

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**TÜRK CUMHURİYETLERİ VE TÜRKİYE ARASINDA
OLABİLECEK ENTEGRASYON HAREKETLERİ VE
TÜRKİYE İLE DIŞ TİCARETİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KÜBRA KARAYILAN

GAZİANTEP
TEMMUZ 2014

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**TÜRK CUMHURİYETLERİ VE TÜRKİYE
ARASINDA OLABİLECEK ENTEGRASYON
HAREKETLERİ VE TÜRKİYE İLE DIŞ
TİCARETİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KÜBRA KARAYILAN

Tez Danışmanı: Yrd.Doç.Dr. Ahmet ŞAHBAZ

GAZİANTEP

TEMMUZ 2014

T.C.
GAZIANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**TÜRK CUMHURİYETLERİ VE TÜRKİYE ARASINDA OLABİLECEK
ENTEGRASYON HAREKETLERİ VE TÜRKİYE İLE DIŞ TİCARETİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Kübra KARAYILAN

Tez Savunma Tarihi: 08.07.2014

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç.Dr. Hilmi AYRAKTAR

SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığımı onaylarım.

Prof.Dr. Arif ÖZSAĞIR

Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımda okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd.Doç.Dr. Ahmet ŞAHBAZ

Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

İmzası

Yrd.Doç.Dr. Metin YILDIRIM (Jüri Başkanı)

Yrd.Doç.Dr. Ahmet ŞAHBAZ

Yrd.Doç.Dr. Hasan AKSOY

ÖZET
TÜRK CUMHURİYETLERİ VE TÜRKİYE ARASINDA OLABİLECEK
ENTEGRASYON HAREKETLERİ VE TÜRKİYE İLE DIŞ TİCARETİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ

KARAYILAN, Kübra
Yüksek Lisans Tezi, İktisat Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Ahmet ŞAHBAZ
Temmuz 2014, 106 Sayfa

Bu çalışmada SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanan Orta Asya ülkelerinin bağımsızlık sonrası ekonomik performanslarına, Türkiye ile gerçekleştirdikleri dış ticaret verilerine göz atılmış, bu süreçte Türkiye ile gerçekleştirebilecek işbirliği olanakları tartışılmıştır. Geçiş ekonomileri olarak adlandırılan bu ülkelerin bağımsızlık sonrası aldıkları ekonomik ve siyasi kararlar ve bu kararların Orta Asya ülkelerine yansımaları değerlendirilmiştir. Çalışmada Orta Asya Türk Cumhuriyetleri olarak bilinen 'Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan'ın ekonomik yapıları ve Türkiye ile ilişkileri ele alınmıştır. Ayrıca Kafkas Cumhuriyeti olan Azerbaycan'ın Türk Cumhuriyeti olması, Tacikistan'ın ise yüksek oranda Türk nüfusu barındırması sebebiyle çalışmaya dâhil edilerek altı cumhuriyetin Türkiye ile ilişkileri gerek ekonomik gerek kültürel bazda incelenmiştir. Türk Cumhuriyetleri incelendikten sonra Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin gelişmesine katkıda bulunmuş, kurum ve kuruluşlardan bahsedilerek Türk Cumhuriyetlerinin içinde bulunduğu işbirlikleri detaylandırılarak, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında ekonomik işbirliğinin olabirliği tartışılmıştır. Çalışmada Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasında oluşabilecek bir işbirliğinin gerçekleşmesini engelleyecek birtakım sorunlara yer verilmiş ve bu sorunlar için çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk Cumhuriyetleri, SSCB, Geçiş ekonomileri, Ekonomik İşbirliği

ABSTRACT
INTEGRATION WILL BE BETWEEN TURKEY AND TURKISH
REPUBLIC OF MOVEMENT AND EVALUATION OF FOREIGN TRADE
WITH TURKEY

KARAYILAN, Kübra
Master's Thesis, Department of Economics
Supervisor: Asst. Assoc. Dr. Ahmet ŞAHBAZ
July 2014, 106 Pages

The economic performances of Central Asia counties, which gained independence as a result of the collapse of USSR, and their international trade data that is dealt with Turkey have been researched in this study. Also, the possibilities of collaboration with Turkey has been debated during this period. The economic and political decisions that were taken following war by these countries, called economies in transition, and the reflection of these decision into Central Asia countries were evaluated. This study also includes the economic structures and relationships of Kazakstan, Turkmenistan, Uzbekistan and Kyrgyztan, known as Central Asia Turkish Republic, with Turkey. Moreover, as a result of Azerbaijan's being a Turkish Republic and the fact that Tajikistan has mostly Turkish population, both of the countries have been included into study and the relationships of six countries with Turkey have been investigated in terms of both economically and culturally. After the investigation of Turkish Republics, the institutions and organizations which contributed to the development of Turkish Republics have been mentioned and by detailing the collaboration which Turkish Republics had, the possibility of collaboration between Turkey and Turkish Republics has been discussed in this study. Furthermore, a number of problems that will prevent the collaboration of Turkey and Turkish Republics have been explained and the solutions for these problems have been presented in this study.

Keywords: Turkish Republic, USSR, Transition Economies, Ekonomik Cooperation.

ÖN SÖZ

Türk Cumhuriyetleri'nin serbest piyasa ekonomisine dâhil edilmesi SSCB'nin dağılmasıyla başlamış ve sona eren bu birlik birçok ekonomiyi dünya ekonomisine kazandırmıştır. Bu cumhuriyetler arasında Türk Cumhuriyetlerinin de bulunması Türkiye için önem taşımıştır. Bağımsızlıklarını birer birer kazanan Türk Cumhuriyetleri ile ilk andan bu yana sıcak ilişkiler kurulmuş ve bu ilişkiler yoğunlaşarak devam etmiştir. Türkiye ve bu cumhuriyetler arasında ortak bağların bulunması bu ülkelerle yapılabilecek her türlü işbirliğini bütün taraflar için daha kolay ve daha yararlı hale getirmiştir ve getirmeye de devam edecektir.

Bu ülkelerin sahip oldukları yer altı ve yerüstü kaynakların varlığı ve Türkiye'nin bu kaynaklara ihtiyacı düşünüldüğünde taraflar işbirliğine giderek eldeki kaynakları ve imkânları daha iyi kullanacaktır. Çalışma bu ülkeler ve Türkiye için ekonomik işbirliği ve dış ticaretin gelişmesi için yapılabilecek önerileri içermekte ve var olan ticaret potansiyelinin artması için çeşitli anlaşmalar yapılarak ortak hareket edilmesinin önemini ortaya koymaktadır.

Çalışmamı hazırlamamda her konuda desteğini esirgemeyen ve sabırla çalışmamla ilgilenen danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Ahmet ŞAHBAZ'a,

Çalışmamın şekillenmesi konusunda fikirlerini esirgemeyen İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğretim üyesi Sayın Yrd. Doç. Dr. Metin YILDIRIM'a,

Hayatım boyunca hiçbir zaman maddi ve manevi desteğini esirgemeyen ve bu süreçte en büyük yardımcım olan sevgili babam ve kıymetli annem Veysel ve Ayşe KARAYILAN'a ve biricik kardeşim Merve KARAYILAN'a

Ayrıca tezime yaptığı katkılardan ve düzeltmelerinden dolayı nişanlım Ahmet ÇAKMAK'a

Teşekkürü bir borç bilirim.

Temmuz, 2014
Kübra KARAYILAN

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLoların LİSTESİ	vii
ŞEKİLLERİN LİSTESİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
1.GİRİŞ	1
1.1.Giriş.....	1
2.KAYNAK ÖZETLERİ	3
2.1.Ekonomik Entegrasyon Teorisi.....	3
2.1.1.Entegrasyon Teorilerinin Gelişimi.....	4
2.1.2.Ekonomik Entegrasyon Türleri.....	6
2.1.2.1.Tercihli ticaret anlaşması.....	7
2.1.2.2.Serbest ticaret bölgesi.....	8
2.1.2.3.Gümrük birliği.....	8
2.1.2.4.Ortak pazar.....	9
2.1.2.5.İktisadi birlik.....	9
2.1.3.Ekonomik Entegrasyonların Oluşma Sebepleri.....	10
2.1.4.Ekonomik Entegrasyonların Başarı Şartları.....	11
2.2.Gümrük Birlikleri ve Serbest Ticaret Bölgeleri.....	13
2.2.1.Gümrük Birliklerinin Ekonomik Etkileri.....	14
2.2.1.1.Gümrük birliğinin dinamik etkileri.....	15
2.2.1.1.1.Rekabet etkisi.....	15
2.2.1.1.2.Yatırımları teşvik etkisi.....	16
2.2.1.1.3.Ölçek ekonomileri etkisi.....	16
2.2.1.1.4.Dışsal ekonomiler etkisi.....	17
2.2.1.1.5.Teknolojik ilerleme etkisi.....	18
2.2.1.1.6.Döviz rezervlerinin artması.....	18
2.2.1.1.7.Kutuplaşma etkisi.....	19
2.2.1.2.Gümrük birliğinin statik etkileri.....	19
2.2.1.2.1.Üretim etkileri.....	20
2.2.1.2.2.Tüketim etkileri.....	20
2.2.1.2.3.Ticaret hadlerine etkiler.....	20
2.2.2.Gümrük Birliklerine Sosyo-Ekonomik Açından Yapılan Eleştiriler.....	21
3.İKTİSADİ ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ	23
3.1.Çalışmanın Önemi.....	23
3.2.Çalışmanın Amacı ve Kapsamı.....	23
3.3.Çalışmanın Metodu.....	24
3.4.Veritoplama Teknikleri.....	24
3.5.Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyon Süreçlerine Bakış.....	24
3.6.Orta Asya Ülkelerinin Sosyo-kültürel, Coğrafik ve Demografik Yapıları.....	26

3.6.1.Kazakistan Cumhuriyeti Ülke Profili.....	26
3.6.1.1.Kazakistan ekonomisi.....	27
3.6.1.2.Kazakistan'ın dış ticareti.....	29
3.6.1.3.Kazakistan'da Türk yatırımlarının sektörel dağılımı.....	32
3.6.2.Kırgızistan Cumhuriyeti Ülke Profili.....	33
3.6.2.1.Kırgızistan ekonomisi.....	34
3.6.2.2.Kırgızistan dış ticareti.....	35
3.6.2.3.Kırgızistan dış ticaretinin gelişmesinde temel engeller.....	40
3.6.2.4.Kırgızistan'daki Türk firmalarının yatırımları.....	41
3.6.3.Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Profili.....	42
3.6.3.1.Azerbaycan ekonomisi.....	43
3.6.3.2.Azerbaycan dış ticareti.....	47
3.6.3.3.Azerbaycan'daki Türk yatırımları.....	50
3.6.3.4.Azerbaycan'da Türk yatırımlarının sektörel dağılımı.....	51
3.6.4.Özbekistan Cumhuriyeti Ülke Profili.....	52
3.6.4.1.Özbekistan ekonomisi.....	53
3.6.4.2.Özbekistan dış ticareti.....	55
3.6.4.3.Özbekistan'daki Türk yatırımları.....	59
3.6.5.Tacikistan Cumhuriyeti Ülke Profili.....	59
3.6.5.1.Tacikistan ekonomisi.....	60
3.6.5.2.Tacikistan dış ticareti.....	62
3.6.5.3.Tacikistan'daki Türk yatırımları.....	65
3.6.6.Türkmenistan Cumhuriyeti Ülke Profili.....	65
3.6.6.1.Türkmenistan ekonomisi.....	66
3.6.6.2.Türkmenistan dış ticareti.....	68
3.6.6.3.Türkmenistan'daki Türk yatırımlar.....	69
3.6.6.4. Karşılaşılan zorluklar.....	70
3.7.Türk Cumhuriyetleri'nin Enerji Potansiyelleri.....	71
4.TARTIŞMA ve BULGULAR.....	76
4.1.Türk Cumhuriyetleri'nin Barındırdığı Sorunlar ve Türkiye ile İşbirliği.....	76
4.2.Bölgesel İşbirliği Girişimleri.....	78
4.2.1.Kollektif Güvenlik Örgütü.....	80
4.2.2.Orta Asya Topluluğu.....	81
4.2.3.Şanghay İşbirliği Örgütü.....	81
4.2.4. Avrasya Ekonomi Topluluğu.....	82
4.2.5.Ekonomik İşbirliği Örgütü.....	83
4.2.6. Putin'in Birlik Önerisi Avrasya Ekonomik Birliği.....	83
4.3.Türk Cumhuriyetleri Arasında Ticari İlişkilerin Önündeki Temel Engeller...86	
4.4.Türkiye'nin Dış Ticaretinde Türk Cumhuriyetlerinin Yeri.....	90
4.5.Türk Cumhuriyetleri ile Atılan Bilimsel ve Kültürel Adımlar.....	92
4.6.Türk Cumhuriyetleri ile İlişkilerin Gelişmesi İçin Yapılması Gerekenler.....	93
SONUÇ	97
KAYNAKLAR.....	100
ÖZGEÇMİŞ	106
VITAE	106

TABLOLARIN LİSTESİ

Tablo 2.1. İktisadi Birleşme Türleri.....	7
Tablo 2.2. Ekonomik Bütünleşmeler ve Farkları.....	10
Tablo 3.1. Kazakistan'ın Makroekonomik Göstergeleri.....	28
Tablo 3.2. Kazakistan'ın Ülkeler Bazında Dış Ticareti.....	29
Tablo 3.3. Türkiye'nin Kazakistan'la gerçekleştirdiği Dış Ticaret.....	30
Tablo 3.4. Kırgızistan'ın Makroekonomik Verileri.....	34
Tablo 3.5. Yıllar İtibariyle Türkiye-Kırgızistan Dış Ticareti.....	36
Tablo 3.6. Kırgızistan'ın İthalatında ilk 10 Ülke.....	37
Tablo 3.7. Kırgızistan'ın Dünya İthalatında İlk 10 Ürün	38
Tablo 3.8. Kırgızistan'ın İhracatında İlk 10 Ülke.....	39
Tablo 3.9. Kırgızistan'ın Dünya İhracatında İlk 10 Ürün.....	40
Tablo 3.10. Azerbaycan'ın Temel Ekonomik Göstergeleri.....	46
Tablo 3.11. Yıllar İtibariyle Türkiye-Azerbaycan Dış Ticareti.....	47
Tablo 3.12. Azerbaycan Dış Ticaretinde İlk 10 Ülke.....	48
Tablo 3.13. Azerbaycan'ın Dünyaya İhraç Ettiği Önemli Mallar.....	49
Tablo 3.14. Azerbaycan'ın Dünyaya İthal Ettiği Önemli Mallar.....	50
Tablo 3.15. Özbekistan'ın Makroekonomik Göstergeleri.....	54
Tablo 3.16. Yıllar İtibariyle Türkiye-Özbekistan Dış Ticareti.....	55
Tablo 3.17. Özbekistan'ın İhracatında İlk 10 Ülke.....	56
Tablo 3.18. Özbekistan'ın İthalatında İlk 10 Ülke.....	57
Tablo 3.19. Özbekistan İhracatının Sektörel Dağılımı.....	57
Tablo 3.20. Özbekistan İthalatının Sektörel Dağılımı.....	58
Tablo 3.21. Tacikistan'ın Yıllar İtibariyle Makroekonomik Göstergeleri.....	61
Tablo 3.22. Yıllar İtibariyle Tacikistan-Türkiye Dış Ticareti.....	62
Tablo 3.23. Türkiye'nin Tacikistan'a İhraç Ettiği Başlıca Ürünler.....	63
Tablo 3.24. Türkiye'nin Tacikistan'dan İthal Ettiği Başlıca Ürünler.....	64
Tablo 3.25. Tacikistan'ın İthalat ve İhracat Yaptığı Ülkeler.....	64
Tablo 3.26. Yıllar İtibariyle Türkmenistan'ın Makroekonomik Göstergeleri.....	67
Tablo 3.27. Türkmenistan ve Türkiye Dış Ticaretindeki Ürünler ve Payları.....	69
Tablo 3.28. Petrol Rezervleri Açısından Orta Asya Ülkeleri ve Azerbaycan.....	73
Tablo 3.29. Petrol Üretimi Açısından Orta Asya Ülkeleri ve Azerbaycan.....	73
Tablo 3.30. Doğalgaz Rezervleri Açısından Orta Asya Ülkeleri ve Azerbaycan.....	74
Tablo 3.31. Orta Asya Ülkeleri ve Azerbaycan'ın Doğalgaz ihracatı.....	75
Tablo 4.1.Orta Asya Ülkeleri ve Azerbaycan'ın Dahil Olduğu Örgütler.....	79
Tablo 4.2. Türk Cumhuriyetleri Arasında Ticaretin Önündeki Temel Engeller.....	87
Tablo 4.3.Türk Cumhuriyetleri ile Yapılan Anlaşmalar.....	91

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil 3.1. Türkiye'nin Kazakistan'a İhraç Ettiği Ürünler.....	31
Şekil 3.2. Türkiye'nin Kazakistan'dan İthal Ettiği Ürünler.....	32
Şekil 3.3. Türkmenistan Dış Ticareti.....	68

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADB	: Asya Merkez Bankası
AET/EURASEC	: Avrasya Ekonomi Topluluğu
AGIT	: Türkiye ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
ECO/EİT	: Ekonomik İşbirliği Örgütü
GB	: Gümrük Birliği
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
GUAM	: Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü
IBRD	: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KEK	: Karma Ekonomik Komisyon
NAFTA	: Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması
NATO	: Kuzey Atlantik Ticaret Örgütü
OAET/CACO	: Orta Asya Ekonomi Topluluğu
OGT	: Ortak Gümrük Tarifesi
SOCAR	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	: Şangay İşbirliği Örgütü
TİKA	: Türk İşbirliği Kalkınma İdaresi
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TUİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRKSOY	: Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

BİRİNCİ BÖLÜM GİRİŞ

1.1.Giriş

Entegrasyon kavramı, bütünleşme ve birleşme gibi anlamları ifade etmekte ve küresel ekonomide önemli bir yer tutmaktadır. Entegrasyon olgusunun gelişmesiyle birlikte uluslararası dış ticaret yaygınlaşmış ve serbest ticaretin önü açılarak ülkelerin ekonomik performanslarında ve refah seviyelerinde artış yaşanmıştır. Entegrasyon düşüncesinden dışa açık ekonomiler yararlanıp milli hasıllarını arttırarak dünya ekonomisiyle bütünleşirken, dışa kapalı ekonomiler ise entegrasyonun sunduğu bu nimetlerden yararlanamamaktadır.

Dışa kapalı, merkezi plan ekonomisiyle yönetilen ülkelerin serbest ticareti gelişmemiştir. Ayrıca bu ülkeler ekonomik işbirliği yapmaya ve entegrasyon fikrine yabancı kalmışlardır. Entegrasyon fikrine uzun zaman yabancı kalan ekonomilere en iyi örnek Sovyet Ekonomisidir. Sovyet Ekonomisi merkezi planla yönetilen fakat daha sonra 1990'lı yıllarda serbest piyasa ekonomisine geçiş yapan 15 ülke topluluğundan oluşan bir ekonomidir.

Çalışmanın amacı Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının ardından dünya piyasasına entegre olma gayretlerini gözler önüne sermek ve Türkiye ile olan ortak dil, din, soy ve kültür bağları dolayısıyla kültürel ve ekonomik adımların rahat ve güvenilir bir şekilde gerçekleşmesi gerektiğini vurgulamaktır. Türk Cumhuriyetlerinin sahip olduğu kaynaklar ve Türkiye'nin bu kaynakları işleyecek potansiyeli düşünüldüğü zaman herhangi bir alanda gerçekleştirilecek ekonomik işbirliği her taraf için fırsatlar oluşturacağına dikkat çekmektir.

Çalışmanın birinci bölümünü giriş oluşturmaktadır. İkinci bölümünde ise entegrasyon olgusuna yer verilerek entegrasyon teorilerinin tarihsel gelişimi irdelenecek ve Gümrük Birliği kavramı ve etkileri incelenecektir. Bu bilgiler Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye arasındaki herhangi bir alanda yapılacak olan işbirliğine ışık tutacaktır. Üçüncü bölümde, Sovyet Ekonomisinden ayrılarak bağımsızlıklarını kazanan ve dünya ekonomik sahasında tek başına mücadele vermek zorunda kalan

Ülkelerin dış ticaret verilerine göz atılarak, dünya piyasasına adapte olup olmadığı ortaya konulacaktır. Türk Cumhuriyetlerinin, ekonomik performanslarına yer verilerek var olan ekonomik işbirlikleri ve entegrasyon fikrine bakış açıları ele alınacaktır.

Çalışma kapsamında ‘Tacikistan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan Azerbaycan ve Türkmenistan’ ekonomilerinin demografik, kültürel ve sosyolojik özellikleri aktarılacaktır. Bunlardan beş tanesi- Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Türkmenistan- Türk Cumhuriyetleri olarak adlandırılmaktadır. Tacikistan ise önemli ölçüde Türk nüfusu barındırdığı için Türk Cumhuriyetleriyle ele alınacaktır. Bu ülkelerin serbest piyasa ekonomisinden öncesi ve sonrasına kısaca değinilecektir. Bu alanda literatürde yer alan çalışmalara yer verilecektir. Dördüncü bölüm, tartışma ve bulguları içermektedir. Bu bölümde gerekli olan işbirliği için ortadaki sorunlar, çözümler, kültürel adımlar ve birçok alanda yapılabilecek işbirliği için öneriler yer almakta ve sonuç belirtilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM KAYNAK ÖZETLERİ

2.1. Ekonomik Entegrasyon Teorisi

‘Entegrasyon’ terimi Latince kökenli olan ‘İntegratio’ kelimesinden türetilmiş olup parçaların bir bütün içinde bir araya getirilmesi anlamına gelmektedir (Özçelik, 2006:2).

Entegrasyon kavramı, siyasal, ekonomik, federal, konfederal, sosyal alanlar gibi birçok alanda kullanılmasına rağmen çalışma için önemli olan ekonomik anlamdaki entegrasyondur. Türkçe’de entegrasyon kavramı yerine birleşme, bütünleşme gibi kavramlar kullanılmaktadır (Kırdar, 2005:3). Ayrıca ekonomik entegrasyon, bütünleşme, serbestleşme, dolaşıma açma gibi kavramları da bünyesinde barındırmaktadır (Sarı, 2005:118)

Entegrasyonun tam olarak tanımlanmasında ortak bir fikir olmamakla beraber bilim adamları arasında entegrasyon teriminin bir süreç mi, bir durum mu ya da her ikisini de kapsayan bir kavram mı olduğu konusunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır (Yapıcı, 2007:132).

Entegrasyon kavramı, iktisat literatürüne geçtikten sonra, farklı yazarlar tarafından birbirinden farklı tanımlamalarla açıklanmaya çalışılmış, farklı düşünce tarzları ortaya çıkmış ve ekonomik entegrasyon en genel anlamıyla ortaya çıkmıştır. ‘Ekonomik entegrasyon’ genellikle birbirine yakın veya aynı coğrafi bölge üzerinde ülkelerin aralarındaki ekonomik ilişkileri ve işbirliğini artırarak refah düzeylerini yükseltmek amacıyla kalkınma düzeyleri, siyasal rejimleri ve tarihi geçmişleri birbirine benzeyen ülkelerin bir araya gelerek oluşturdukları birliklerdir (Özçelik, 2006:2-3). Bir başka tanımlama ise uluslararası ekonomik birleşme, birleşmeye giden ekonomilerde mal ve hizmet akımlarına dolaşım serbestisi sağlayıp ticarete engel olan kısıtlamaları ortadan kaldırarak ortak bir pazar yaratmaktır (Karluk, 2009:258).

Entegrasyon hareketleri, içinde hem serbest ticareti hem de korumacılığı barındırmaktadır. Bir araya gelen ülkeler serbest ticaret imkânından yararlanırken diğer ülkelerle yapılan ticarete sınırlamalar getirilmektedir (Kılıç, 2002:4). Bu

tanımlamalardan da anlaşılacağı gibi ekonomik birleşme hareketlerinin temel amacı, entegrasyona dahil olan ülkeler arasında serbest ticareti yaygınlaştırarak refah seviyesini yükseltmektir. Ekonomik entegrasyonun diğer amaçları ise şu şekilde sıralanmaktadır; bölgesel dengesizliklerin ortadan kalkması, birliğe dahil olan ülkelerin dünya ekonomik ve siyasi sahasında söz sahibi birer ülke haline gelmesinin sağlanması ve sosyal-siyasal sorunlara karşı ortak hareket ederek ortak çözümler bulunmasıdır (Dura ve Atik, 2007:6).

Ayrıca entegrasyon düşüncesinde serbest ticaretin yaygınlaşmasıyla uluslararası işbölümü ve uzmanlaşmanın gelişmesiyle kaynakların verimli kullanılmasını sağlama da yer almaktadır (Atamer, 2004:5)

Uluslararası ekonomik entegrasyonlar, karşılıklı kazançların artırılması amacıyla ülkeler arasındaki ticaret başta olmak üzere diğer ekonomik ilişkilerin de serbestleştirilmesi olarak ifade edilmektedir (Şanlı, 2008:13)

2.1.1.Entegrasyon Teorilerinin Gelişimi

İktisadi bütünleşmelerin evrensel gelişimine göz atıldığına, İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan gelişmeler dikkat çekmektedir. Savaş sonrası yaşanan bu gelişmelerle iktisadi entegrasyonlar yeni bir boyut kazanmıştır. Çünkü bu savaş bir yandan uluslararası ekonomik entegrasyonun gerçekleştirilmesini engellemiş ve savaşın ardından ülkelerin mevcut iktisat politikalarının yanlışlığını gözler önüne sermiş, bir yandan da uluslararası entegrasyonların ne derece önemli olduğunun farkına varılmasını sağlamıştır. Bunun sonucunda, İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası ekonomik ilişkiler yeniden gözden geçirilerek ekonomik entegrasyona yoğunlaşan görüşler artış göstermiştir (Özçelik, 2006:3-4).

Ekonomik Bütünleşme Teorisi, birtakım ülkelerin ortak hareket ederek aralarındaki var olan ticareti daha serbest ve ticaret akışını hızlandırıcı politikalar izlemelerini konu edinmiştir. Bu ülkelerin amacı ekonomik bütünleşme akımlarıyla kaynak verimliliğini, üretim kapasitesini ve toplumsal refah düzeylerini arttırmaktır. Bunların yanı sıra ekonomik ve siyasi güçleri de bir araya getirerek bölge dışında kalanlara karşı büyük bir güç oluşturularak dayanışma ve uluslararası politikada daha etkin bir rol oynanmasını sağlamaktır (Kırdar, 2005:3). Bu teorinin gelişim aşamaları ise şu şekildedir:

Literatürde gümrük birliği ile ilgili ilk ciddi ve bağımsız çalışmayı yapan iktisatçı Jacop Viner'dir. Viner 1950 yılında 'Gümrük Birliği Sorunu' (The Customs

Union Issue) adlı eserini yayınlıyarak gümrük birliğinin bütün yönlerini ilk kez ele alarak incelemiş ve tanıtmıştır. Viner'den sonra J.E. Meade 'Gümrük Birlikleri Teorisi' (The Theory of Customs Union) adlı çalışmasıyla gümrük birliğine dikkat çekmiştir. Viner ve Meade'nin bu alandaki çalışmaları, gümrük birlikleri teorisinin klasik eserleri olarak kabul edilmektedir. Viner ncesinde A. Smith ve D. Ricardo gibi klasik iktisatçıların, serbest ticaret ve karşılaştırmalı maliyetlerin refah artışı ile ilgili görüşleri teorisinin gelişmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır (Kılıç, 2002:23-24).

Smith, 1776 yılında yayınladığı 'Ulusların Zenginliği' adlı kitabında gümrük birliğinin faydalarına değinmiştir. Smith; iki ülke arasındaki ticarete gümrük vergilerini kaldırıp birlik dışındaki ülkelere karşı ortak bir gümrük vergisi uygularsa, ilgili ülkelerdeki hem üreticilerin hem de satıcıların bu durumdan yarar sağlayacağını ifade etmiştir. Viner ncesi katkılardan bir diğeri Taussing'e aittir. Taussing, karşılıklı tarife indirimlerinin yararının ve maliyetinin, ülkelerin dış ticaretteki paylarına bağlı olarak değişiklik göstereceğini belirterek gümrük birliği fikrine zemin hazırlamıştır. Torrens ise karşılıklı tarife görüşmelerinin çok taraflı tarife görüşmelerine tercih edilebileceğini belirtmiş ve gerekçe olarak da çok taraflı tarife görüşmelerinin dış ticaret hadleri üzerindeki olumsuz etkisini göstermiştir (Dura ve Atik, 2007:10). nl iktisatçı Samuelson serbest ve engelsiz ticaretin uluslararası işbölümünü geliştireceğini, ülkelerin reel milli gelirini arttıracaağını söylemiştir.

Viner sonrasında ise; Viner, gümrük birliğine yönelik gayretleri hızlandırmış, gümrük birliği düşüncesine yeni ufuklar açmıştır. Viner, analizini üretim açısından ele almıştır, Meade (1955) ise tüketimi de ele alarak analizi daha da genişletmiştir (Kılıç, 2002:24-25). Meade, tüketimi analize katmanın yanı sıra üretimde her zaman sabit maliyetlerin söz konusu olmayacağını da belirterek standart dış ticaret modellerinin dışına çıkmıştır. Meade'den sonra Lipsey ve Lanchaster (1956), ekonomik entegrasyon teorisine önemli ölçüde katkı sağlamışlardır. Viner analizinde gümrük birliğinin tüm dünya refahını arttıracaağını ortaya atmış, gümrük birliği dışında kalan ülkelerin gümrük tarifesi ve benzer araçlarla engellenmesi dünya refahı açısından olumlu ve olumsuz sonuçlar doğuracağını göz ardı etmiştir. Dolayısıyla, gümrük birlikleri dünya refahı açısından hem faydalı hem de zararlı etkiler barındırmaktadır. Lipsey ve Lanchester'in katkıları 'ikinci en iyi teorisii' olarak bilinmektedir (Dura ve Atik, 2007:11). Teori biraz daha genişletilecek olursa, birinci en iyi politika, tam rekabet ve serbest ticaret şartları varsayımı altında dünya

refahının en üst seviyeye çıkartılmasını ifade etmektedir. Fakat gerçek dünyada, aksak rekabet piyasası şartları söz konusu olduğu için GB tam olmasa da en azından ticari engel ve kısıtların bir bölümünün kaldırılmasına imkan sağladığından ikinci en iyi politika olarak kabul edilmektedir (Yücel, 2006,16).

1965'te Vanek ve Kemp'in katkılarıyla gümrük birliklerinin ticaret hadleri etkisi de analize dahil edilerek gümrük birliği teorisi kapsamlı hale getirilmiştir. (Kılıç, 2002:25). Ekonomik entegrasyonların gelişmekte olan ülkelere etkisi de bazı iktisatçılar tarafından incelenmiştir. Johnson, Cooper ve Massel konu ile ilgilenen yazarlardan bazılarıdır. Gelişmekte olan ülkelerin sahip oldukları yapısal farklılıklar ele alınarak gümrük birliğinin incelenmesi gerektiği sonucuna varmışlardır (Dura ve Atik, 2007:11).

2.1.2. Ekonomik Entegrasyon Türleri

Ekonomik entegrasyon süreci farklı aşamalardan oluşmaktadır. Bu süreçte dahil olan ülkeler farklı aşamalarda ve farklı koşullarda ilerleme kaydetmişlerdir. Entegrasyon süreci, ekonomik entegrasyonun başarısına göre şekillenmekte ve farklı isimlerle ortaya çıkmaktadır (Bahçekapılı, 2006:17).

Ekonomik entegrasyon anlaşmalarının tarzı ülkelere göre birbirinden farklı özellikler gösterir. Bu entegrasyon biçimlerinin açıklanmasında bazı farklılıklar vardır. Bu farklılıklar, uygulama biçimine göre ekonomik entegrasyon türlerinin en basitinden en karmaşık yapıda olanına kadar tam birleşme yolunda isimlendirme zorunluluğunun olmayışından kaynaklanmaktadır. Ekonomik entegrasyon türleri şu şekilde sıralanmaktadır (Özçelik, 2006:10):

- Tercihli Ticaret Anlaşmaları
- Serbest Ticaret Bölgeleri
- Gümrük Birliği
- Ortak Pazar
- Ekonomik Birlik

Tablo 2.1. İktisadi Birleşme Türleri (Dura ve Atik, 2007:8)

İktisadi Birleşme Türleri	Özellikleri
Tercihli Ticaret Anlaşması	Tek taraflı veya karşılıklı olarak belirli mallar üzerindeki tarife indirimleri
Serbest Ticaret Bölgesi	Üye ülkeler arasında gümrük vergilerinin kaldırılması, üçüncü ülkelere karşı her üye ülkenin kendi gümrük tarifesi uygulanması
Gümrük Birliği	Serbest ticaret bölgesinin özelliklerine ilave olarak, üçüncü ülkelere karşı üye ülkeler tarafından belirlenen ortak gümrük tarifesi uygulanması
Ortak Pazar	Gümrük birliğinin özelliklerine ilave olarak, üretim faktörlerinin üye ülkeler arasında serbest dolaşımın sağlanması
Ekonomik Birlik	Ortak pazarın özelliklerine ilave olarak, üye ülkeler arasında ekonomik ve sosyal politikaların uyumlaştırılması

Tablo 2.1’de İktisadi birleşme türleri, açıklamalarıyla birlikte verilmiştir.

2.1.2.1.Tercihli ticaret anlaşması

Ekonomik entegrasyon hareketlerinin ilk halkasını ticaret anlaşmaları oluşturmaktadır. Üye ülkeler sadece karşılıklı ve tek taraflı olarak belirli mallar üzerinde gümrük indirimine gittikleri için en dar kapsamlı işbirliği şekli ‘tercihli ticaret anlaşması’ olarak anılmaktadır (Özçelik, 2006:10). 1932 yılında İngiltere ile Commonwealth arasında kurulan Commonwealth Ekonomik İşbirliği Sistemi, bu tür ekonomik bütünleşmeye en iyi örnek teşkil etmektedir (Uyar, 2012:2).

Karşılıklı tarife ödünlerinin verildiği (Seyidoğlu, 2007:227) tercihli ticaret anlaşmalarını genel olarak iki kategoride incelemek mümkündür. Kısmi tercihli ticaret anlaşmaları olan birinci kategori, belirli spesifik ürünler üzerinde bir başka ülkeye ya da tek taraflı olarak ülkeler grubuna (gelişmiş ülkeler) tanınan tercihli ticaret türü ise ikinci kategoridir. Kısmi tercihli ticaret anlaşmalarına örnek olarak Avrupa Birliği’nin kuruluşunun ilk aşaması olan, Avrupa Kömür Çelik Topluluğu Anlaşması verilebilir. İkinci kategori olan tam tercihli ticaret anlaşmaları ise, serbest ticaret bölgelerini, gümrük birliklerini, ortak pazarı ve ekonomik birlikleri kapsamaktadır. Serbest ticaret bölgelerinde, ortak ülkeler arasındaki ticaret engelleri kaldırılmıştır fakat; her üye ülke kendi dış ticaret engellerine bağımsız olarak karar verme hakkına sahiptir. Bu kategoriye örnek olarak ise ‘NAFTA’ gösterilebilir (Özçelik, 2006:11).

2.1.2.2.Serbest ticaret bölgesi

Ekonomik bütünleşmenin ikinci aşamasını ‘Serbest Ticaret Bölgeleri’ oluşturmaktadır. Günümüzde en çok karşımıza çıkan entegrasyon türü ‘Serbest Ticaret Bölgeleri’ şeklinde kurulmuş olan entegrasyonlardır. Bu entegrasyon türüne

göre birlik dışındaki ülkelere ortalama gümrük tarifesi uygulama zorunluluğu bulunmamakta fakat üye ülkeler arasında ticareti kısıtlayıcı veya engelleyici kotalar ortadan kaldırılmaktadır. Bölgeye giren mal ve hizmetler için ortak bir piyasa oluşturulmuştur. Fakat bu bütünleşme türünde ekonomi politikalarının ve kurumlarının uyumlaştırılması ve birlik oluşturulması söz konusu olmamaktadır (Özçelik, 2006:12).

Serbest ticaret bölgesinde üretim faktörlerinin serbest dolaşımı mümkün olmadığı için malların serbest dolaşımı da tarife dışı engellerle karşılaşabilir. Ayrıca serbest ticaret bölgesine üye olan ülkelerin bölge dışındaki ülkelere kendi tarifelerini serbestçe uygulamaları ticaretin, en düşük tarife oranı uygulayan ülkeye kaymasına neden olacaktır (Bahçekapılı, 2006:19).

Serbest ticaret bölgesinde, bölgenin dış ülkelere ortak bir gümrük tarifesi uygulamaması birtakım sorunlara yol açmaktadır. Üçüncü ülkeler, bölge ülkelerinden gümrük vergisi daha düşük olan ülkeye ihracat yapmakta ve bölgeye giren mallar daha sonra yüksek gümrük vergisi uygulayan ülkeye de rahat bir şekilde geçebilmektedir. Ticaret bu nedenle normal kanallarından sapmaktadır. Bu tip ekonomik birleşmenin tercihli ticaret anlaşmaları ile yaratılan tercihli ticaret alanından farkı, bölgeye dâhil ülkelerin birbirine karşı uyguladıkları tarife ve tarife dışı ticari engellerin tamamını kaldırmalarıdır (Karluk, 2009:259). Dolayısıyla aynı mal, birlik üyesi bir ülkeden ithal edildiğinde tarife ödenmez, fakat üçüncü ülkelere ithal edildiğinde ulusal gümrük vergisi uygulanır (Seyidoğlu, 2007:227)

2.1.2.3.Gümrük birliği

Gümrük Birliği, serbest ticaret bölgesindeki koşullara ilaveten birliğe üye ülkelerin serbest dış ticaret politikasını izlemelerini sınırlandırmıştır ve bu noktada entegrasyonda daha ileri bir aşama kat etmiştir. Üretim faktörlerinin hareket serbestisi yoktur fakat özellikle sanayi mallarında ortak gümrük tarifesi uygulanmaktadır. Üretim faktörlerinin dolaşım serbestisi dışında ticarete engel olan tüm kısıtlamaların kaldırılması söz konusudur (Özçelik, 2006:13). Bu nedenle daha ileri bir yakınlaşmayı gerektiren üretim faktörlerinin ülkeler arası hareketliliği ile ekonomi politikalarının birleştirilmesi ekonomik birleşmelerin bu aşamasında söz konusu değildir. Jacop Viner, gümrük birliği oluşturmanın tek yolunun birkaç ülkenin bir araya gelerek gümrük gelirlerinin tek bir elde toplanarak önceden belirlenmiş kriterlere göre paylaşmak olduğunu belirtmiştir (Karluk, 2009:260).

Gümrük Birliği'nde sanayi mallarının ticaretinde bütünleşme söz konusu olmaktadır. Gümrük birliğinde üçüncü ülkelere ortak bir ticaret politikası zorunlu olarak uygulanmakta ve kaçınılmaz olarak mevzuat uyumu sağlanmaktadır. Ekonomik entegrasyonun bu aşamasında, birliğe üye ülkeler arasındaki tarife ve kota sınırlamaları ortadan kaldırılarak yalnızca mallar için ortak bir piyasa oluşturulması öngörülmektedir (Özçelik, 2006:13).

2.1.2.4.Ortak pazar

Gümrük Birliğinden daha ileri bir seviyede olan Ortak Pazar, üye ülkeler arasında emek, sermaye, girişimci gibi üretim faktörlerinin serbestisini sağlamakta böylelikle sınır engellerini kaldırmaktadır. Üye ülkelerin iç pazarından oluştuğu için, ortak pazar 'genişletilmiş iç pazar' olarak anılmaktadır (Özçelik, 2006:15-16).

2.1.2.5.İktisadi birlik

Ekonomik bütünleşmenin son aşamasını 'iktisadi birlikler' oluşturmaktadır. İktisadi birlik, uygulanacak ekonomik, parasal, mali ve sosyal politikaların birlik tarafından ortak bir biçimde belirlenmesini ve yönetilmesini gerektirir. Bunun içinde ülkelerin politika belirleme ve uygulama yetkilerinin bir bölümü birlik düzeyinde oluşturulan (ülkeler üstü) bir kuruluşa devretmesi gerekmektedir. Ekonomik birlik bazen bir parasal birlik ile tamamlanır. İktisadi birlik durumunda, üye ülkeler arasında serbest ticaret ve serbest faktör dolaşımının ötesinde bir işbirliği öngörülür (Özçelik, 2006:16-17).

Böyle bir aşamaya geçebilmek için ortak kullanılacak bir para ve bankacılık sistemi, ortak mali politikalar ve tüm birlik genelinde ortak ekonomik politikaları belirleyecek ve uygulayacak ülkeler üstü yetkili kurum ve organlara ihtiyaç duyulmaktadır (Seyidoğlu,2007:228).

Serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği ve ortak pazar esas olarak üyeleri arasındaki dış ticarete engel olan kısıtlamaları ortadan kaldırmayı hedeflerken, ekonomik birlik, ulusal üstü ekonomi politikalarının birlikte alındığı ve her üye ülkede aynen uygulandığı bir ekonomik birleşme türünü temsil etmektedir (Karluk, 2009:262).

Örneğin vergi politikaları, para ve maliye politikaları ile sosyal ve diğer ulusal politikaların uyumlaştırılmasını gerektirir. Böyle bir uyum, üyeler arasında tam bir bütünleşme sağlanması, diğer bir deyişle, üyelerin adeta tek bir birleşik ülke oluşturmalarına benzetilmektedir (Özçelik, 2006:17).

Tablo 2.2. Ekonomik Bütünleşmeler ve Farkları (Kılıç, 2002:18)

Ekonomik Bütünleşme Şekli	Üyeler Arası Serbest Ticaret	Ortalama Gümrük Tarifesi	Üretim Faktörlerinin Serbest Dolaşımı	Ekonomi Politikalarında Uyum
Serbest Ticaret Bölgesi	Var	Yok	Yok	Yok
Gümrük Birliği	Var	Var	Yok	Yok
Ortak Pazar	Var	Var	Var	Yok
Ekonomik Birlik	Var	Var	Var	Yok
Tam Ekonomik Birlik	Var	Var	Var	Var

Tablo 2.2’de Ekonomik bütünleşmeler ve farkları gösterilmiştir. Buna göre tüm ekonomik bütünleşme şekillerinde üyeler arası serbest ticaret varken, üçüncü ülkelere yönelik ortak gümrük tarifesi gümrük birliği, ortak pazar, ekonomik birlik ve tam ekonomik birlikte görülmektedir. Üretim faktörlerinin serbest dolaşımı ise ortak pazar, ekonomik birlik ve tam ekonomik birlikte mevcuttur. Tam ekonomik birlik bütünleşmelerinde ise üyeler arası serbest ticaret, ortalama gümrük tarifesi, üretim faktörlerinin serbest dolaşımı ve ekonomi politikalarında uyum birlikte görülmektedir.

2.1.3. Ekonomik Entegrasyonların Oluşma Sebepleri

Ekonomik entegrasyonu amaçlayan ülkeler başlangıçta sağlayacakları ekonomik kazançları ve ulaşacakları refah düzeylerini düşünmektedirler. Ancak ekonomik entegrasyon kurmanın tek amacı ekonomik kazanç sağlamak değildir. Bunun dışında başka etkenler de ülkelerin ekonomik entegrasyon fikrine sıcak bakmasını sağlamıştır. Bu etkenler; küreselleşen dünya içerisinde daha güçlü bir blokta yer alarak yalnız kalmamak ve daha güçlü olmak, ulusal güvenlik ve diğer politik nedenler ile açıklanabilmektedir (Bahçekapılı, 2006:12).

Ekonomik Entegrasyonun sebepleri üç başlık altında toplanabilir: Bunlardan ilki, ülkeler ekonomik anlamda üretim kapasitelerini yükselterek verimliliği azamileştirmek ve bunun sonucunda da toplum refahını arttırmak amacıyla ekonomik entegrasyona girmek istemektedir. Böylece ekonomik ve siyasal egemenliklerinden kısmen de olsa ödün verecek fakat bunun karşılığında toplumsal refahlarını arttırıcı garantiler almaktadırlar. İkincisi ise ülkelerin bölge dışı oluşumlara karşı daha büyük bir rekabet potansiyeline sahip olarak, politik alanda daha etkili olup söz sahibi olmak istemeleri yani politik gücün yükseltmek istenmesidir. Sonuncusu, bölgesel anlamda bir arada yaşamak durumunda bulunan komşu ülkelerin güçlerini de

birleştirmesiyle çıkar çatışmalarını ortadan kaldırarak daha güçlü hale gelinmek istenmesidir (Şanlı, 2004:164).

2.1.4. Ekonomik Entegrasyonun Başarı Şartları

Entegrasyona giden ülkelerin birleşmenin ardından, kalkınma düzeylerinde artış gerçekleşecek, dış ticaret hacimlerinde genişleme yaşanacak ve buna bağlı olarak entegrasyon, birçok faydayı da beraberinde getirecektir. Bu faydanın sağlanabilmesi için entegrasyonu başarıyla gerçekleştirmek, gerçekleştirmek için de birtakım şartların sağlanması gerekmektedir. Bunlar:

- **Kalkınma Düzeyi:** Entegrasyona bağlı üye ülkelerin, entegrasyon sürecinde başarıyı yakalamaları için, kalkınma düzeylerinin birbirine yakın olması gerekmektedir. Bazı ülkeler çok geri kalmış, diğerleri ise ileri bir kalkınma düzeylerinde bulunuyorlarsa entegrasyonda başarılı olmak için zorlanacaklardır (Ertürk, 2002:137).
- **Altyapı İmkânları:** Gelişmekte olan ülkelerde demiryolu bağlantılarının bulunmayışı nedeniyle ticari faaliyet, ülkelerin büyük limanları arasında yürütülmeye çalışılmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ise liman, demiryolu ve karayolu bağlantıları yoğundur. Haberleşme ve ulaşım ağı da entegrasyon için önem arz etmektedir. Kaynakları daha rasyonel kullanabilme ve kaynaklara zamanında ulaşabilme açısından altyapı kolaylıkları sağlanmalıdır bu nedenle entegrasyonu oluşturan ülkelerin altyapı imkânlarının birbirine yakın olması gerekmektedir (Ertürk, 2002:139)
- **Ödemeler Dengesi ve Döviz Kuru:** Başarılı bir entegrasyon için kabul edilmiş ödemeler dengesi ve döviz kuru politikası, bölge için önem arz etmektedir. Bölge içinde yanlış yönlendirilmiş döviz kuru politikası tarifeler kadar, iç ticarete de engel olabilir. Entegrasyondan sonra rekabet şartları değişeceğinden, ticaret sapması hem bölge içinde hem de bölge dışında, yeni ticaret kalıplarının oluşumuna neden olmaktadır. Ayrıca ödemeler birliği mekanizması oluşturulması gerekmektedir ve bu mekanizma sayesinde açık veren ülkelere kredi vermek, fazla veren ülkelere de kaynakları kanalize etmek mümkün olacaktır (Ertürk, 2002:140).
- **Milli Hâkimiyet Anlayışı:** Entegrasyonların başarılı olma şartlarından bir diğeri ise ulusal ekonomik politikaların uyumlaştırılmasına çalışılmasıdır. Bir anlamda ekonomik politikalar üzerinde, entegrasyonu oluşturan ülkelerin

üstünde yeni oluşturulmuş otoriteler karar alma durumunda kalacaktır. Az gelişmiş ülkelerin entegrasyonunda en önemli sorunlardan biri egemenlik anlayışından kaynaklanmaktadır. Ülkenin üzerinden kontrolün kalktığı ilk alan, tarife politikası olacaktır. Serbest ticaret söz konusu ise, sadece bölge ülkeleri karşısında, ortak pazar söz konusu ise, bölge ülkeleri hem kendi aralarında, hem dışa karşı ortak bir tarife politikası gütmek durumunda kalacaklar, dolayısıyla üçüncü ülkelerle ticari münasebetlerinde ulusal egemenlik alanları daralacaktır (Ertürk, 2002:140).

- **Coğrafi Yakınlık:** Gümrük birliği ülkelerinin coğrafi olarak birbirlerine yakın olmaları üye ülkelerin taşıma giderlerinin azalmasını ve ticaret hacminin artmasını sağlayacaktır. Böylece birlik ülkeleri açısından daha düşük ticaret sapması ortaya çıkacaktır. Bu gerekçeyle gümrük birliklerinin genellikle komşu ülkeler arasında oluşturulması daha yararlı olacaktır (Bahçekapılı, 2006:20).
- **Siyasal ve Kültürel Yakınlık:** Ekonomik entegrasyonu oluşturan ülkeler, kalkınma politikalarında da kendi başlarına hareket edemezler. Ülkelerin bu tarz bir uyumu yakalayabilmeleri için siyasal, kültürel ve coğrafi olarak da birbirlerine uyum sağlaması birleşmeyi daha sağlıklı kılacaktır (Özçelik, 2006:17).
- **Tamamlayıcılık ve Rakiplik Tartışması:** Birliği oluşturan ekonomiler rakip ekonomilerse; bu durum, ürünler arasında ikame fırsatları doğuracak ve ticaret yaratma etkisi daha büyük olacaktır. Fakat o malın en düşük maliyetli üreticisi birlik dışında kalırsa ticaret saptırma etkisine yol açacaktır. Birbirinden farklı mallar üreten veya maliyet yapıları arasındaki fark büyük olduğu tamamlayıcı ekonomiler arasında oluşturulacak birlikte, kaynakların yeniden dağılımı fazla etkilenmeyecektir dolayısıyla ticaret yaratma çok büyük olmayacaktır. Bu görüş geleneksel rekabetçi-tamamlayıcı görüştür. Bu görüşün aksine tamamlayıcı ekonomilerin kurduğu bir gümrük birliğinin rakip ekonomilerin kurduğu bir gümrük birliğine göre ticaret yaratma bakımından daha fazla kazanç sağlar diyen iktisatçılar da bulunmaktadır ve gerekçeleri birlik içinde ticaretin genişlemesi, üyelerin yurt içi üretimlerini esas olarak etkilemeyeceğidir. Bu görüşe göre kalkınma bakımından ayrı düzeyde olan ekonomiler de birleşmeye gidebilir (Ertürk, 2002:140-141).

Üretim maliyetleri benzer durumda olan ülkeler arasında, üretim etkinliği nispeten daha az olan ülke yurtiçi üretimini durdurup ithalata yönelirse birlik ülkeleri arasında ticaret yaratıcı etki ortaya çıkacaktır. Rakip ülkeler arasında belirli bir ürünlerdeki maliyet farkı ne kadar yüksek ise, ticaret yaratma etkisi o derece yüksek olacaktır. Belirli bir ürünü birbirinden farklı maliyetlerle üretmekte olan ülkeler tamamlayıcı ekonomi olarak adlandırılmaktadır. Bu durumda ortaya çıkan refah kazancı rakip ekonomilere göre daha düşük düzeyde kalacaktır (Bahçekapılı, 2006:20).

2.2. Gümrük Birlikleri ve Serbest Ticaret Bölgeleri

Tercihli ticaret anlaşmaları birer uluslararası ekonomik işbirliği örnekleridir. Ancak bunlar örgütsel bir yapıya sahip olmadığı için günümüzde iktisadi birleşme hareketleri içinde en sık rastlananlar gümrük birliği ile serbest ticaret bölgeleri olmaktadır. Bu iki birleşme şeklinde de üye ülkeler arasında gümrük tarifeleri ve kotalar kaldırılmaktadır. Ancak, gümrük birliklerinde diğer ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulanmaktayken, serbest ticaret bölgelerinde her ülke kendi özel tarifelerini devam ettirmektedir. Bu özellikleri nedeniyle gümrük birliklerinin daha ileri bir entegrasyon aşaması olduğuna kuşku yoktur.

İktisadi birleşme hareketleri genellikle, yakın ilişki içinde bulunan ülkeler arasında kurulmaktadır. Coğrafi yakınlık önemli etkenlerden biridir. Coğrafi bakımdan uzak ülkeler arasında taşıma giderleri önemli bir maliyet sorununu da beraberinde getirmektedir. Fakat coğrafi yakınlık tek başına yeterli değildir. Bunun yanında ekonomik, siyasi, askeri konularda da yakın işbirliği içinde olmak gerekmektedir. Ayrıca birlik kuracak ülkelerin yakın tarih, dil, din gibi ortak kültürel değerler açısından da benzer olması gerekmektedir (Seyidoğlu, 2007:228-229).

2.2.1. Gümrük Birliklerinin Ekonomik Etkileri

Dünya ticaretinin serbestleştirilmesi için iktisadi birleşme hareketleri, küreselleşme yolunda atılan önemli bir adımı ifade etmektedir. Ticari engellerin kaldırılmasının dünya ticaretine çok fazla katkısı olmakla birlikte birlik dışındaki ülkelere karşı kısıtlamaların devam etmesi, serbestleşme girişimlerini yetersiz kılmaktadır. (Seyidoğlu, 2007:229).

Ülkeler, gümrük birliği kapsamında bir ekonomik birleşmeye gittiklerinde, ekonomideki nispi fiyatlar değişme gösterecektir. Bunun sonucunda üretim, tüketim ve ticaretin yapısı ve yönü etkilenecektir. Faktör donanımı, teknolojik seviye ve talep

yapısı gibi parametrelerin sabit olduğu varsayımı altında, gümrük birliğinin birlik içinde kaynakların yeniden dağılımı nedeniyle ortaya çıkan etkilere ‘statik etkiler’ denir (Karluk, 2009:263).

Geleneksel dış ticaret analizlerinde daha çok statik etkiler üzerinde durulmaktadır. Tek bir piyasanın yerine, birleşme hareketinin ortak bir geniş piyasaya geçmesi sonucunda kaynak arzı, üretim yönetimi ve teknoloji gibi bazı unsurlarda değişiklik gözlenir, bu etkiler ‘dinamik etkiler’ olarak adlandırılır. Genel olarak ifade etmek gerekirse, dinamik etkiler süreklilik arz eder fakat statik etkiler bir defaya mahsustur (Seyidoğlu, 2007:230).

Statik Etkiler: Üretim faktörlerinin yeniden dağılmasından doğacak etkileri, ekonomik yapı ve teknolojinin değişmediği varsayımıyla inceleyen statik etkiler, ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı olarak iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Birincisi yani ticaret yaratıcı etki, entegrasyona dahil olan ülkenin, ortaklık içerisindeki bir ülkeden daha ucuz ithalat gerçekleştirilmesiyle, ticaret saptırıcı etki olan ikinci etki, tam tersine birlik içerisindeki bir ülkeden daha yüksek maliyetle ithalat yapmasıyla ortaya çıkmaktadır. Ticaret saptırıcı etki denmesinin sebebi, daha önce birlik dışı ülkeden yaptığı ithalatla bir malı daha ucuza mal ederken daha sonra birlik içerisindeki ülkeden daha yüksek maliyetle ithalatı gerçekleştirmesidir.

Dinamik Etkiler: Ekonomik entegrasyonların etkilerinden biri olan dinamik etkiler; rekabeti arttırır, pazarı genişletir ve bunun sonucunda ortaya çıkan ölçek ekonomilerinden yarar sağlar. Rekabet ve genişleyen pazarın yatırımcılar açısından cazip hale gelmesi sonucu yatırımlar artar. Dışsal ekonomiler oluşur, üretim faktörlerinin serbest dolaşımı sonucu kaynak etkinliği sağlanır ve döviz tasarrufu yaratır (Şanlı, 2004:164).

2.2.1.1. Gümrük birliğinin dinamik etkileri

Uzun dönemde GSYİH’nin büyüme hızı üzerinde ortaya çıkan dinamik etkiler, büyüme hızını etkileyen birtakım unsur da beraberinde getirmektedir. Bunlar; rekabet etkisi, yatırımları teşvik etkisi, ölçek ekonomileri etkisi, dışsal ekonomiler etkisi, teknolojik ilerleme etkisi ve kutuplaşma etkisidir.

2.2.1.1.1. Rekabet etkisi

Ülkeler, gümrük birliğine girmeden önce yerli sanayilerini yüksek gümrük duvarlarıyla korumaktadırlar. Gümrük duvarları, dış rekabeti büyük ölçüde önlediği için yerli sanayi ağırlaşmakta zamanla pasif hale gelmektedir. Gümrük birliğine dahil

olmalarıyla beraber ticareti kısıtlayıcı birçok engelin ortadan kalkması rekabeti uyarıcı etki yaptığı için ticarete artış gözlenecektir. Rekabet baskısıyla verimsiz olan işletmeler, buldukları sektörden ayrılarak verimli oldukları sektörlerle doğru kayacaklardır. Rekabete dayanan işletmeler ise, etkin çalışma sayesinde maliyetlerini düşürme yoluna gideceklerdir. Böylelikle gümrük birliği, monopollerini kırarak etkinliğin artırılmasını sağlayacaktır (Dura ve Atik, 2007:23). GB'nin rekabet etkisi iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artırılmasıyla birlikte rekabetin artmasıdır. İkinci etki ise GB'nin üye ülke ile birlik arasındaki dış ticareti arttırmasından dolayı rekabette beklenen artıştır. Piyasalara giriş-çıkış serbestisi yaygınlaştıkça rekabette beklenen yararlar da artacaktır. Giriş ve çıkışlar, endüstrideki firma sayılarını arttıracak, rekabet artacak, rekabet arttıkça üretim yöntemleri etkinleşecek, maliyetlerde düşüş sonucu ise de ürün kalitelerinde iyileşme gözlenecektir. Literatüre göre dış ticaretin en önemli bileşenlerinden biri olan ithalatın artışıyla yurt içi piyasalardaki rekabetin artacağı ortaya konulur ve bu görüşe "piyasa disiplini olarak ithalat" hipotezi de denir. GB'nin rekabet etkisi üçe ayrılmaktadır:

Birincisi, gümrük birliğiyle, birlik içinde endüstriye giriş engelleri ortadan kaldırıldığı için, dünya çapında olmasa bile, yurtiçi piyasalarda rekabet ortamını geliştirecektir. İkincisi rekabet ortamındaki bu değişiklik ekonomik yapıda da değişikliğe yol açarak daha etkin üretim yöntemlerinin kullanılmasını sağlayacaktır. Sonuncusu ise bu değişimler karşısında birlik ülkeleri uluslararası piyasalardaki rekabet gücünün arttıracaktır.

Teori, yerli üreticilerin kendi performanslarını birlik içindeki yabancı üreticilerin performansları ile kıyaslama olanağı sağlayacağını ve yabancı üreticilere ayak uydurmaya çalıştığını öne sürmektedir. Rekabetin artma gerekçesini açıklayan teori, rekabet gücünün gümrük birliğinden nasıl etkileneceği konusunda fikir sahibi değildir (Yıldırım ve Dura, 2007:146-147).

2.2.1.1.2. Yatırımları teşvik etkisi

Gümrük birliğini gerçekleştiren ekonomilerde yatırımların artması iki kanalla ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, gümrük birliğine bağlı olarak milli gelirden ortaya çıkan artışın tasarrufları ve yatırımları artırmasıdır. İkincisi ise GB'nin doğrudan yabancı yatırımların yeri ve büyüklüğü üzerinde değişikliklere yol açmasıdır. Bunlar gümrük birliğinin statik ve dinamik etkilerine bağlı olarak ortaya

çıkabilmektedir. Gümrük birliği nedeniyle dolaysız yabancı sermaye yatırımlarında artış gözlenmektedir. Bu artış genel olarak birlik dışındaki ülkelerden sağlanmaktadır. Birlik dışındaki ülkelerin birliği oluşturan ülkelere yatırım yapmalarının birtakım nedenleri vardır. Bunlar:

- Gümrük Birliğindeki ülkeler, tarifeleri tekrar yükseltmeyeceği için bu durumun yatırımcılar için güvence niteliği taşıması,
- GB'nin neden olduğu ticaret sapmasının üye ülkelerin birlik dışından yaptığı ithalatı kısıtlaması,
- Birlik üyelerinin kendi aralarında gerçekleştirdiği ticaretin, birlik dışındaki ülkelerin dikkatini çekerek etkilemesi,
- Birlik içerisinde güçlü bir ticaret akışının olmasıyla birlikte, ekonomik istikrarın ve verimliliğin artması, istihdam ve gelirin yükselmesiyle birlik içerisindeki üretim faktörlerini kullanma isteği, yabancı yatırımcıları teşvik etmesidir (Yıldırım ve Dura, 2007:146-147).

Bu etkilerin dışında pazarın genişlemesi de yığın üretime geçilmesini sağlayacak, verimlilik artışı ve teknik imkânların artışı sayesinde yatırım miktarı da artabilecektir (Kılıç, 2002:37).

2.2.1.1.3. Ölçek ekonomileri etkisi

Gümrük birliği, yurt içinde üretilen malların birlik piyasalarına girmesini kolaylaştırması, yerli firmaların atıl kapasitelerini kullanmalarına ya da kapasite artırımına gitmelerini sağlayacaktır. Dolayısıyla yurt içi üreticiler daha büyük bir pazar oluşturma imkânı elde edeceklerdir.

Ölçek ekonomilerinin iki faydası söz konusudur. Birincisi firma ve endüstri ölçeğinin büyüyerek maliyetler üzerindeki düşüş etkisi yani içsel ekonomilerdir. İkinci faydası ise ürün çeşitliliği üzerinde görülmektedir. GB öncesi yurtiçi piyasa daha dar olduğundan ürün çeşitliliği az olmaktadır. Fakat GB sonrasında piyasa hacmini genişletmekte ve firmalar ölçeklerini ve ürün çeşitlerini arttırmaktadır. Böylece üretimde verimlilik artışları gözlenmekte ve bu da dışsal ekonomileri ortaya çıkarmaktadır (Yıldırım ve Dura, 2007:146-147).

Ekonomik entegrasyon sonucunda oluşan büyük piyasaların, ileri üretim tekniklerine ve bunun uygulanmasına elverişli yapıya sahip olması, piyasadaki rekabeti arttırması ve belirsizliği azaltması sonucunda üreticilerin daha uzun vadeli yatırım planı yapabilmeleri gerekmektedir. Bu durum da içsel ekonomilere yol

açmaktadır. Bunun yanı sıra gümrük birliğine bağlı olarak beklenen dışsal ekonomilere de yol açmaktadır. Bu dışsal ekonomiler:

- Gümrük birliği içerisinde mallar ve üretim faktörleri herhangi bir gümrük tarifesine bağlı değildir. Böylelikle malların nihai tüketicilere ulaşması daha düşük fiyattan olacaktır.
- Bilgi ve teknoloji faktörlerinin ülkeler arasında serbest dolaşımı sayesinde birlik içerisindeki geri kalmış bölgelerin de gelişmesine katkıda bulunacaktır.
- Gümrük birliği oluşumunda ortaya çıkan büyük piyasa tarafından risk ve belirsizlik ortamı giderilerek yatırımlar daha karlı hale getirecektir.
- Büyük bir piyasa, firmaların optimum üretim ölçeğine ulaşmasını hızlandıracaktır (Dura ve Atik, 2007:24).

2.2.1.1.4. Dışsal ekonomiler etkisi

Arz ve talep koşullarındaki değişiklikler dışsal ekonomileri ortaya çıkarmaktadır. Dışsal ekonomilerin firmaların ve endüstrilerin hem özel maliyetlerini hem de genel maliyetlerini düşürme hususunda etkisi vardır. Bir firmanın üretim tekniğindeki ilerleme, hem maliyetleri düşürmekte hem de bu firmanın ürettiği ürünü, sattığı diğer firmalara daha düşük fiyattan sunmasını sağlamaktadır. Bu durum arz koşullarına bağlı olarak gerçekleşen dışsal ekonomilerin sonucudur.

Dışsal ölçek ekonomilerinin üretim hacmindeki genişleme bir endüstrideki üretim faktörlerinin gelirlerinin artmasını sağlamaktadır. Bu genişleme türev taleplerdeki artışla devam etmektedir. Bu etki dışsal ekonomilerinin talep üzerindeki etkisinin kanıtlamaktadır. Endüstrideki ilk üretim artışlarıyla, gelir-talep sarmalı ortaya çıkmaktadır. Bazı sektörlerin dâhil edildiği gümrük birliği örneğine göre, gümrük birliğine dâhil edilmeyen sektörlerin de bu birleşmeden etkilenebileceğine dikkat çekilmektedir. Dışsal ekonomiler, endüstrinin optimum ölçek altında çalışması halinde, optimum ölçeğe ulaşma yolunda katkıda bulunmaktadırlar. Yerli ve yabancı yatırımcılar için bir teşvik görevi gören dışsal ekonomiler ekonomik entegrasyona giden üye ülke endüstrilerinde oluştuğunda maliyet düşürücü etkilere sahip olmaktadır.

2.2.1.1.5. Teknolojik ilerleme etkisi

Gümrük birliği, teknolojik ilerlemeyi üç yolla gerçekleştirmektedir. Bunlardan ilki, artan rekabetin yurtiçi firmaları etkin çalışmaya zorlaması sonucunda yeni teknik yöntemler aranması ve AR-GE' ye verilen önemin artmasıyla teknolojik

ilerlemenin gerçekleşmesidir. İkincisi yerli üreticinin büyük bir pazarla karşılaşması sonucunda üretim ölçeğinin genişlemesidir. Bu da aynı şekilde AR-GE' ye ayrılan payı artıracaktır. Son olarak ise artan dolaysız yabancı yatırımlarının getirdiği teknolojiler sayesinde birliğin daha yüksek bir teknolojik düzeye erişmesini sağlamasıdır. Böylelikle gümrük birliğinde teknolojik ilerlemenin artması rekabeti artıracak, rekabet artınca ölçekte büyüme olacak ve bu da yabancı sermaye yatırımlarını artıracaktır (Yıldırım ve Dura, 2007:146-147)

2.1.2.2.6. Döviz rezervlerinin artması

Gelişmekte olan ülkeler arasında oluşturulacak gümrük birliği, bu ülkelerin sanayi malları ithalatında ihtiyaç duyacakları döviz ihtiyacını azaltmaktadır. Dolayısıyla gümrük birliği, döviz rezervlerine duyulan gereksinimi önemli ölçüde azaltacaktır.

Gümrük birliklerinin döviz rezervlerine olan gereksinimi iki farklı şekilde azaltması beklenmektedir. Birincisi, gümrük birliğine giden ülkelerin pazarlık güçleri yükselecek böylelikle gümrük birliğini oluşturan ülkelerin ticaret hadleri lehine çevrilecektir. Ticaret hadlerinin lehine gerçekleşmesi ise ihracat fiyatlarının yükselmesi ve ithalat fiyatlarının düşmesi anlamına gelmektedir. İthalat fiyatlarının düşmesi, başka ülkelerle yapılan ticarete ödenen dövizleri azaltacak öte yandan ihracat fiyatlarının yükselmesi döviz kazancını artıracaktır.

Gümrük birliğinin gümrük içi üretimi artırarak ithalatı azaltması, gümrük birliklerinin döviz rezervlerini artırmasının ikinci yoludur. Gümrük birliğinde üretimin artması sayesinde ithalat azaltırken, ihracat artacaktır.

Böylece geniş bir piyasada üretimin gerçekleşmesi üye ülkelerdeki firmaların ölçek ekonomilerine ulaşmasını ve dünya piyasalarındaki rekabet güçlerini artırarak daha fazla ihracat yapma olanağını sağlayacaktır (Dura ve Atik,2007:25).

2.1.2.2.7. Kutuplaşma etkisi

Gunnar Myrdal'ın ekonomik teorileri arasında "Kutuplaşma Teorisi" önemli bir yer tutmaktadır. Bu teori, özellikle ülkelerarası veya bölgelerarası dengesizlikler konusunda çalışmalar yapan ekonomistler tarafından incelenmiştir. Teori'nin açıklanması konusunda birçok değişik tanımlama olmasına rağmen, ekonomistlerin görüşlerinin birbirine benzediği görülmektedir. Bazı ekonomistler bu teorinin gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşen işbirliğinin zengin ülkeyi daha zengin, fakir ülkeyi ise daha fakir bir konuma getirdiğini ortaya attığını

söylemektedir. Bazı ekonomistler ise; farklı gelişme düzeylerinde bulunan ülkelerin, mal ve faktör hareketlerinin serbest olduğu bir iktisadi gruba katılmaları sonucunda serbest piyasa düzeni, bunlar arasındaki gelişme dengesizliğini arttırarak yığınli hareketleri ortaya çıkaracaktır. Böylece zengin ülkeler daha zengin, yoksul ülkeler ise daha yoksul duruma geleceklerdir, diye ifade etmişlerdir (Gaytancıoğlu, 2009:14-15).

2.2.1.2. Gümrük birliğinin statik etkileri

Statik etkiler, teknoloji ve ekonomik yapının değişmediği varsayımıyla üretim faktörlerinin yeniden dağıtılması sonucunda ortaya çıkacak etkileri göstermektedir. Ancak ekonomik yapı uzun süre sabit kalamamaktadır. Aynı şekilde teknoloji sürekli değişmekte ve kendini yenilemektedir. Bu nedenle statik etkiler bir defaya mahsus olarak gerçekleşmektedir (Dura ve Atik, 2007:12).

GB Teorisi, kaynak dağılımı, uluslararası uzmanlaşma, ölçek ekonomileri ticaret hadlerini incelemektedir. Birliğin ortaya çıkardığı faktör verimliliği, ekonomik büyüme ve gelir dağılımı gibi unsurları göz ardı etmektedir. Üretim faktörlerinin tam rekabet koşulları altında ülke içerisinde akışkan, ülkeler arasında ise akışkan olmadığı mal ve faktör piyasalarında varsayılmaktadır. Ayrıca fiyatlar, fırsat maliyetlerini tam olarak yansıtmaktadır. Birliğe üye ülkelerin üretim, tüketim ve dış ticaret hadleri üzerindeki etkilerini statik analiz ile açıklayan klasik GB teorisidir (Yücel, 2006:17).

2.2.1.2.1. Üretim etkileri

Ticaret yaratıcı etki, bir bölge içerisinde ticareti engelleyici unsurların kaldırılmasıyla, dış ticaret hacminde genişlemelerin gözlenmesiyle ve üretimin daha etkin gerçekleşmesiyle ortaya çıkan ve dünya refahına katkıda bulunan bir etkidir. Bölge içerisinde gümrüklerin kaldırılması ve gümrük dışındaki ülkelere karşı ortak hareket edilerek tek bir tarife uygulanması bölge içi ticaretin lehine, bölge dışı ticaretin aleyhine gerçekleşmektedir. Bu durum bölge dışı ticareti olumsuz etkilemektedir. Ticaret yaratıcı etki, GB' den sonra bölge içerisindeki ticaretin genişlemesini ifade etmektedir. Böylelikle bölge dışındaki daralma ticaret saptırıcı etkiyi (trade diversion) ifade etmektedir (Seyidoğlu, 2007:230).

Başka bir deyişle, ticaret yaratılması birlik içi ülkeden yapılan ucuz ithalatla, pahalı yurtiçi üretiminin yer değiştirmesini ifade ederken, ucuz ithalatla birlik

içerisindeki pahalı ithalatın yer değiştirmesi ticaret sapmasını ortaya koymaktadır. (Dura ve Atik, 2007:12-13).

2.2.1.2.2. Tüketim etkileri

Gümrük birliklerinin tüketim etkileri, olumlu tüketim etkisi ve olumsuz tüketim etkisi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Gümrük birliğinin olumlu tüketim etkisi, olumlu üretim etkisi ya da ticaret yaratılması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Ticaret yaratılması sonucunda birlik üyeleri daha ucuz bir kaynaktan daha fazla tüketim yapma imkanına kavuşacaklar ve olumlu tüketim etkisi refah seviyesinin yükselmesine neden olacaktır. Olumsuz tüketim etkisi, gümrük birliğinin olumsuz üretim etkisi ya da ticaret sapması durumunda ortaya çıkacaktır. Ticaret sapması durumunda, ticaret ucuz üretici olan üçüncü ülkeden, pahalı olan ürünü tüketerek refah kaybına uğramaktadır (Dura ve Atik, 2007:20).

2.2.1.2.3. Ticaret hadlerine etkiler

GB'nin oluşması ve gelişmesi ticaret hacminin yönünü etkileyerek üye ülkelerin refah yükselişinden alacağı payı belirler. Ticaret hadlerindeki değişimler ülke grupları arasında gelirin yeniden dağılmasına yol açacaktır. GB'ye dahil olan ülkeler yalnız üretim ve tüketimdeki değişiklikten etkilenmeyecek, ticaret hadlerindeki değişimlerden de etkilenecektir. Gümrük birliğinin ticaret hadleri üzerinde etkileri; Birlik içinde verimliliğin artması, birliğin pazarlık gücünde meydana gelen değişimler, birliğin iktisadi büyüklüğü, birliğin kurulmasıyla ticaretin birlik dışı ülkelere birlik içi ülkelere kayması şeklinde sıralanabilir (Yücel, 2006:21).

2.2.2. Gümrük Birliklerine Sosyo-Ekonomik Sonuçları Açısından Yapılan Eleştiriler

Gümrük birliklerinin statik etkileri ile ilgili analizlerin, tam istihdam ve tam rekabet varsayımlarına dayanması, gümrük birliği üzerindeki birçok etkinin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Talep yapısı, ekonomik büyüme ve istihdam seviyesi gibi etkiler analize dâhil edilmemektedir.

Gümrük birliğinin statik etkileri ile ilgili analizler, teknolojik seviye ve faktör arzının sabit olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu varsayımlar, gümrük birliğinden sonra üretim imkânları eğrisinin de sabit kalacağı anlamına gelmektedir. Gerçek hayatta, üretim olanakları eğrisinin sabit kalması mümkün olmamaktadır.

Dolayısıyla, yeni üretim ve tüketim etkileri ortaya çıkacak ve bu etkiler sonucunda ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğü de değişime uğrayacaktır (Dura ve Atik, 2007:22).

Ortak ticaret politikası uygulanması nedeniyle üçüncü ülkelere birliğin vergileri uygulanmakta ve bu da birlik üyesi ülkenin serbest ticaret politikasını uygulamasına engel olmaktadır. Ortak ticaret politikası, birliğe üye ülkelerin sadece serbest ticaretini bağlamakla kalmamakta birlikte siyasal alanda da bağlamaktadır. Ülkenin politik çatışma ya da menfaat, söz konusuysa, üçüncü ülkelere karşı, birliğin genel yargısına göre hareket edilmesi gerekmektedir. Ülkelerin birlik dışı ülke ya da ekonomik birliklerle birtakım ticari ortaklıklara girişmesi birlik tarafından da engellenmektedir. Böylece ülkeler yeni piyasalara girememekte bunun sonucu olarak da ekonomik kayıplar yaşayabilmektedir.

Ticaret sapmalarından kaynaklanan refah kayıpları ülke ekonomilerini etkileyerek işsizlikte artışa yol açacaktır. Ayrıca gelirden düşme sonucunda ekonomide daralma gözlenecektir. GB ile güçlü sermaye desteği olan yabancı firmalar yerli üreticiyi olumsuz yönde etkileyecek ve bunun sonucunda küçük üretim birimlerinin yok olmaya mahkum olacaktır. Maliyet ve kalite farklılıkları doğal olarak ithalatın artmasına neden olacak böylece cari işlem açıkları giderek artacaktır.

GB'nin sadece ekonomik açıdan değil sosyal açıdan da birtakım etkileri bulunmaktadır. Bunlardan birisi GB ile kültür transferi de gerçekleşecek bu durumda baskın kültürün (gelişmiş ülkeler) etkisiyle bireylerin kendi kültürlerine zamanla yabancılaşacakları ihtimali söz konusu olacaktır. Kültürel yozlaşma yaşanınca sosyal bunalım artarak ve ruhsal çöküntülere neden olacağı vurgulanmaktadır.

Bu nedenlerden dolayı, GB'nin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyeleri birbirine yakın ülkeler tarafından oluşturulması her açıdan ülkelerin yararına olacaktır. Böylelikle yukarıda bahsedilen kayıpların gerçekleşme ihtimali büyük oranda azalacaktır. Fakat bu görüş de eleştirilmiş, gelişmişlik düzeyleri birbirine yakın olan ülkelerin birbiriyle yapacakları gümrük birliğinin, dünya ticaretinde ciddi tehditler oluşturabileceği bununla beraber olumsuz sonuçların ortaya çıkacağı ifade edilmektedir. Az gelişmiş ülke profillerine bakıldığında birçok alanda sıkıntının olduğu gözlemlenmesi sonucunda gerçekleştirilecek ticaretin sağlıklı olacağı düşünülmektedir (Yücel, 2006:27).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM İKTİSADİ ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

3.1. Çalışmanın Önemi

SSCB'nin dağılmasıyla beraber dünya ekonomisine bağımsız olarak 15 cumhuriyet dâhil olmuştur. Bu ülkeler önemli yer altı ve yer üstü kaynaklar ve geniş tarım alanlarına sahip olması sebebiyle, dünya ülkelerinin dikkatlerini üzerinde toplamaktadır. 1991 yılı itibariyle ülkeler birer birer bağımsızlıklarını kazanmış fakat kapalı ekonomik sistemden piyasa ekonomisine geçiş bu ülkeler için hiç de kolay olmamıştır. Amerika, Çin ve Rusya gibi ülkeler, bu cumhuriyetlerle işbirliği çalışmalarına başlamış fakat bu cumhuriyetler dünya piyasasına entegre olmak için yavaş hareket etmişlerdir. Yavaş hareket etmelerinin sebebi ise güven sorunu ve bu cumhuriyetlerdeki siyasi otorite boşluğundan kaynaklanmaktadır. Türk Cumhuriyetleri olarak adlandırılan bu ülkelerin Türkiye ile kültürel bağlarının güçlü olması ve bu ülkelere komşu olması münasebetiyle işbirliği imkanları daha rahat elde edilecektir. Bu ülkelerin sahip olduğu doğal kaynaklar Türkiye için büyük önem taşımaktadır. Ortak kültürel bağların geliştirilmesi ve ekonomik işbirliğine gidilmesi anlamında bu çalışma önem arz etmektedir. Bu nedenle Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye ile ilişkileri detaylı bir şekilde incelenmiştir.

3.2. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Çalışmanın amacı ise bu ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından geçen 20 yıllık süre zarfı içinde önemli ölçüde ekonomilerini güçlendirmeleri ve dünya piyasasına entegre olabilme çabaları olumlu ölçüde gözlemlenmiştir. Gerek makroekonomik performansları gerekse dış ticaret verileri bu görüşü kanıtlar niteliktedir. Bu gerekçeyle bu ülkelerin dünya ekonomisine adapte olup olmadıkları ve Türkiye ile ilişkilerin hangi noktaya geldiğini değerlendirebilmek için bu çalışma yapılmıştır. Ayrıca Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin ithalat ve ihracat oranları incelenmiş, ihraç ya da ithal edilen kalemlerin yıllar itibariyle nasıl bir seyir izlediği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma kapsam olarak Türk Cumhuriyetleri ve Tacikistan'ın genel ekonomik yapılarını, dış ticaret rakamlarını, makroekonomik performanslarını içermektedir. Ülkelerin dış ticaret rakamlarına göz atılmış ve Türkiye ile ekonomik ilişkileri değerlendirilmiştir. Diğer ülkelerle ilişkileri çalışma açısından fazla zaman alacağı için sadece Türkiye ile olan dış ticareti değerlendirilerek, çalışma ekonomik açıdan ele alınmıştır. Çalışma 2000-2014 yılları verilerini kapsamaktadır

3.3. Çalışmanın Metodu

Çalışma öncesinde literatür taraması yapılmış, yazılan makaleler, tezler, kitaplar ve diğer yayınlar çalışmaya ışık tutmuştur. Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye arasında gerçekleştirilen dış ticaret yıllar itibariyle karşılaştırılmıştır. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri açısından iyi bir dış ticaret partneri olduğu saptanmıştır. Fakat hala eksiklikler ve ülkeler arasında birçok sorun da mevcudiyetini korumaktadır.

3.4. Veri Toplama Teknikleri

Bu çalışmada literatür taramasından elde edilen yazılı kaynaklar, ülkelerin istatistik kurumları T.C Ekonomi Bakanlığı raporları, DEİK ülke bültenleri, Dünya Bankası, TÜİK ve benzeri kurum ve kuruluşların verilerinden yararlanılmıştır.

3.5. Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyon Süreçlerine Bakış

Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) 'nun 1991 yılında kurulmasıyla birlikte SSCB'nin siyasi varlığı resmîyette son bulmuştur. SSCB'nin siyasi varlığının resmen sona ermesiyle merkezi planlama ağırlıklı sosyalist bir ekonomik yapıdan yavaş yavaş uzaklaşmıştır. Merkezi planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçmeye çalışan ülkeler bağımsız devlet olmanın gerektirdiklerini yerine getirmeye çalışmışlardır. Bu çalışmalar içerisinde kaynakların kontrolü ve ülke ekonomisinin idaresine sahip çıkmak gibi önem arz eden süreçleri de gerçekleştirmek zorunda kalmışlardır. Bunun sonucunda ise başa çıkılması gereken sorunların boyutları ve ağırlığı katlanarak devam etmiştir. Geçiş ekonomilerinde devletin ağırlığı ekonomi içerisinde büyük yer kaplamaktadır. Geçiş ülkeleri bir yandan devletin ekonomi içerisindeki ağırlığını hafifletmeye çalışırken, bir yandan da ekonomik kurum ve kuralları piyasayla uyumlaştırmaya çalışmaktadır. Bunun neticesinde ise, devlete büyük görevler düşmektedir (Ağdaş,2006:4). Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, piyasa ekonomisine geçiş kararı almışlar hem siyasi bağımsızlıklarını hem de ekonomik bağımsızlıklarını

gerçekleştirmişlerdir. SSCB'nin dağılması sonrasında bu ekonomilerde yaşanan süreç genel olarak geçiş süreci diye adlandırılmaktadır (Sarygulova, 2011:41).

Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından bölgeye yönelik ticari faaliyetlerde artış gözlenmiştir. Batılı işadamları güvenlik sorunları ve yüksek ekonomik riskler nedeniyle bölgeye ihtiyatlı yaklaşırken, Türk işadamları tüm bölgede aktif bir şekilde yerlerini almışlardır. Fakat, yürütülen çalışmalarda duygusal ağırlığın hakim olması ve ikili ve bölgesel ilişkilerin sürdürülebilir bir strateji çerçevesinde koordine edilememiş olması, sonraki dönemde başlangıçtaki beklentilerin gerisinde bir ilerleme sağlanması sonucunu doğurmuştur.

Yine bu dönemde Rusya'nın bölgedeki etkinliğinin yeterli doğrulukta hesaplanamaması ya da değerlendirmelerin Rusya'nın 1991 yılındaki ekonomik durumuna göre yapılması, buna karşılık, özellikle hızla artan petrol ve doğal gaz fiyatlarına bağlı olarak Rusya'nın ekonomik gücünün ve bölgedeki etkinliğinin hızla artması bu süreci olumsuz etkilemiştir. Aynı zamanda da petrol ve doğalgaz rezervlerinin bölüşümünde Batılı ülkelerin daha büyük pay alarak bölgede etkili hale gelmeleri, Türkiye'nin yürüttüğü çabaların umulan sonuçları vermemesi sonucunu doğurmuştur (Bağırzade, 2010:19).

Orta Asya coğrafyasında Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan olmak üzere beş bağımsız cumhuriyet bulunmaktadır. Bunlardan Tacikistan dışında kalan dört cumhuriyet Orta Asya Türk Cumhuriyetleri olarak, Tacikistan dahil edildiğinde ise Orta Asya Cumhuriyetleri olarak ifade edilmektedir (Solak, 2003:70). Türk Cumhuriyetleri ifadesinde Azerbaycan'da yer aldığı için çalışma kapsamına Azerbaycan' da dahil edilecek, Tacikistan'ın da önemli ölçüde Türk nüfus barındırması sebebiyle, Türk cumhuriyetleri ve Türkiye arasında geliştirilebilecek ekonomik işbirlikleri tartışılacak ve Türkiye ile ilişkilerin hangi boyutlarda olduğu kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır.

3.6. Orta Asya Ülkelerinin Sosyo-Kültürel, Coğrafik ve Demografik Yapıları

3.6.1. Kazakistan Cumhuriyeti Ülke Profili

1936 yılında SSCB'ye dâhil olan Kazakistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 16 Aralık 1992 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Kazakistan'ı ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. 113 ülkenin tanıdığı Kazakistan, 1995 yılında kabul etmiş olduğu Anayasa ile yönetilmektedir. 120 ayrı ulusun yaşadığı ülkede, nüfusun %56'sı kırsal kesimde bulunmaktadır. Bağımsızlık

sonrası serbest piyasa ekonomisine geçişi hedeflemiş bulunan ülke, 1993 yılında Rus Rublesi Para Bölgesi'nden ayrılarak, milli para birimi olan Kazak Tengesi'ni dolaşıma dahil etmiştir (Alagöz, 2008:591). Kazakistan'ın başkenti Astana 'dır. İdari yapı 20 il, 218 ilçeye ayrılır. Komşuları, Rusya, Çin, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'dır. Yüzölçümü, 2.724,9 bin km² olan Kazakistan'ın nüfusu 16,7 milyon (Şubat 2012)'dur. Nüfus içerisindeki etnik dağılıma göz atıldığında ise Kazak (%53.4), Rus (%30), Ukraynalı (%3.7), Özbek (%2.5), Alman (%2.4), Uygur (%1.4), Diğer (%6.6)'dır. Devletin dili Kazakça, resmi dil ise Rusça'dır. Rus Rublesi'nden sonra Tenge'yi para birimi olarak kullanan Kazakistan Tengesi 12 Haziran 2014 itibarıyla 1 USD = 183.520 Tenge'ye eşit değere sahiptir.

Konumuna göz atılacak olursa kuzeyde Rusya, güneyde Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan, doğuda Çin Halk Cumhuriyeti bulunur. Ülkenin ayrıca Hazar Denizi ve Aral Gölü'ne kıyısı vardır. Önemli Şehirlerini, Almatı, Cambul, Çimkent, Türkistan, Karaganda, Semipalatinsk, Kökçetav, Kustanay, Turgay, Guryev Baykonur oluşturmaktadır. Fiziksel Yapı itibarıyla ülke topraklarının beşte biri dağlarla kaplıdır. Kazakistan'da binlerce küçük akarsu vardır. Bu akarsuların büyük kesimi Hazar Denizi, Aral, Balkaş ve Tengiz göllerine dökülür. Dini yapısı bakımından Müslüman %47, Rus Ortodoks %44, Protestan %2, Diğer ise %7'dir. Yönetim biçimi Kazakistan Parlamentosu olup senato ve meclis olmak üzere iki kanattan oluşmaktadır. Meclis kolunda üye sayısı 77'den oluşmaktadır. Meclisin görev süresi 5, senatonun ise 6 yıldır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte ülkeyi yönetmekte olan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, 3 Nisan 2011 tarihinde yapılan seçimlerde %91,5 sonuçla dördüncü kere Kazakistan'ın cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Mayıs 1991 tarihinden beri Nursultan Nazarbayev devlet başkanlığı yapmaktadır. Serik Ahmetov ise Kazakistan'ın başbakanıdır.

Kazakistan'da doğum oranı, 16.65 doğum / 1.000 kişi, ölüm oranı 9.38 ölüm / 1.000 kişi, göç oranı -3.27 göç / 1.000 kişi, şehirleşme oranı %59, ortalama yaşam süresi 68.51 yıldır.

Başlıca Sanayi Malları, Petrol, kömür, manganez, kromit, kurşun, çinko, bakır, titanyum, boksit, altın, gümüş, sülfür, demir ve çelik, traktörler ve diğer tarımsal makineler, elektrikli malzemeler, inşaat malzemeleridir. Başlıca Tarım Ürünleri, Hububat (başta buğday), pamuk; hayvancılık ürünleri. Başlıca İthal Malları, Makine ve ekipman, metal ürünler, gıda maddeleri ve başlıca ihraç malları

Petrol ve petrol ürünleri, demirli metaller, kimyasallar, makineler, hububat, yün, et ve kömürdür (DEİK, 2012a; BMD, 2012).

3.6.1.1. Kazakistan ekonomisi

1990'lı yıllara gelindiğinde Kazakistan, diğer Türk devletlerine kıyasla bağımsızlığını ilan etme konusunda aceleci bir tavır sergilememiş uygun politika ortamının oluşmasını beklemiştir. Kazakistan, bölge cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan etmeye başladıktan sonra Aralık 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlığın hemen ardından birçok reform gerçekleştirmek için adımlar atmıştır. Merkezi planlamadan serbest ekonomiye geçmek için oldukça çaba sarf etmiştir. Bu reformların başında özelleştirme, kamu tekelinin kırılması, ticarete liberalleşme ve yatırımların teşviki gelmektedir (Ağdaş, 2006:66). Kazakistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından SSCB'nin eski cumhuriyetleri gibi ekonomik zorluklarla karşılaşmıştır. Merkezi planlamadan serbest piyasa ekonomisine ve dışa açık bir modele geçerken ilk başta hayat standartlarında ve üretimde düşüşler meydana gelmiştir (Karibayeva, 2006:52-53). Daha sonra yıllar itibariyle serbest piyasa ekonomisinin gereklerine uygun bir şekilde hareket etmiş ve sahip olduğu yer altı ve yer üstü kaynakları etkin bir şekilde kullanmaya çalışmıştır.

Kazakistan ekonomisi çok yönlü bir ekonomidir. Kazakistan ekonomisinde sanayi sektörü ön planda yer alır ve bu sektörle birlikte enerji ve madencilik sektörü de önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda tarım ve hayvancılık Kazakistan ekonomisi için önem arz etmektedir. Kazakistan'da büyük petrol rezervleri ve mineral ve metal kaynaklar da bulunmaktadır (Sarygulova,2011:49). Kazakistan, önemli ölçüde maden yataklarına sahip olması nedeniyle geniş miktarda maden çıkarma ve işleme kapasitesine de sahip bulunmaktadır. Ülke metalürji sanayi için gerekli makina ve ekipmanı, petro-kimya, tarımsal ürünleri işleme ve tekstil alanında iyi bir sanayi altyapısı barındırmaktadır. Kazak sanayi, doğal kaynakların çıkarılıp işlenmesi ve makine üretimi üzerinde yoğunluk kazanmıştır. Ayrıca Kazakistan, eski SSCB'nin işlenebilir topraklarının yaklaşık beşte birine sahip olup önemli bir tarımsal ürün ihracatçısıdır (Sınay, 2006:48-49). Kazakistan'ın sahip olduğu zengin doğal kaynak potansiyeli, özellikle petrol ve doğal gaz rezervleri, başta Avrupa Birliği olmak üzere, birçok topluluk ve ülkeyi cezbetmektedir. Dolayısıyla, Kazakistan'ın bağımsızlığını kazandığından itibaren çeşitli entegrasyonlar için anlaşma yollarının arandığı görülmektedir. Bu doğrultuda, artan petrol fiyatları

ülkenin gelir düzeyini hızla artırmış ve bu artış diğer ülkelerle olan ilişkilerde olduğu gibi Türkiye'ye de yansımıştır (Ersungur vd., 2007:7).

Kazak ekonomisi giderek gelişen bir ekonomiye dönüşmüştür, yıllar itibariyle bu gelişme Kazakistan'ın makroekonomik göstergelerine de yansımıştır.

Tablo 3.1. Kazakistan'ın Makroekonomik Göstergeleri (DEİK, Mart 2012a:3 ve WDI (2014)).

Yıllar	GSYİH (cari milyar dolar)	Kişi Başına Gelir (2005 fiyatlar ile, dolar)	Reel Büyüme Oranı %	Enflasyon Oranı (TÜFE %)	İhracat (Milyar Dolar)	İthalat (Milyar Dolar)
2000	18.2	2343.54	9.8	13.18	10.35	8.98
2001	22.1	2664.44	13.5	8.35	10.17	10.40
2002	24.6	2925.44	9.8	5.84	11.58	11.59
2003	30.8	3186.76	9.3	6.44	14.93	13.27
2004	43.1	3468.51	9.6	6.88	22.65	18.95
2005	57.1	3771.28	9.7	7.58	30.59	25.55
2006	81.0	4130.88	10.7	8.59	41.43	32.79
2007	104.9	4447.37	8.9	10.77	51.84	44.82
2008	133.4	4538.50	3.3	17.15	76.40	49.56
2009	115.3	4473.46	1.2	7.31	48.48	39.00
2010	148.1	4732.71	7.3	7.12	65.08	43.25
2011	188.1	5015.45	7.5	8.35	93.04	52.18

Tablo 3.1.'deki verilere göre Kazakistan'ın ihracat ve ithalatı yıllar içerisinde artış göstermektedir. 2005 yılında ihracat 30.6 milyar dolar iken 2011 yılında toplam ihracat 93 milyar dolara yükselerek 7 yıl içerisinde 3 kat artış göstermiştir. İhracatın yanı sıra ithalat da artış gösteren Kazak ekonomisinin toplam ithalatı 2005 yılında 25.5 milyar dolar iken 2011 yılında toplam ithalat 52 milyar dolara yükselerek 7 yıl içerisinde yaklaşık 2 kat artış göstermiştir. İhracattaki yükseliş ülkenin milli gelirine olumlu yansımış 2005 yılında GSYİH 57 milyar dolar iken 2011 yılı itibariyle 180,1 milyar dolara yükselmiştir. Bu göstergelerden hareketle Kazakistan'ın yıllar içerisinde serbest piyasa ekonomisine adapte ve dünya ekonomisine entegre olmaya çalıştığı söylenebilir.

Tablo 3.2'ye göz atıldığında Kazakistan ihracatında Çin, 16,291.5 milyon \$ ile toplam ihracatın %18.8'ini oluşturarak ilk sırada yer almaktadır. Bu sırayı %17,2 ile İtalya, %8,5 ile Rusya, %7,6 ile Hollanda ve %6 ile Fransa izlemektedir. Türkiye ise ihracatta %2,92'lik pay ile 10. sırada yer almaktadır. İthalatta ise toplam ithalatın %42,8'ini oluşturarak birinci sırada Rusya bulunmaktadır. Sırayı %13,3 ile Çin takip etmektedir. Almanya %5,6 ile 3. sırada Ukrayna %4,7 ile 4. sırada yer almaktadır. Türkiye bu tabloda %1,92'lik payla 8. sırada yer almaktadır.

Tablo 3.2. Kazakistan'ın Ülkeler Bazında Dış Ticareti (Astana Büyükelçiliği, 2011).

Sıra No	Ülke	Toplam İthalat Milyon ABD doları	Sıra No	Ülke	Toplam İhracat Milyon ABD doları
1	RUSYA	16,285.3	1	ÇİN	16,291.5
2	ÇİN	5,021.1	2	İTALYA	15,045.2
3	ALMANYA	2,082.2	3	RUSYA	6,645.6
4	UKRAYNA	1,734.4	4	HOLLANDA	6,637.1
5	ABD	1,714.1	5	FRANSA	5,414.7
6	İTALYA	1,144.8	6	İSVİÇRE	4,961.3
7	ÖZBEKİSTAN	770.6	7	AVUSTURYA	3,876.5
8	TÜRKİYE	729.3	8	UKRAYNA	2,670.5
9	FRANSA	687.4	9	KANADA	2,629.3
10	JAPONYA	645.1	10	TÜRKİYE	2,574.4
11	GÜNEY KORE	622	11	ROMANYA	2,265.8
12	BEYAZ RUSYA	623.4	12	İNGİLTERE	1,619.2
13	İNGİLTERE	526	13	ALMANYA	1,610.2
14	POLONYA	391.3	14	İSRAİL	1,418.5
15	BREZİLYA	342.6	15	POLONYA	1,305.5
16	İSVEÇ	310.9	16	ÖZBEKİSTAN	1,179.5
17	HOLLANDA	291.5	17	PORTEKİZ	1,137.8
18	FİNLANDİYA	247.4	18	İSPANYA	1,135.4
19	HİNDİSTAN	243.1	19	İRAN	1,077.1
20	KIRGIZISTAN	242	20	JAPONYA	1,043.9
İTHALATTA İLK 20 ÜLKE		34,654.8	İHRACATTA İLK 20 ÜLKE		80,539.0
DİĞER ÜLKELER		3,384.5	DİĞER ÜLKELER		7,578.9
İTHALAT TOPLAMI		38,039.3	İHRACAT TOPLAMI		88,117.9

3.6.1.2. Kazakistan dış ticareti

Türkiye 16 Aralık 1991'de bağımsızlığını ilan eden Kazakistan'ı aynı gün tanımış ve tanıyan ilk ülke olmuştur. İki ülke arasındaki ticari, ekonomik ilişkiler Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasından hemen sonra başlamış olup, bugün çok önemli bir boyuta ulaşmıştır (Yayar vd., 2012:253). Kazakistan, geniş topraklara ve muazzam doğal kaynaklara sahip olması dolayısıyla hem Türkiye, hem de diğer gelişmiş ülkeler için önemli bir yatırım alanı olmuştur (Dikkaya, 1999:7).

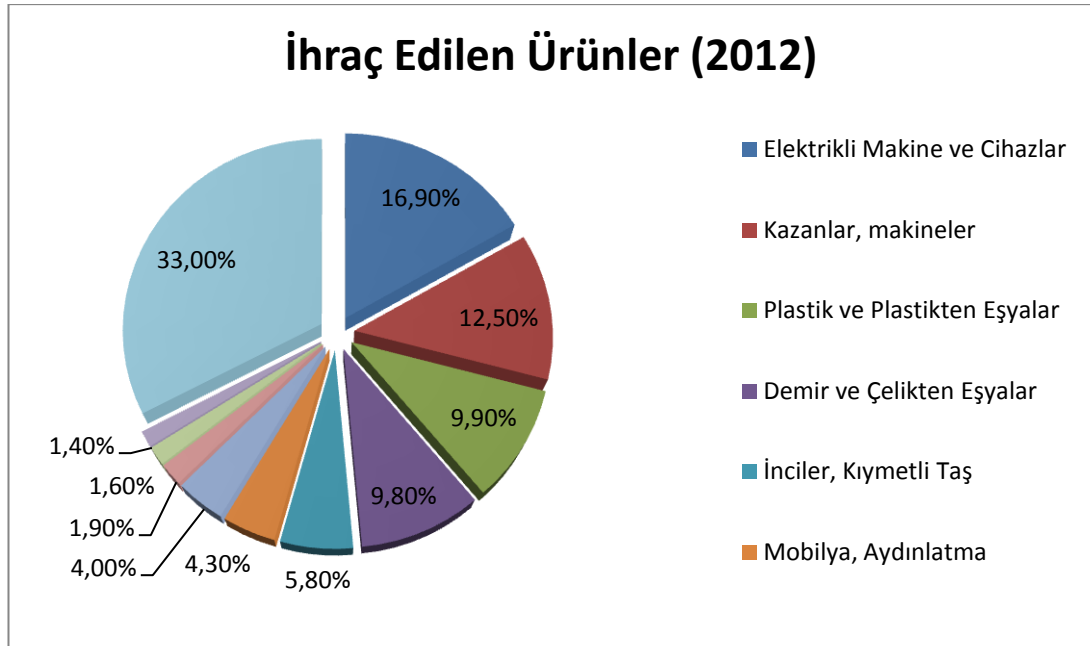
Tablo 3.4'teki verilere bakıldığında Kazakistan ile Türkiye arasındaki ticaretin, iki ülkenin ekonomik potansiyelleri dikkate alındığında oldukça düşük düzeylerde kaldığı görülmektedir. Buna rağmen dış ticarete olumlu gelişmeler gözlemlenmektedir. Kazakistan ve Türkiye arasında ortak kültürel bağların olması dış ticarete olumlu yansımıştır. Bağımsızlığının ilk yıllarında ekonomik ilişkilerde önemli ölçüde mesafe kat edilememiş fakat ikinci on yıl içerisinde ekonomik ilişkiler artarak devam etmiştir. 2000 yılında 118.7 milyon \$ olan ihracat, 2013 yılı itibariyle

1,039 milyon \$ gibi bir rakama ulaşmıştır. İthalat ise 2000 yılında 346.4 milyon \$ civarında gerçekleşmişken, 2013 yılı itibariyle 1,760 milyon \$ gibi yüksek seviyelere ulaşmıştır.

Tablo 3.4. Türkiye'nin Kazakistan'la Gerçekleştirdiği Dış Ticaret (TUİK, 2013)

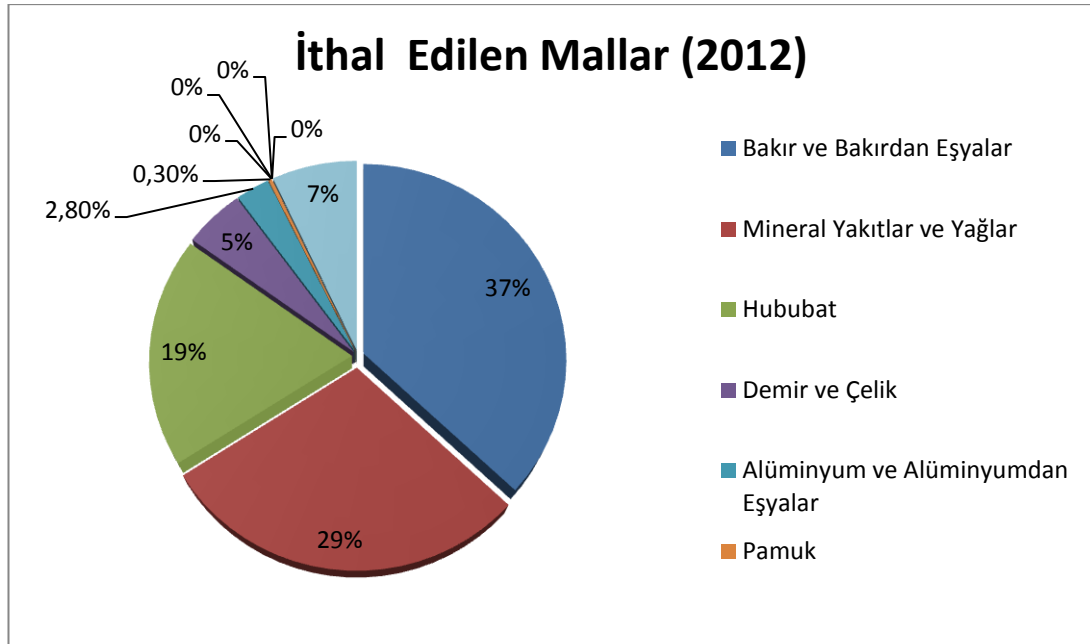
YILLAR	TOPLAM İHRACAT (Milyon \$)	TOPLAM İTHALAT(Milyon \$)
2000	118.7	346.4
2001	119.8	90.3
2002	160.1	203.9
2003	233.9	266.6
2004	355.5	442.2
2005	459.9	558.9
2006	696.8	993.7
2007	1,079.9	1,284.5
2008	890.6	1,861.1
2009	633.4	959.5
2010	818.9	1,392.5
2011	947.8	1,995.1
2012	1,069.1	2,056.1
2013	1,039.4	1,760.1

Şekil 3.1'de Türkiye'nin Kazakistan'a ihraç ettiği mal grupları gösterilmiştir. Türkiye'nin ihraç ettiği ürünlere bakılırsa 2012 rakamlarına göre elektrikli makine ve cihazlar yani elektrikli ısıtıcılar, ütüler fiber optik kablolar gibi ürünler, 1,069.1 milyon dolar olan toplam ihracatın %16,9'unu, belirli sanayi kollarında kullanılan makine ve kazanlar %12,5'ini oluşturmaktadır. Plastikten boru ve hortum bağlantı elemanları gibi plastik ve plastikten eşyalar %9,9'unu, demir ve çelikten eşyalar %9,8'ini oluşturmaktadır. En fazla pay ise %33 ile inciler ve kıymetli taşlar kapsamında gümüş, kıymetli metallerle kaplı gümüş ve incili eşyalardır.

Şekil 3.1. Türkiye'nin Kazakistan'a İhraç Ettiği Ürünler (BMD, 2012:22)

Şekil 3.2'de Türkiye'nin Kazakistan'dan İthal ettiği ürünler verilmiştir. Şekil detaylandırılacak olursa Türkiye'nin Kazakistan'dan önemli ölçüde taşkömürü ve ham petrolden elde edilen ürünler aldığını görebiliriz. Şekilde mineral yağ ve yakıtlar olarak ifade edilen ve 1,760.1 milyon dolar olan toplam ithalatın %29'unu kapsayan ürün grubu, taşkömürü, petrol, kömür ve doğalgazı ifade etmektedir. Ayrıca şekilde %37'lik bir paya sahip olan bakır ve bakırdan eşyalar ise bakır, ham rafine ve alaşımlarını ifade etmekte bu da taşkömürü katranı ve ham petrolden elde edilen ürünler arasında yer almaktadır. Bunun dışında %19'luk payla sırayı hububat ürünleri takip etmektedir. Bu da başta buğday olmak üzere makarnalık buğdayı, durum buğdayı gibi hububatları ifade etmektedir. Bu şekilden hareketle Türkiye'nin Kazakistan'dan önemli ölçüde enerji satın aldığı bunu da doğalgaz, petrol ve petrol ürünlerinin oluşturduğu söylenebilir.

Şekil 3.2. Türkiye'nin Kazakistan'dan İthal Ettiği Ürünler (BMD, 2012:22)

3.6.1.3. Kazakistan'da Türk yatırımlarının sektörel dağılımı

Kazakistan, Türkiye'nin Orta Asya'da yaptığı yatırımlardan en fazla payı alan ülkelerden biridir. Almatı Büyükelçiliği 2013 verilerine göre, Kazakistan'da faaliyet gösteren yaklaşık 100 yatırımcı Türk firmasının gıda, petrol, ilaç-kimya sanayi, inşaat, otelcilik, sağlık ve savunma sanayi alanlarında yoğunlaştığı ve yatırımlarının toplam 2,05 milyar dolar seviyesinde gerçekleştiği belirtilmektedir. Türkiye, sermaye miktarı bakımından Kazakistan'daki 17. büyük yatırımcı konumundadır. Ayrıca enerji dışı sektörlerdeki yatırımlar bakımından da 4. sırada yer almaktadır. Kazakistan'da kayıtlı olarak 600'ün üzerinde Türk sermayeli işletme faaliyet göstermektedir. Müteahhitlerin yatırımları 17,4 milyar dolar civarında gerçekleşmiş olup bu müteahhitler tarafından 400 proje üstlenilmiştir. Ayrıca TİKA tarafından Kazakistan'da 1992'den beri gerçekleştirilen eğitim, kültür, insani-sosyal yardım, sağlık, medya ve KOBİ'ler alanlarındaki projelerin maliyeti yaklaşık 57 milyon doları bulmuştur. Türkiye'nin Kazakistan'daki yatırımları artarken aynı şekilde Kazakistan'ın Türkiye'ye olan ilgisi de artarak devam etmektedir. Kazak firmalarının Türkiye'ye yapmış oldukları yatırımlar başta petrol ve turizm sektörü olmak üzere toplam 705 milyon dolara ulaşmıştır. Türkiye'de 150'nin üzerinde Kazak sermayeli şirketler varlığını sürdürmektedir. Türk Eximbank'ın Kazakistan'a açtığı krediler ise 240 milyon dolar olmuş ve kredilerin kullanımı tamamlanmıştır. Türkiye, Kazak turist vatandaşların ilgi odağıdır. 2012 yılında Kazakistan'dan Türkiye'ye 381 bin

ziyaretçi gelmiştir. 2013 yılında ise 425 bin Kazakistan vatandaşı Türkiye'yi ziyaret etmiştir. (www.mfa.gov.tr).

3.6.2. Kırgızistan Cumhuriyeti Ülke Profili

Kırgızistan 199.951 km² yüzölçümü ile Orta Asya'nın en küçük ülkesidir. Başkenti Bişkek olan Kırgızistan'ın komşuları Çin, Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan'dır. 5.5 milyon nüfusunun %65'ini Kırgızlar, %13'ünü Özbekler, %12'sini Ruslar oluşturmaktadır (DEİK, 2012b).

Kırgızistan, Orta Asya'nın hem en küçük ülkesi hem de kişi başına düşen milli gelir bakımından en fakir ülkesi olmasına rağmen stratejik konumu açısından önem arz eden ülkelerden biridir. Kırgızistan'ın Orta Asya'nın Çin topraklarına açılan bir kapısı olması bu fakir ülkeyi uluslararası arenada çıkar hesapları yapan süper güçlerin ilgi odağı haline getirmiştir (Yüce, 2008:431).

Kırgızistan Cumhuriyeti, en liberal politikaları uygulayan ve ekonomik reformlar anlamında en yenilikçi ülkedir. Fakat bu reformları uygulamak sanıldığı kadar kolay olmamış çoğu olumsuz koşullar altında gerçekleştirilmiştir. Olumsuz koşullara rağmen ekonomide istikrarı sağlama açısından önemli başarılar elde edilmiştir. Bunların başında konvertibiliteye ağırlık verilmesi ve faiz oranlarında liberalizasyonun sağlanması gelmektedir. Özelleştirmeye ağırlık verilerek özel sektörün ekonomiye güçlü bir şekilde katılımı sağlanmıştır (DEİK, 2012b). Kırgızistan en reformcu cumhuriyet olmasının yanı sıra IMF desteğini alan ilk ülke ve Dünya Ticaret Örgütü'ne bölgede katılan ilk ülkedir (Eren, 2012:60). Türk Cumhuriyetlerinin planlı bir ekonomik sistem yapısından uzaklaştığı görülmektedir. Türk Cumhuriyetleri içerisinde yer alan Kırgızistan da yaptığı ekonomik reformlarla ve sektörlerindeki değişimle diğer cumhuriyetleri geride bırakan bir profil sergilemiştir (Çiftci, 2004:32). Merkezi planlamalı ve fiyat kontrollü sistemden hızla uzaklaşmış ulusal para tedavüle sokulmuş, fiyatlar liberalize edilmiş, ticari yasalar ve tarım reformları yapılmıştır. Bu süreçte bankalar kapatılmış ve özelleştirme hızla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bunların hepsi 1993 yılında başlatılan reform çalışmaları esnasında gerçekleştirilmiştir. Kırgızistan bağımsızlık sonrasında izlediği politikalar sayesinde düşük-orta düzey reformcu geçiş ekonomileri arasında gösterilmiştir. Aradan geçen yirmi yıldan daha fazla dönemde ilk başta sergilediği performansın gerisinde kalarak mevcut haliyle ciddi hayal kırıkları yaşatmıştır (Bal, 2004:148). Süper güçlerin mücadele sahasına dönen Kırgızistan, stratejik konuma

sahip tüm coğrafi bölgelerde olduğu gibi süper güçlerin rahat bir şekilde hareket etmelerine olanak sağlamak amacıyla istikrarsızlığa sürüklenmiştir (Yüce, 2008:437).

Tablo 3.4. Kırgızistan'ın Makroekonomik Verileri (WDI, 2014)

Yıllar	GDP (Cari milyar \$)	KB gelir (cari \$)	Enflasyon %	Büyüme %	İhracat (cari milyon \$)	İthalat (cari milyon \$)
2000	1.37	279.62	18.70	5.43	573.18	651.74
2001	1.53	308.41	6.92	5.32	560.09	564.63
2002	1.61	321.73	2.13	-0.02	635.54	695.88
2003	1.92	380.51	2.97	7.03	742.29	868.38
2004	2.21	433.24	4.11	7.03	941.14	1133.63
2005	2.46	476.48	4.35	-0.18	952.75	1419.57
2006	2.83	543.11	5.56	3.10	1182.43	2239.84
2007	3.80	721.77	10.18	8.54	2012.05	3199.68
2008	5.14	966.39	24.52	8.40	2752.39	4757.40
2009	4.69	871.22	6.90	2.89	2565.37	3690.15
2010	4.79	880.04	7.97	-0.47	2471.70	3915.96
2011	6.20	1124.08	16.50	5.96	3380.75	5060.82

Tablo 3.4' te Kırgızistan'ın 2000-2012 yıllarına ait makroekonomik verileri sunulmuştur. Bu verilere göre 2000 yılında 1.37 milyar dolar olan GSYİH 2012 yılında 6.47 milyar dolara yükselmiştir. Aynı dönemde kişi başına gelir 279 dolardan 1154 dolara yükselmiştir. Hem GSYİH hem de kişi başına milli gelir yaklaşık dört kat oranında artış göstermiştir. Kırgızistan 2000 yılında 573 milyon dolar ihracat ve 651 milyon dolar ithalat yaparken, 2012 yılında ihracat 3.2 milyar dolara ve ithalat ise 6.4 milyar dolara yükselmiştir. Kırgızistan için ekonominin dışa açıldığı 2000'li yıllarda ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 50'lere kadar gerilemiştir.

3.6.2.1. Kırgızistan ekonomisi

Dağlık araziye sahip olan Kırgızistan Cumhuriyetinin ekonomisi hayvancılık, ormancılık ve tarıma dayalıdır. Bu nedenle Kırgızistan'da, hayvan ürünleri ile bu ürünlerden oluşan bir ekonomik yapı gelişmiştir. Doğal olarak Kırgızistan dışarıya et, yün ve halı ihraç etmektedir. Ülkede hayvancılık ve tarım sektörü önem arz ettiği için sanayi gelişmemiş dolayısıyla ihracatta tarım ürünlerinin payı oldukça yüksektir. GSYİH'de değişiklikler gözlenmesi bu durumdan kaynaklanmaktadır. Ülke ekonomisi tarım ekonomisine bağlı olduğu için hava koşullarındaki farklılık ekonomik istikrarı doğrudan etkilemektedir (Yüce, 2008:438).

Bağımsızlık sonrasında dönemin koşullarına bağlı olarak tarım sektöründe makine, yedek parça, ekipman ve gübre eksikliği ortaya çıkmıştır. Bağımsızlık öncesinde bu eksiklikler Sovyet Cumhuriyetlerinden elde edilmiş fakat bağımsızlık

sonrasında piyasa koşullarından temin edilmeye çalışılmıştır. Bu da söz konusu girdilerin fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. Tarım sektörünün de diğer sektörlerle ortak sıkıntısı finansman sıkıntısıdır. Bankacılık sektöründeki aksaklıklar nedeniyle finansman açığı da belirgin hale gelmektedir.

Kırgızistan'ın %4'lük kesimi ormanlık alandan oluşmaktadır ve devlete ait olan bu alanlardan ülkenin kereste ihtiyacı karşılanmaktadır. Ülkede en çok bilinen ürün Celalabat ceviz ormanlarıdır. Tarım, hayvancılık ve ormancılık sektörlerinin ürünleri olan sebze meyve, canlı hayvan ve ceviz Kırgızistan'ın önemli ihrac kalemleridir. Tarım ürünleri işleme sektörü ise hem ülke içi ve özellikle de Kazakistan ve Rusya'ya ihracat açısından cazip yatırım alanıdır (Bişkek Büyükelçiliği, 2012:23). Kırgızistan'da tarımı olumsuz etkileyen bir başka durum ise, özellikle yabancı sermaye açısından bazı tarımsal alanda oluşturulan monopolleşmedir. Monopolleşme üretici birimlerin şevklerini kırarak verimsizliğe neden olmaktadır. Kırgızistan su kaynakları bakımından zengindir. Ülkede zengin akarsu kaynakları bulunmaktadır. Bu durum tarım alanlarının yeterince sulanabilmesi açısından önem teşkil etmektedir. Tarım alanında gerekli altyapının oluşturulamaması, tarımsal mülkiyetin özelleştirilmesinde ortaya çıkan aksaklıklar, bağımsızlık sonrasında yaşanan ekonomik kriz tarım sektörünün gelişmesini yavaşlatmış ve tarım ve ziraat faaliyetlerini durdurmuştur (Yüce, 2008:444). Tüm bu yaşananlara ve tarım alanında karşılaşılan sorunlara rağmen reformcu cumhuriyet olan Kırgızistan tarım alanındaki aksaklıkları giderebilecek potansiyele sahiptir.

3.6.2.2. Kırgızistan dış ticareti

Kırgızistan'ın dış ticaret yapısının çevre ülkeler odaklı olduğu görülmektedir. Özellikle ihracat söz konusu çevre ülkelerdeki ekonomik koşullara bağlı olarak değişebilmektedir. Kırgızistan'ın bölge ya da ülke gruplarına göre dış ticaretine bakıldığında, diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi, Rusya en önemli ticaret partneridir. Her ne kadar, bağımsızlığın gerçekleşmesinden itibaren Kırgızistan'ın başta Rusya Federasyonu olmak üzere diğer Türk Cumhuriyetleri ile arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler yıldan yıla azalan bir eğilim izlemişse de, hala ağırlığını korumaktadır. Yine de dış ticaret hacminin yaklaşık %50'si söz konusu Cumhuriyetlerle gerçekleşmektedir. Kırgızistan'ın hala dış ticaret hacminin büyük bir kısmını BDT ülkeleriyle gerçekleştirmesi, ülkenin dış dünya ile yeterli ölçüde entegre olamadığı anlamına gelmektedir (Yüce, 2008:453).

Tablo 3.5. Yıllar İtibariyle Türkiye-Kırgızistan Dış Ticareti (TUIK, 2013)

YILLAR	TOPLAM İHRACAT (Milyon\$)	TOPLAM İTHALAT(Milyon \$)
2000	20.7	2.3
2001	15.6	6.3
2002	24.0	17.6
2003	40.9	10.9
2004	74.7	13.3
2005	89.6	14.1
2006	132.2	27.5
2007	181.3	45.0
2008	191.4	47.9
2009	140.0	31.4
2010	129.2	30.9
2011	180.2	52.1
2012	257.4	45.2
2013	388.3	37.0

Tablo 3.5'teki verilere göre şüphesiz ki 1998 yılında yaşanan Rusya Krizi'nin hem Kırgızistan hem de Türkiye ekonomisine olumsuz etkileri olmuştur. Söz konusu gerileme 2001 yılında sona ermiş ve 2002 yılından itibaren Kırgızistan ile olan ticaret hacmi hızla yükselmeye başlamıştır. 2003 yılında ise ihracattaki artış hız kazanırken ithalatta yavaşlama görülmüştür. 2005 yılında ikili ticaret hacmi 100 milyon dolar seviyesini aşmış ve aynı şekilde 2006 yılında 159 milyon dolar olan ticaret hacmi, 2007 yılında 226 milyon dolara yükselmiştir. 2008 yılından itibaren ise küresel krizinde etkisiyle dış ticaret hacmi daralmış ve 2010 yılı itibariyle 160 milyon dolar seviyesine kadar gerilemiştir (Çetin ve Sertkaya, 2011:65). Ayrıca Kırgızistan'la gerçekleşen dış ticaret, Türkiye lehine dış ticaret fazlası vermektedir. 2000 yılında 20.7 milyon dolar civarında gerçekleşen ihracat 2013 itibariyle 388.3 milyon dolar seviyesine kadar yükselmiştir. Genel itibariyle artış gösteren ihracat 2001 yılında Türkiye'de yaşanan mali kriz dolayısıyla düşüş yaşamıştır. İthalat ise 2000 yılında 2.3 milyon dolar seviyesinde gerçekleşirken 2011 itibariyle bu rakam, 25 kat artış göstermiştir.

Kırgız Adalet Bakanlığı'nın 2012 verilerine göre 186 adet Türk firması ve 113 adet Türk sermayesi katılımlı ortak şirket aktif bir şekilde faaliyet göstermekte ve 78 adet Kırgız firması da Türkiye'de bulunmaktadır. Türkiye'nin Kırgızistan'da hatırı sayılır derecede yatırımı bulunmaktadır. 265 milyon doları aşan yatırımlarının arasında içecek, pet perfom, bisküvi, şekerleme, çikolata gibi çeşitli gıda ürünleri yer almaktadır. Bunların yanı sıra mobilya, temizlik malzemeleri, çay, un, şeker, pvc,

boya, plastik boru, yapı malzemeleri, turizm acenteliği, eğitim, bankacılık, inşaat gibi çeşitli alanlar oluşturmaktadır (Bişkek Büyükelçiliği, 2012:47).

Tablo 3.6’da Kırgızistan’ın ithalat yaptığı 10 ülke sunulmuştur. Bu bilgilere göre 754.1 milyon \$ ile Rusya ilk sırada yer almaktadır. Rusya’dan ithal edilen ürünlerin başında petrol ürünleri yer almaktadır (Sayrakunova, 2010:207). Bu durum bağımsızlığını ilan eden Orta Asya ülkelerinin hala ciddi bir oranda Rusya’ya ithalatta bağımlı olduğunu göstermektedir. Çin 427.6 milyon \$ ile 2. sırada yer almaktadır. Ayrıca SSCB döneminde ticaret, birlik içerisinde yapıldığı için bu alışkanlık etkisini sürdürmekte ve Ukrayna, Kazakistan, Özbekistan ve Beyaz Rusya listede yer almaktadır. Türkiye’nin hem BDT ülkelerinin hem de Çin, Japonya ve Almanya gibi güçlü ekonomilerle beraber ilk on ülke içerisinde bulunması Kırgızistan dış ticaretinde önem arz ettiğini göstermektedir.

Tablo 3.6. Kırgızistan’ın İthalatında İlk 10 Ülke (Bişkek Ticaret Müşavirliği Aylık Rapor,2013:11)

No	Ülke	Ocak-Mayıs 2012 (Milyon \$)	Ocak-Mayıs 2013 (Milyon \$)	% Değişim
1	RUSYA	656.8	754.1	14,8
2	ÇİN HALK CUMHURİYETİ	358.8	420.6	17,2
3	KAZAKİSTAN	196.6	220.4	12,1
4	ALMANYA	80.1	85	6,1
5	TÜRKİYE	60.5	73.7	21,7
6	JAPONYA	86.2	72.1	-16,4
7	UKRAYNA	44.4	62.3	40,2
8	BEYAZ RUSYA	41	50.4	22,8
9	ÖZBEKİSTAN	34.3	45.4	32,3
10	KORE	41.5	45.1	8,8

Türkiye, 73,7 milyon dolarla 5.sırada yer alırken bir önceki yıla göre ithalattaki payını %21,7 oranında artırmıştır. Kırgızistan’ın Türkiye’den ithal ettiği başlıca ürünler makine, telekomünikasyon ürünleri, hazır gıdalar, motorlu taşıtlar, tekstil ve giyim eşyalarıdır (www.kyrgyzembassy.org.tr).

Tablo 3.7’de Kırgızistan’ın dünya ülkelerinden ithal ettiği başlıca ürünler sunulmuştur. Kırgızistan ithalat hacminin yaklaşık %27’sini petrol ürünleri oluşturmaktadır. Petrol ürünlerini, Almanya ve Japonya’dan ithal edilen ikinci el otomobiller izlemektedir (Bişkek Müşavirliği, 2013:11). Bunun dışında ilk 10 ürün içerisinde sanayiye konu olan mallar, araba lastikleri ve inşaat demiri de yer almaktadır. 2012 yılına kıyasla en fazla artış gösteren ithalat kalemi ise % 70 ile inşaat demiridir. Toplam ithalat bir önceki yıla göre %13 artış göstermiştir.

Tablo3.7. Kırgızistan’ın Dünya İthalatında İlk 10 ürün (Bişkek Ticaret Müşavirliği Aylık Rapor, 2013:9) (Milyon \$)

SIRA	ÜRÜN TANIMI	Ocak-Mayıs 2013	Ocak-Mayıs 2013/2012 Değişim %
1	Oto benzini	220.7	14,1
2	Dizel	156.9	12,5
3	İkinci el otomobiller	115	-25,7
4	Giyim ve aksesuarları	76.9	18,6
5	İlaçlar	63.4	10,0
6	İnşaat demiri	42	70,0
7	Kerosin	41.8	17,8
8	Doğalgaz	38.3	-0,4
9	Buğday	36.9	20,9
10	Araba lastikleri	34.3	33,5
Liste Toplamı		826.2	
Diğer İthalat		1,341.2	
Toplam İthalat		2,167.4	13,0

Tablo 3.8’de Kırgızistan’ın ihracat yaptığı ülkeler gösterilmiştir. Kırgızistan’ın ürün ihraç ettiği ülkelere göz atıldığında BDT ülkelerinin çoğunlukta olduğu gözlenmektedir. Türkiye ise dünya sıralamasında ciddi bir yere sahiptir. Türkiye 2013 yılı itibariyle 20.6 milyon \$ ile 5.sırada yer almaktadır. İhracatta 170.7 milyon \$ ile İsviçre ilk sırada yer almaktadır. İsviçre’nin ilk sırada yer almasının nedeni yapmış olduğu altın ihracatıdır. Kırgızistan, Rusya’ya ağırlıklı olarak konfeksiyon ve tarım ürünleri, Kazakistan, Özbekistan ve Çin’e elektrik enerjisi

ihracatı yapmaktadır. Türkiye'ye olan ihracatını ise ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılık ürünleri oluşturmaktadır (Sayrakunova, 2010:206). Bu ürünler kuru baklagiller, pamuk ve kabuklu meyvelerden oluşmaktadır (Bişkek Ticaret Müşavirliği Aylık Rapor, 2013:6). Bunun dışında deri, kürk mamülleri, dokumacılık maddeleri, hurda bakır, canlı hayvan ve hayvansal ürünler bulunmaktadır (www.kyrgyzembassy.org.tr).

Tablo 3.8. Kırgızistan'ın İhracatında İlk 10 Ülke (Bişkek Ticaret Müşavirliği Aylık Rapor,2013:9)

NO	ÜLKE	Ocak-Mayıs 2012 (Milyon \$)	Ocak-Mayıs 2013(Milyon \$)	% Değişim
1	İsviçre	191.2	170.7	-10,7
2	Kazakistan	128.4	130.4	1,6
3	Özbekistan	53.4	71	32,8
4	Rusya	107.4	56.8	-47,1
5	Türkiye	14.2	20.6	45,0
6	Tacikistan	11	19.8	80,2
7	Çin Halk Cumhuriyeti	18.5	11.5	-37,9
8	Birleşik Arap Emirlikleri	6	8.9	47,8
9	Beyaz Rusya	4.9	5.9	20,1
10	Almanya	7.7	4.7	-39,6

Tablo 3.9'da Kırgızistan'ın dünyaya ihraç ettiği ilk 10 ürün sunulmuştur. Kırgızistan'ın ihraç gruplarına bakıldığında toplam ihracatın %31.5'ini altın ihracatı oluşturmaktadır (Bişkek Ticaret Müşavirliği, 2013:9). 2013 yılının altın ihracatı 2012 yılına kıyasla düşüş göstermiştir. İkinci sırada 48.2 milyon \$ ile kerosin¹ yer almaktadır. Gıda ürünlerinde sebzeler ve meyveler yer alırken, hammadde de pamuk lifi ilk 10 ürün içerisinde yer almaktadır. Sanayi mallarında ise otomobil parça ve aksesuarları 12.4 milyon \$ ile 6. sırada, araba lastikleri 11.2 milyon \$ ile 7. sırada,

¹ **Kerosin**, genellikle sanayide kullanılan bir petrol türevidir. Kerosin halk dilinde gazyağı diye geçen maddenin daha gelişmiş ve içerik olarak süzölmüş olanıdır. 150 °C ile 270 °C arasında petrolün çok ince bir şekilde damıtılmasıyla elde edilir (www.wikipedia.org).

ampuller 8.7 milyon \$ ile 8. sırada bulunmaktadır. Toplam ihracat bir önceki yıla oranla % 7,9 azalma göstermiştir.

Tablo 3.9. Kırgızistan'ın Dünya ihracatında İlk 10 Ürün (Milyon ABD Doları) (Bişkek Ticaret Müşavirliği Aylık Rapor, 2013:9)

SIRA	ÜRÜN TANIMI	Ocak-Mayıs 2013	Ocak-Mayıs 2013/2012 Değişim %
1	Altın, parasal olmayan	169.9	-10,7
2	Kerosin	48.2	38,7
3	Giyim ve Aksesuarları	42.2	-35,7
4	Sebzeler	32.1	-14,1
5	Organik olmayan kimyasal maddeler	14	-20,5
6	Otomobil parça ve aksesuarları	12.4	34,9
7	Araba lastikleri	11.2	340,0
8	Ampuller	8.7	15,5
9	Meyveler	8	-30,3
10	Pamuk lifi	6.7	-58,8
Liste Toplamı		353.6	
Diğer İhracat		186.4	
Toplam İhracat		540	-7,9

3.6.2.3. Kırgızistan dış ticaretinin gelişmesinde temel engeller

Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmakla dış ticaret önündeki engelleri büyük ölçüde kaldırmakla önemli bir adım atan Kırgızistan, ancak sağlıklı bir politika izleyemediğinden gerek BDT ülkeleriyle gerekse diğer ülkelerle yaptığı ticarete sürekli dış ticaret açığı vermiştir. SSCB döneminde oluşturulan ekonomik işbölümünün etkisiyle Kırgızistan Rusya Federasyonu arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin yıldan yıla azalan bir trend izlemesine rağmen, hala ağırlığını koruduğu görülmektedir. Bağımsızlık öncesi başlayan ve bağımsızlık sonrasında yoğunlaşan iktisadi kriz sonucu deforme olmuş yıkık ekonomi ve dağılmış sanayi yapısı, rasyonel olmayan ithalat ve ihracat profili ülkeyi dış ödeme açığına mahkum etmiştir (Yüce, 2008:452).

Kırgızistan'ın şu an devam eden enerji problemi, gıda güvenliği, sosyal problemler ve dünya finansal krizinin sonuçları ülkenin ekonomik yapısını olumsuz etkilemiştir. Kırgızistan'ın denize açık olmaması, özellikle Çin hariç başka gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler ile sınırı olmaması sebebiyle dış ticaretinin gelişmesi kolay olmamaktadır. Ayrıca transit sorunları, gümrük kontrolünün etkinsizliği, bölgenin ulaşım altyapısının kötü olması da ithal malların taşıma maliyetlerini daha da arttırmaktadır. Son yıllarda Kırgızistan'da ihracat ağırlıklı dış ticaret politikaları uygulanmasına rağmen, yapılan analizlere göre ihracatın büyüme oranı ithalatın büyüme oranından her zaman daha düşük gerçekleşmiş ve her zaman dış ticaret açığına maruz kalmıştır. Kırgızistan'da bugüne kadar etkin bir ekonomik yapının oluşmaması dış ticaretin gelişmesini engelleyen bir diğer faktördür. Kırgızistan'ın Şangay İşbirliği Organizasyonu ve Avrasya Ekonomik Topluluğu kapsamında uluslararası seviyede ulaşım sektörünü kalkındırma konusunda yapılan anlaşmaları bulunmasına rağmen, bu sektörde herhangi bir gelişme gerçekleşmemiştir. Bunun yanı sıra teknik düzenleme reformunun, sanayi, girişimcilik ve ticaretin gelişmesi için uygun koşulların oluşturulması, kamu idaresinin piyasa ilişkilerine etkisinin sınırlandırılmasının, ülkenin yatırım koşullarını iyileştirmesine ortam hazırlayacaktır (Sayrakunova, 2010:209-213).

3.6.2.4.Kırgızistan'da Türk firmalarının yatırımları

Türkiye açısından, Kırgızistan yabancı sermayenin dikkatini çeken bir ülke olmadığı için Türk yatırımları düşük seviyede kalmaktadır. Kırgızistan'da faaliyet gösteren Türk girişimcileri genellikle kendi kaynakları ile yatırımlarda bulunmuşlar ve küçük sermaye birikimleri ile de büyümüşlerdir. Bölgeye 1990'lı yıllarda gelen Türk girişimciler daha sonra değişik sektörlerde yatırımlarını artırmışlardır. Resmi rakamların güvenilirliği konusunda şüpheler var olmasına rağmen yabancı yatırımların miktarı 2,2 milyar dolar civarındadır. Bu rakam Kırgızistan'ın bağımsızlığı kazanmasından bugüne kadar gerçekleştirilen yabancı yatırım toplamını ifade etmektedir. Kırgızistan'da Türkiye'nin yaklaşık 209 milyon dolar yatırımı bulunmaktadır. Ayrıca Kırgızistan'da aktif olarak faaliyet gösteren 300 Türk firması ve bu firmaların 400 milyon doları aşan yatırımları mevcuttur. Kırgızistan'daki Türk yatırımlarının sektörel dağılımını, bisküvi, şekerleme, çikolata gibi çeşitli gıda ürünleri ile birlikte mobilya, temizlik maddeleri, bankacılık, çay paketleme, plastik, eğitim ve inşaat malzemeleri üretimi, marketçilik, tekstil üretimi, turizm acenteliği,

eğitim işletmeciliği gibi çok çeşitli alanlar oluşturmaktadır. Kırgızistan’da eğitim alanındaki önemli bir Türk yatırımı olan ve Bişkek’te faaliyet gösteren MANAS-TÜRK Üniversitesi, YK nclğinde kurulmuş olup niversitenin yıllık yaklaşık 15 milyon dolar harcaması Türkiye genel btcesinden karşılanmaktadır. Ayrıca niversite için bugüne kadar yaklaşık 130 milyon dolar yatırım yapılmıştır. Üniversitenin Türkiye’de denkliği kabul edilmektedir. Üniversite Kırgız ekonomisinin istihdam ve yatırım alanına katkısı açısından da önem teşkil etmektedir (DEİK, 2012b:18).

Bişkek Büyükelçiliği 2013 verilerine göre ise Kırgızistan’a ihracat 390 milyon dolar, ithalat ise 37 milyon dolar civarında gerçekleşmiştir. Türkiye’de 78 adet Kırgızistan sermayesine sahip şirket faaliyet göstermektedir. Ayrıca Kırgızistan’da 2010 Nisan ayında yaşanan siyasi olayların ardından Türkiye aynı yıl Temmuz ayında imzaladığı anlaşmayla bu ülkeye 10 milyon doları hibe (bütçe açığının finansmanında kullanılmak üzere), 11 milyon doları ise kısa vadede gerçekleştirilecek TİKA projeleri için kullanılmak üzere toplam 21 milyon dolar yardımda bulunmuştur. Türkiye, Kırgızistan’la 1 Aralık 2011 tarihinde imzaladığı anlaşma ile bu ülkenin geçmişten kalan 51 milyon dolar tutarındaki kredi borcunu silmiştir. Türkiye’nin Kırgızistan’a sağlamakta olduğu hibe yardımları ve kredilerin devamı niteliğinde de 100 milyon dolar tutarında kredi ve 6 milyon dolar hibe sağlanmasına ilişkin anlaşmalar 28 Haziran 2012 tarihinde imzalanmıştır. TİKA kanalıyla da Kırgızistan’a bugüne kadar 35 milyon dolar yardım sağlanmıştır. Bu yardımlar, ekonomik/ticari, sağlık, eğitim, sosyal ve kültürel işbirliği programları bağlamında proje ve faaliyetler kapsamında gerçekleştirilmektedir (www.mfa.gov.tr).

3.6.3. Azerbaycan Cumhuriyeti lke Profili

19. yüzyılda arlık Rusya’sına, 1920’de ise Sovyetler Birliği’ne dahil edilmiş olan Azerbaycan, 30 Ağustos 1991’de bağımsızlığını ilan etmiştir (DEİK, 2012c:1). Piyasa ekonomisini benimseyen Azerbaycan Cumhuriyeti’nin yönetim şekli Cumhuriyet olup, başkenti Bakü’dr. Azerbaycan’a komşu lkeler; İnan, Türkiye, Gürcistan, Ermenistan ve Rusya Federasyonu’dur. Azerbaycan 86,600 km² ile dünyanın en büyük 112. lkesi olma ünvanını elinde bulundurmaktadır. Nüfusu 9,1 milyon olan Azerbaycan’ın etnik dağılımına bakıldığında Azeri (%90.6), Dağıstanlı (%2.2), Rus (%1.8), Ermeni (%1.5) paya sahiptir (Somuncuoğlu, 2012:2). Türkler ise

nüfusun %0.6'sına tekabül etmektedir. Müslüman halk Azerbaycan nüfusunun %95'ini oluşturmaktadır. Müslüman nüfusun %70'i Şii'dir. Şii Müslüman çoğunluğu bakımından üç ülkeden biri Azerbaycan'dır. Farklı etnik gruplar içerisinde farklı inançlara bağlı olanlar da bulunmaktadır. Aynı zamanda Azerbaycan laik bir ülke olmakla beraber özgürlüğünü koruyan laik bir ülkedir. Ülkenin resmi dili Türkiye Türkçesi'ne yakın olan Azerbaycan Türkçesi ve para birimi Manat'tır (1 USD=0,78 Manat-Haziran 2014) (DEİK, 2012c:1-2).

3.6.3.1. Azerbaycan ekonomisi

Piyasa ekonomisini benimseyen Azerbaycan ekonomisinde diğer geçiş ekonomilerinden farklı olarak söz konusu süreç daha sancılı olmuştur. Geçişin ilk yıllarında milli gelir çok ciddi bir şekilde azalmış, Azerbaycan ekonomisi zorlu bir iktisadi süreçle karşı karşıya kalmıştır (Uysal ve Alptekin, 2008:381). Geçiş ekonomilerinin hepsi siyasi bağımsızlıklarını kazandıktan hemen sonra çok ciddi negatif büyüme şokları ile karşı karşıya kalmış fakat ekonomik serbestleşme ile yeni büyüyen özel sektörün verimliliğinin yansımalarıyla GSMH'de artışlar gözlenmiştir (Uysal ve Alptekin, 2008:383).

Özel sektörün büyümesine rağmen Azerbaycan ekonomisinde devletin ciddi bir ağırlığı devam etmektedir. Aradan uzun yılların geçmiş olması, planlı ekonomiden pazar ekonomisine geçiş sürecinde fazla katkı sağlayamamıştır. Ülkenin ekonomik açıdan en büyük zenginlikleri, sahip olduğu petrol ve doğalgaz yatakları ile tarıma elverişli topraklarıdır (Musayev, 2008:10).

Azerbaycan ekonomisinde tarım, petrolden sonra ikinci önemli sektördür. Nüfusun %40'ı tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Tarımsal üretime elverişli olan iklimi bulunan Azerbaycan'ın tarım ürünleri arasında pamuk, tütün, çay, zeytin, sebze ve meyve yer almaktadır. Ayrıca ham ipek ve dut ağacı tarımı da yaygın bir şekilde yapılmaktadır (Somuncuoğlu, 2012:7). Bağımsızlıktan önce Sovyetler Birliği ekonomisinin genel ihtiyaçlarına uygun olarak biçimlendirilen Azerbaycan ekonomisi (Musayev, 2008:13), Sovyetler döneminde 'kolhoz²' ve 'solhoz³' adı verilen devlet mülkiyetine dayalı tarımsal kooperatiflerle idare edilmiştir. 1985

² Kolhoz: SSCB'de tarım sektöründe örgütlenen kolektif tarımla uğraşan birliklerdir. Toprağın mülkiyeti devlete aittir fakat sembolik bir rakamla 99 yıllığına köylüye verilir. Kolhozlarda toprak, üretim araçları ve hayvanlar kolhozcu köylülerin kooperatif mülkiyetindeydi (www.wikipedia.org.tr).

³ Solhoz: Kooperatif mülkiyetini gerçekleştiren kolhozların yanında devlet çiftlikleri olarak kurulmuştur. Tarım sanayisini gerçekleştiren tarım fabrikaları niteliğindedir. Solhoz çalışanları sürekli işçilerden oluşup, 5 yıllığına planlara bağlı olarak işletilirdi (www.wikipedia.org.tr).

verilerine göre ülkede 808 adet solhoz, 793 adet kolhoz faaliyet göstermiştir. Söz konusu dönemde hangi ürünlerin nerede üretileceği ve nereye gönderileceği de merkezi hükümet tarafından planlanmıştır (Uysal ve Alptekin, 2008:401). Bağımsızlıktan sonra da kendi kendine yeterlilik prensibiyle hareket ederek tarımsal üretimi yeniden yapılandırma amaçlanmıştır. Bu da pamuk, üzüm için ayrılan alanların tahıl, meyve, sebze, patates, üretimi gibi ülkenin ihtiyaç duyduğu tarımsal ürün ekimine ayrılmasını sağlamıştır. Azerbaycan, iklim ve toprak yapısı bakımından tarıma son derece elverişli bir ülke olduğu için bir sezonda birden fazla ürün almak mümkündür. Damızlık, tohumluk, fidan, fide, gübre, ilaç gibi girdilerin kullanılamaması, makine-donanım yetersizliği, kredi gibi temel sorunlar ile pazara ulaşmada yaşanan sıkıntılar aşılırsa eğer, Azerbaycan tarım alanında patlama yapacak potansiyele sahiptir (Musayev, 2008:13).

İmalat sanayi değerlendirilecek olursa son on yıl içerisinde üretime katkı ciddi anlamda düşüş göstermiştir. Petrol ve gaz üretim sektörlerindeki hızlı büyüme eğilimi imalat sanayinin toplam üretim içerisindeki payını azaltmıştır. İmalat sanayi 1995 yılında %60, 2001 yılında %40, 2007 yılında ise %22'ye gerilemiştir. Rafine petrolün imalat sektörü içerisindeki payı 2007 yılında %37, toplam sanayi üretimindeki payı % 8'dir. Metalürji sektöründe ise dünya metal fiyatlarındaki olumlu gelişmelerin metal tesislerinin yeniden faaliyet göstermesine katkıda bulunmuştur. Son yıllarda klima üniteleri, buzdolabı ve televizyon gibi ürünlerin üretiminde artış gözlenmiştir. Fakat iç piyasada üretilen tüketim malları başta Türkiye olmak üzere yabancı ülkelere ithal edilen daha iyi kalitede uygun fiyatlı malların rekabeti ile baş edememektedir. Azerbaycan'ın başlıca maden kaynağının petrol olduğunu daha önce belirtmiştik. Ülke, dünyanın en eski petrol üreticisi unvanını taşımaktadır. Büyük ölçekli petrol üretimi 20. yüzyıl başlarında başlamış ve yüzyıl ortalarına doğru ülke, önemli bir petrol üreticisi haline gelmeyi başarmıştır (Somuncuoğlu, 2012:8-10). Azerbaycan'ın sahip olduğu arazilerin barındırdığı doğalgaz rezervi %70 gibi yüksek bir orandır. Bu da enerji açısından iyi bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Bazı doğalgaz yatakları bir arada bazıları ise petrol yataklarıyla birlikte yer almaktadır. Doğalgaz yatakları petrole kıyasla daha derinde yer almaktadır. Bu yüzden daha az bilinmektedir. Üretime başlanıldığından bu yana petrol rezervleri tüketim oranına bakıldığında, petrol rezervlerinin 2/5'inden fazlası, doğalgazın ise 1/5'i tüketilmiş bulunmaktadır. Azerbaycan'ın 70'ten fazla işletilebilir petrol ve doğalgaz yatağının %50'si karada, %50'si ise Hazar Denizi'nde

bulunmaktadır. Ülkeyi büyük bir nüfuz mücadelesi ortasına alan bu yataklar Azerbaycan'ın en önemli gelir kaynağıdır (Akdoğan, 2007:37). Türkiye, Azerbaycan enerji sektöründe; TPAO aracılığı ile güçlü bir şekilde varlığını sürdürmekte olup, 3,2 milyar \$'ı aşan yatırımıyla, bir Türk kamu şirketinin yurtdışında gerçekleştirdiği en büyük yatırımı gerçekleştirmektedir (Somuncuoğlu, 2012:8-10). Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin gündemindeki en önemli konu Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı olmaktadır. 1776 km uzunluğunda ve yıllık 50 milyon ton ham petrol taşıma kapasitesine sahip bu hattın inşaatı tamamlanmış durumdadır ve Haziran 2005'ten bu yana petrolün Ceyhan'dan dünya pazarlarına ulaştırılmasına da başlanmıştır (Gurbanov, 2005:79).

Azerbaycan petrolün yanı sıra demir, alüminyum, boksit, çinko, bakır, arsenik, molibden, mermer ve ateş kili gibi diğer mineral kaynaklara da sahiptir. Ancak söz konusu mineral kaynaklara yapılan yatırımlar petrole kıyasla daha düşük düzeyde kalmaktadır. Bu nedenle bu kaynakların üretimi zaman içerisinde düşüş göstermiştir (Somuncuoğlu, 2012:10). Yapılan anlaşmalar çerçevesinde üretimde artışlar olmuştur. Sovyet tipli sosyalist ekonomik sistemden serbest piyasa sistemine geçiş ortamında Azerbaycan ekonomisindeki belirsizlikler, işletmelerin üretim yapamaz duruma gelmesi, iktisadi reformların özellikle özelleştirmenin geciktirilmesi üretim hacminin azalmasına sebep olmuştur. Fakat hemen hemen her çeşit meyve ve sebze ve pek çok tarım ve sanayi ürünü üretilmektedir. Nüfusun birkaç katını besleyebilecek tarım potansiyeli hep olmuştur (Gel, 2006:17). Azerbaycan'ın bağımsızlığını elde etmesiyle birlikte sona eren planlı ekonominin Azerbaycan'a bıraktığı problemlerin bir kısmı hala varlığını devam ettirmektedir. Bu sorunlardan bazıları üretim gücünün hem bölgesel hem de sektörel dağılımın dengeli olmaması ve kişi başına düşen miktarının Sovyetler Birliği'ne göre iki kat daha az olması ve üretilen malların kalitesinin düşük olması ve ekonomik yapının sağlıklı işlememesidir (Aras, 2003:3). Azerbaycan ekonomisini tehlikeye sokan bir diğer unsur, 'Hollanda hastalığı'⁴ olarak ifade edilen unsurun Azerbaycan ekonomisinin dengesiz iktisadi büyümesine neden olmasıdır. Ekonomik gelişme sadece doğal kaynak ihracı üzerine kurulduğundan sosyal adalet ilkesi devre dışı olmaktadır.

⁴Hollanda Hastalığı: bir bölgenin veya bir sektörün hızlı bir şekilde gelişmesi karşısında diğer bölgelerin ve sektörlerin çökmesi sorunudur. Petrol ve petrol dışı ticari sektörler ile dış ticarete konu olmayan sektörler arasındaki dengesiz büyümeyi ifade etmektedir. Petrol sanayinin ve bu sektörün aşırı kullanımının getirdiği ekonomik yapı, diğer sektörlerin sağlıklı gelişmesini engellemektedir (Uysal ve Alptekin,2008:406).

Nüfusun yalnız küçük bir bölümünü oluşturan bu grubun yaşam düzeyi yükselirken, çoğunluğun hayat standardında düşme gözlenmektedir. (Uysal ve Alptekin, 2008:407).

Azerbaycan'ın 90'lı yıllarına bakıldığında ilk başlarda tüketimin sadece %50'lik kısmı iç üretimden sağlanmış hatta 80'li yıllarda dış ticarete ihracat ithalattan %30-40 civarında daha fazla gerçekleşmiştir. Ekonomik yapının iyi olmamasına rağmen ekonomik açıdan bakıldığında bu durum olumlu gözükmektedir. Ancak ithalat ve ihracatında ara mal ve hammaddenin %55-60 civarında gerçekleşmesi ve ithalat ve ihracatın %45-50' sinin Rusya ile yapılması dış ticaret dengesini bozarak ekonomik kalkınmayı sekteye uğratmıştır (Aras, 2003:3).

Tablo 3.10. Azerbaycan'ın Temel Ekonomik Göstergeleri (WDI,2014)

Yıllar	GSYİH(cari milyar \$)	Büyüme (%)	Enflasyon	İhracat (cari milyar \$)	İthalat (cari milyar \$)
2000	5.27	11.10	1.81	2.06	2.02
2001	5.71	9.90	1.55	2.34	2.13
2002	6.24	10.60	2.77	2.67	3.12
2003	7.28	11.20	2.23	3.06	4.77
2004	8.68	10.20	6.71	4.24	6.31
2005	13.25	26.40	9.68	8.34	7.01
2006	20.98	34.50	8.33	13.95	8.13
2007	33.05	25.05	16.67	22.52	9.42
2008	48.85	10.77	20.83	32.13	11.46
2009	44.29	9.41	1.46	22.87	10.24
2010	52.91	4.85	5.74	28.73	10.94
2011	65.95	0.07	7.85	37.22	15.88

Tablo 3.10'da Azerbaycan'ın 2000-2012 yıllarına ait temel makroekonomik göstergeleri rapor edilmiştir. Buna göre 2000 yılında 5.2 milyar dolar olan GSYİH, 2012 yılında müthiş bir artış göstererek 66.7 milyar dolara yükselmiştir. 2000-2012 döneminde Azerbaycan GSYİH'sı yaklaşık 12 kat büyümüştür. Ekonominin büyüme oranı son birkaç yılda düşse de 2000-2008 arasında çok yüksek oranlarda gerçekleşmiştir. 2004-2008 yıllarında oldukça yüksek düzeylerde seyreden enflasyon oranları da son yıllarda önemli ölçüde düşmüştür. Dış ticaret kalemleri açısından Azerbaycan oldukça iyi bir performans sergilemektedir. Şöyle ki 2000 yılında ihracat ve ithalat neredeyse başa baş 2 milyar dolar civarında iken, 2012 yılında ihracat 35.7, ithalat ise 17 milyar dolara yükselmiştir. Bu dönemde ihracat ithalatı katlayarak artmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 200 düzeyindedir.

3.6.3.2. Azerbaycan'ın dış ticareti

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke olan Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerde, bağımsızlık ile birlikte ciddi ivme yaşanmıştır. Türkiye'nin Azerbaycan ile olan iktisadi ilişkileri, diğer bölge ülkelerine kıyasla oldukça yüksek seviyelerde olmasına karşın, mevcut durum, ortak kültürel mirası paylaşan, ortak bağlara sahip olan aynı dili konuşan iki ülkenin sahip olduğu potansiyeli yansıtmaktan uzaktır (Uysal ve Alptekin, 2008:425).

Tablo 3.11. Yıllar İtibariyle Türkiye-Azerbaycan Dış Ticareti (TUIK,2013)

YILLAR	TOPLAM İHRACAT(Milyon \$)	TOPLAM İTHALAT(Milyon \$)
2000	230.3	95.6
2001	225.2	78.1
2002	231.4	64.6
2003	315.5	122.6
2004	403.9	135.5
2005	528.1	208.3
2006	695.3	296.6
2007	1,047.7	185.5
2008	1,667.5	362.8
2009	1,400.5	140.6
2010	1,550.5	252.5
2011	2,064.0	262.3
2012	2,584.8	339.9
2013	2,960.3	333.7

Tablo 3.11'de Türkiye'nin Azerbaycan'la gerçekleştirdiği dış ticaret yıllar itibariyle sunulmuştur. Verilere bakıldığında Türkiye lehine bir ticaret fazlası göze çarpmaktadır. Bu ticaret fazlası 2000 yılından itibaren düzenli olarak artış göstermektedir. Bununla beraber 2008 yılı itibariyle de dış ticarete ivme kazandırılmış bu da yeni boru hatlarının devreye girmesi ve Azerbaycan'dan ithal edilen petrol miktarının artmasından kaynaklanmıştır. 2009 yılına gelindiğinde küresel kriz bu iki ülkeyi etkilemiş ve dış ticarete gerileme yaşanmıştır. Fakat bu gerileme, Türkiye'nin ithalata ve ihracatındaki gerilemeden daha yavaş bir şekilde gerçekleştiği için Azerbaycan'ın, Türkiye'nin dış ticaretindeki payında artış yaşanmıştır. 2011 yılında ise geçen yıla göre kıyaslama yapıldığında ticaret hacmi yaklaşık sekiz kat artmıştır. 2012 yılında da bu pay artarak devam etmektedir

(DEİK, 2012c:18). İhracatın ithalatı karşılama oranı 2000 yılında yüzde 240 civarı iken bu oran 2012 itibariyle yüzde 700'e kadar yükselmiştir.

Tablo 3.12. Azerbaycan'ın Dış Ticaretinde İlk 10 Ülke (2012) (Bakü Ticaret Müşavirliği, Yıllık Rapor, 2013:34).

İthalat			İhracat		
Ülkeler	Milyon \$	Pay (%)	Ülkeler	Milyon \$	Pay (%)
İtalya	5,548	23,21	Türkiye	1,520	15,8
Hindistan	1,891	7,91	Rusya	1,378	14,3
Fransa	1,776	7,43	Almanya	780	8,1
Endonezya	1,757	7,35	ABD	716	7,4
İsrail	1,667	6,97	Çin	632	6,6
ABD	1,601	6,70	Ukrayna	539	5,6
Almanya	965	4,04	İngiltere	496	5,1
Rusya	960	4,01	Kazakistan	341	3,5
Yunanistan	834	3,49	İtalya	262	2,7
Tayvan	650	2,72	Japonya	243	2,5
TOPLAM	23,908	100,0	TOPLAM	9,653	100,0

Tablo 3.12'de Azerbaycan 2012 yılında gerçekleştirmiş olduğu dış ticaretindeki ilk 10 ülke verilmiştir. Buna göre ithalatta Türkiye ilk 10 ülke içerisinde yer almazken, ihracatta 1,520 milyon \$ ile ilk sırada yer almaktadır.

Azerbaycan'ın ithalatında 5,554 milyon \$ ile %23,21 paya sahip olan İtalya ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırayı %7,91 ile Hindistan takip etmektedir. Ardından %7,43'ü Fransa, %7,35'i Endonezya, %6,97'si İsrail, %6,70'i ABD, %4,04'ü Almanya, %4,01'i Rusya Federasyonu, %3,49'ü Yunanistan, %2,72'si Tayvan gelmektedir. Azerbaycan ihracatının ülkeler itibariyle dağılımı incelendiğinde, ithalatın %15,75'i Türkiye, %14,28'i Rusya Federasyonu, %8,08'i Almanya, %7,41'i ABD, %6,55'i Çin, %5,58'i Ukrayna, %5,14'ü İngiltere, %3,53'i Kazakistan, %2,71'i İtalya, %2,52'sini ise Japonya oluşturmaktadır.

Ticaret müşavirlikleri ve TÜİK raporları birbirini tutmamakta TÜİK verileri daha yüksek rakamlarla ifade edilmektedir. Müşavirlik raporlarının daha düşük

düzeyde kalmasının sebebi Türk cumhuriyetleri gümrüklerinde kayıtların eksik tutulmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 3.13. Azerbaycan'ın Dünyaya İhraç Ettiği Önemli Mallar (2012) (Bakü Ticaret Müşavirliği, 2013:35).

Malların Adı	Milyon \$		Değişme (%)
	2011	2012	
Petrol ve Petrol Ürünleri	25,089	22,259	-11,3
Hayvansal ve Bitkisel Yağlar	174	222	27,6
Şeker ve Şeker Mamülleri	199	215	8,0
Meyveler	153	208	35,9
Plastik ve Plastikten Mamul Eşya	124	109	-12,1
Alüminyum ve Alüminyumdan Eşya	13	95	630,8
İnciler, Kıymetli Taş ve Metal Mamuller	92	82	-10,9
İlaçlar	55	78	41,8
Demir ve Çelik	94	59	-37,2
Sebzeler	78	56	-28,2
TOPLAM	26,571	23,908	-10,0

Tablo 3.13'te Azerbaycan yapmış olduğu ihracat kalemleri gösterilmiştir. Türkiye'ye yapılan toplam ihracat 23,908 milyon dolardır. Toplam ihracat içerisinde 22,559 milyon dolarla petrol ve petrol ürünleri önemli bir yer tutmaktadır. Buna göre Azerbaycan ihracatının, %93.1' ini petrol ve petrol ürünlerinin oluşturduğu söylenebilir. Geriye kalan yaklaşık %7'lik payı ise, hayvansal ve bitkisel yağlar, şeker ve şeker mamulleri, meyveler, plastik, alüminyum, ilaçlar, inciler, demir-çelik ve sebzeler oluşturmaktadır.

Tablo 3.14' de Azerbaycan'ın 2012 yılın dış ticaretinde yer alan ithalat kalemleri gösterilmiştir. İthalatta ilk sırada 1,873 milyon dolar ile makine ve aksam parçaları yer almaktadır. İkinci sırayı 1,001 milyon dolar ile nakil vasıtaları ve parçaları izlemektedir. Bunun dışında plastik, tütün mamülleri, optik alet ve cihazlar, hububat, hava taşıtları ve demir çelikten eşyalar Azerbaycan'ın ithal ettiği kalemler arasındadır. 2012 yılında 9,653 milyon dolar ithalat rakamı, 2011 yılına kıyasla %1,1 düşüş göstermiştir.

Tablo 3.14. Azerbaycan'ın Dünyadan İthal Ettiği Önemli Mallar (Bakü Ticaret Müşavirliği, 2013:35).

Malların Adı	Milyon \$		Değişme (%)
	2011	2012	
Makina ve Aksam Parçaları	2,140	1,873	-12,5
Nakil Vasıtaları ve Parçaları	695	1,001	44,0
Demir Çelikten Eşya	755	870	15,2
Elektrikli Makina ve Cihazlar ve Aksamları	896	757	-15,5
Adi Metal ve Metalden Eşya	416	440	5,8
Hububat	315	374	18,7
Hava Taşıtları ve Aksamı	928	362	-61,0
Plastik ve Plastikten Eşya	292	361	23,6
Optik Alet ve Cihazlar, Fotoğ. Mak. Vb.	194	336	73,2
Tütün ve Tütün Mamülleri	249	304	22,1
TOPLAM	9,756	9,653	-1,1

3.6.3.3. Azerbaycan'daki Türk yatırımları

Türkiye, Azerbaycan'daki yatırımcılar arasında en ön sıralarda yer alan ülkelerden biridir. Türk firmaların Azerbaycan'daki doğrudan yatırımları 5 milyar doların üzerindedir. Ülkede 1000'den fazla Türk sermayeli firma kurulmuştur.

Azerbaycan'daki Başlıca Türk Yatırımcıları:

TPAO – enerji alanında arama, geliştirme ve üretim projeleri

Koç Holding – süpermarket, otomotiv, bankacılık

Anadolu Grubu – içecek üretimi

Ziraat Bankası – bankacılık

Ata Holding – inşaat, gıda, leasing, otelcilik

Azersun Holding – bitkisel yağ, çay, şeker, konserve üretimi

NAB Holding – otomotiv, elektronik

İş Bankası – bankacılık, finansman

Müteahhitlik Hizmetleri:

Müteahhitlerimiz tarafından başarıyla tamamlanan bazı önemli projeler:

- Bakü Uluslararası Havaalanı
- Bakü-Supsa Petrol Boru Hattının Batı Güzergahı
- Merkez Bankası Binası
- Bakü Tersanesi
- T. C. Bakü Büyükelçiliği
- Karadağ Doğalgaz Kompresör İstasyonu
- Azerbaycan Devlet Petrol Şirketinin Tesisleri (Gül, 2010:129).

3.6.3.4. Azerbaycan'da Türk yatırımlarının sektörel dağılımı

Süleymanov ve Aras (2012) 'ın yapmış oldukları çalışmaya göre, Azerbaycan'da petrol ve doğal gaz üretimi dışındaki alanlarda gerçekleştirilen Türk yatırımları sektörel olarak şöyle sıralanmaktadır:

1. Sanayi Sektörü: Azerbaycan sanayi sektöründe boya, alüminyum, metal işleme, kablo, akü v.b. birçok farklı alanda üretim ve montaj faaliyetlerinde bulunan yapan Türk yatırımlarının şirket sayısına göre oranı %19'dur. Yatırım hacmi yaklaşık 600 milyon dolardır. Şirketlerde istihdam edilen işçi sayısı ise 20.000 civarındadır.

2. Ticaret Sektörü: Türk yatırımları bu sektörde daha çok gıda, konfeksiyon, mobilya ve dayanıklı malların satışında yoğunlaşmaktadır. Ticaret sektörünün şirket sayısına göre oranı %30'tür. Yatırım hacmi yaklaşık 500 milyon dolar olan şirketlerde istihdam edilen işçi sayısı ise 15.000 civarındadır.

3. Hizmetler Sektörü: Hizmetler sektöründeki Türk yatırımlarının oranı, şirket sayısına göre %26'dır. Sağlık eğitim, otel, banka ve sigorta hizmetleri sunan hizmet sektöründeki şirketlere yapılan yatırım hacmi yaklaşık 400 milyon dolardır. Hizmet sektöründeki işletmelerde istihdam edilen işçi sayısı ise 10.000 civarındadır.

4. Ulaşım ve Haberleşme Sektörü: Ulaşım ve haberleşme sektöründeki Türk yatırımlarının oranı, şirket sayısına göre %10'luk bir dilimi oluşturmaktadır. Telekomünikasyon, otomotiv, ulaşım, basın-yayın alanında faaliyet gösteren Türk sermayeli şirketlerin yatırım hacmi yaklaşık 470 milyon dolardır. İstihdam edilen işçi sayısı ise 6.000 civarındadır.

5. İnşaat Sektörü: Müteahhitlik, inşaat ve dekorasyon malzeme satışı alanlarında Türk yatırımlarının oranı, faaliyet gösteren şirket sayısına göre %11'dir. Toplam yatırım hacmi 460 milyon dolar olan Türk sermayeli işletmelerde yaklaşık 6.000 kişi istihdam edilmektedir.

6. Tarım ve Hayvancılık Sektörü: Bu sektörün faaliyet gösteren şirket sayısına göre oranı %4'tür. Tarım ve hayvancılık sektöründeki toplam Türk sermayesi ise 100 milyon dolar civarındadır. Sektörde istihdam edilen işçi sayısı ise yaklaşık 3.000 kişidir (Süleymanov ve Aras, 2012:12). Azerbaycan'da Türk işadamları aktif bir şekilde faaliyet gösterebilir de uygulamalarda bazı sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bunlardan bazıları; Azerbaycan'a yatırım yapan işadamlarına en fazla bir yıllık vize verilmektedir. Yatırım amaçlı getirilen ekipman için gümrük vergisi muafiyeti uygulanmaktadır. Azerbaycan gümrüklerindeki depo ve antrepoların yetersiz olması, Türkiye'den gelen Türk menşeli malların bekletilmesine yol açmakta ve bu da ciddi sorunlara neden olmaktadır. Azerbaycan ile ikili ticari ilişkileri olumsuz etkileyen aksaklıkların giderilmesiyle iki ülke arasındaki ilişkilere yeni bir boyut kazandırarak ticari faaliyetlerin artmasını sağlayacaktır (Uysal ve Alptekin, 2008:427-428).

3.6.4. Özbekistan Cumhuriyeti Özbekistan Ülke Profili

1 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını kazanan Özbekistan'ın yönetim biçimi cumhuriyettir. 8 Aralık 1992'de anayasası kabul edilen Özbekistan'ın başkenti Taşkent'tir. 447,400 km² yüzölçümüne sahip Özbekistan 2009 tahminlerine göre 27,606,007 nüfusa sahiptir. Önemli şehirleri Semerkand, Namangan, Buhara, Hive, Hokand, Andican, Karşı, Çızzak, Nevai, Urgenç ve Nukus olup komşuları Kazakistan, Türkmenistan, Tacikistan, Afganistan ve Kırgızistan'dır. Hakim dil %88 oranında konuşulduğu için Özbekçe'dir. Sahip olduğu doğal kaynakları; doğal gaz, petrol, kömür, altın, uranyum, gümüş, bakır, kurşun ve çinkodur. Başlıca ihraç ürünlerini, Enerji ürünleri, koton, altın, gübre, metaller, tekstil, gıda ürünleri, makineler, otomobillerdir. Başlıca ithal ürünlerini ise makine ve ekipmanları, gıda maddeleri, kimyasallar ve metaller oluşturmaktadır (Öksüz, 2010:2).

Özbekistan 25 milyonu aşan nüfusu ve Sovyet döneminden kalan nispeten gelişmiş sanayi altyapısı ve zengin doğal kaynakları ile dikkat çeken bir ülkedir. Avrupa ve Uzakdoğu'yu birbirine bağlayan tarihi 'İpekyolu' güzergahının merkezinde yer alan bu ülke, bulunduğu coğrafi konumundan kaynaklanan kurak karasal bir iklime sahiptir. Ülkede kullanılan dil çoğunlukla Özbek Türkçesi olmakla birlikte, Sovyet rejiminin etkisiyle Rusça da ikinci dil konumundadır. Özbekistan'ın başkenti olan Taşkent 2.5 milyon nüfusuyla Orta Asya'nın en kalabalık şehridir. Ülke nüfusunun çoğunluğu kırsal alanda yaşamakta buna karşın okur-yazarlık oranı son derece yüksek bir düzeyde bulunmaktadır. Özbekistan bağımsızlığını

kazandıktan sonra BDT ülkeleri arasında yer almakla birlikte, diğer ülkelerle de siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirmiştir. BDT ülkeleriyle serbest ticaret anlaşmaları aracılığıyla ekonomik ilişkiler kuran Özbekistan, çok sayıda ülke ile de farklı düzeylerde ekonomik işbirliği anlaşmaları yapmış durumdadır. Ülke, UNDP ve UNCTAD gibi çeşitli BM örgütleri yanında, IMF, Dünya Bankası, Avrupa İmar Bankası, Asya Kalkınma Bankası, İslam Kalkınma Bankası, Şanghay İşbirliği Örgütü ve EİT (ECO) ile üyelik ilişkisi içindedir ve Dünya Ticaret Örgütü'ne katılım müzakereleri sürdürmektedir (Taş, 2008:478).

3.6.4.1. Özbekistan ekonomisi

Eylül 1991'in ardından Özbekistan diğer BDT ülkelerini de etkileyen ekonomik zorlukların benzerleri ile karşı karşıya kalmıştır. Bu kayıplar; enflasyon hızlarındaki aşırı artışlar, üretimin azalması, pamuk ekimine bağımlı tarımsal nitelikli ekonomik yapı, düşük istihdam ve bankacılık sektöründeki aksaklıklar olarak sıralanabilir (Taş, 2008:479). Özbekistan diğer cumhuriyetlerden farklı olarak devlet destekleri, ücret artışları, fiyat kontrolleri gibi tüketicileri enflasyondan koruma amaçlı politikalar izlemiştir. Farklı politikalar izlemesine rağmen ekonomik sorunlar çözülememiş fakat bu süreçte yeni reformlar uygulanmaya da devam edilmiştir. 1994 yılında uygulamaya konulan reform programı kapsamında fiyat kontrolleri kaldırılmış, uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapılmış, kamuya ait işletmeler özelleştirilmeye çalışılmıştır. Sıkı mali politikaların uygulanmasının yanı sıra 'Sum' para birimi de tedavüle sokulmuş ve fiyatlar serbestleştirilmiştir (1 USD=229.9 SUM-Haziran 2014). Özbekistan ayrıca IMF, Dünya Bankası ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'ndan da destek almıştır. Kamu harcamalarında kısıtlamaya gitmesi borç almasını kolaylaştırmıştır. Özbekistan, BDT ülkeleri içerisinde 5.sırada yer alan ve nüfus ve ekonomik potansiyel açısından güçlü bir ülke konumundadır. Tarım, hayvancılık, sanayi ve doğal kaynaklar bakımından da oldukça zengin olan Özbekistan, kömür, doğalgaz, petrol, uranyum, bakır, demir, gümüş ve çinko gibi yer altı kaynaklarına da sahip bulunmaktadır. Yer altı kaynakları bakımından zengin olan Özbekistan ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalıdır. Pamuk, tarım sektörünün en önemli ürünü olup tarımsal ürünlerin %40'ını teşkil etmektedir. Fakat su kaynaklarının yetersizliği ekolojik dengeyi tehdit etmekte ve teknoloji ve sermaye yetersizliği dolayısıyla da çözüme kavuşturulamamaktadır. Ortalama beş milyon ton meyve ve sebze veren toprakların ülke nüfusunun yıllık ihtiyacını karşılayamadığını

ortaya koymaktadır. Meyve sebze işleme tesislerindeki yetersizliklerden ve eski teknoloji kullanımından dolayı bu alandaki üretim istenilen düzeyde gerçekleştirilememektedir (KTO, 2008:6-8). Uluslararası Pamuk İstişare Komitesi (ICAC) ve ABD Tarım Bakanlığı verilerine göre, son üç sezonda Çin, Hindistan, ABD, Pakistan ve Brezilya'dan sonra dünyadaki altıncı büyük pamuk üreticisidir. Özbekistan altın yatakları bakımından da dünyada önemli bir yere sahiptir. Altın madenlerinin varlığı bakımından dünyada dördüncü, altın üretimi açısından ise BDT ülkeleri içerisinde ikinci, dünyada dokuzuncu sıradadır (Çetin, 2010:49).

Tablo 3.15'te Özbekistan'ın 2002-2012 yıllarına ait makroekonomik göstergeleri sunulmuştur. Hızlı ekonomik büyüme gösteren Özbekistan, kişi başına düşen gelirindeki ciddi artış oranlarına rağmen, düşük gelire sahip ülkeler arasında yer almaktadır. International Monetary Found'un verilerine göre 2011 yılında ülkedeki kişi başına gelir 3.293 \$ olarak kaydedilmiştir. GSYİH'de son yıllarda görülen hızlı büyümenin sebebi iç ve dış talebin güçlenmesidir (DEİK, 2012d:6). Son sekiz yılda yüzde 7-9 aralığında büyüyen Özbekistan 2002 yılında yaklaşık 10 milyar dolar GSYİH'ya sahipken, 2011 yılında bu rakam 43.7 milyar dolara yükselmiştir. Enflasyon oranı yüzde 7 civarındadır. Özbekistan'ın 2002-2011 yılları arasında ihracatı daima ithalattan daha yüksek olmuştur. Buna göre 2002 yılında ihracat 2.5 ve ithalat ise 2.2 milyar dolar iken, 2011 yılında ihracat ve ithalat sırasıyla 13.8 ve 8.65 milyar dolardır. İhracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 159 civarındadır.

Tablo 3.15. Özbekistan'ın Makroekonomik Göstergeleri (DEİK, 2012d:2)

YIL	GSYİH (milyar dolar)	Reel Büyüme Oranı (%)	İhracat (milyar dolar)	İthalat (milyar dolar)
2002	9,7	4	2,5	2,2
2003	10,1	4,2	3,2	2,4
2004	12	7,7	4,3	3,2
2005	14,2	7	5,4	4
2006	17	7,3	6,3	4,4
2007	22,3	9,5	9	5,2
2008	20,5	9	11,6	7,5
2009	26,7	8,1	11,8	9,4
2010	28,5	8,5	13	8,8
2011	43,7	7,1	13,8	8,65

3.6.4.2. Özbekistan dış ticareti

Özbekistan'ın dış ticaret rejimi geçiş sürecinin başlarında korumacı unsurlar içermiştir. Rejimin liberalleşmesi yönünde adımlar 1994 yılında atılmaya başlanmış ve gümrük vergilerinde basitleştirilmeye gidilmiştir. 1995 yılında bazı ürünlerin ihracat vergileri de azaltılmış veya kaldırılmıştır. Daha sonra döviz işlemleri geliştirilmiş, iç pazara düşük kalitede malların girmesi engellenmiştir (Taş, 2008:502). Tablo 3.16'da Türkiye- Özbekistan dış ticareti yıllar itibariyle gösterilmiştir. Bu verilere göre 2000 yılında Özbekistan'dan yapılan ihracat toplam 82.6 milyon dolar seviyesinde gerçekleşirken 5 yılda iki katına yükselerek 2005 yılında 151.1 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Toplam ithalata bakıldığında ise sadece 2001 ve 2002 yılında ihracat rakamlarının altında seyretmiştir. Bunun dışında 2013'e kadar ithalat, ihracat rakamlarının üstünde yer almıştır. Dış ticaret rakamları Türkiye aleyhine bir görünüm sergilemektedir. İthalat ve ihracat rakamlarına bakıldığında ülkelerin doğal kaynakları, enerji ve tarım potansiyelleri değerlendirildiğinde bu rakamlar dış ticaretin henüz istenilen ölçüde gerçekleşmediğini göstermektedir. 2000 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %103.8 iken 2011 yılı itibariyle bu oran %180.7'ye yükselmiştir.

Tablo 3.16. Yıllar İtibariyle Türkiye-Özbekistan Dış Ticareti (TUIK, 2013)

YILLAR	TOPLAM İHRACAT(Milyon \$)	TOPLAM İTHALAT(Milyon \$)
2000	82.6	85.7
2001	89.7	36.0
2002	93.7	75.3
2003	138.4	99.5
2004	145.2	178.7
2005	151.1	261.5
2006	176.0	415.8
2007	225.6	613.8
2008	337.1	580.8
2009	280.0	413.1
2010	282.7	861.4
2011	354.5	939.9
2012	450.0	813.3
2013	562.5	815.4

Tablo 3.17'de Özbekistan'ın ihracat yaptığı ilk 10 ülke gösterilmiştir. Bu verilere göre 2012 ve 2013 yılı ihracat rakamlarına bakıldığında Rusya'nın değişmez dış ticaret partneri olduğu ve 3,882.7 milyon \$ ile ilk sırada yer aldığı söylenebilir.

Kazakistan 2,183.6 milyon \$ ile ikinci sırada yer alırken, Çin 2,169.9 milyon \$ ile üçüncü sıradadır. Türkiye ise 2012 yılında 854.9 milyon \$ ile 5. Sırada yer alırken, 2013 yılında 896.8 milyon \$ ile 4. sıraya yükselmiştir. Özbekistan'ın dış ticaretinin yoğun olarak BDT ülkeleri ile gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 3.17. Özbekistan'ın İhracatında İlk 10 Ülke (Milyon \$) (Taşkent Ticaret Müşavirliği, 2014:48).

	2012		2013	
	Ülke	İhracat	Ülke	İhracat
1	Rusya	5,177.7	Rusya	3,882.7
2	Kazakistan	1,677.2	Kazakistan	2,183.6
3	Çin	1,463.5	Çin	2,169.9
4	Afganistan	1,073.3	Türkiye	896.8
5	Türkiye	854.9	Afganistan	669.3
6	Ukrayna	410.5	Ukrayna	525.7
7	İran	323.5	İran	209.9
8	Türkmenistan	173.8	Türkmenistan	170.2
9	Fransa	168.0	Kırgızistan	166.7
10	B.A.E	166.4	Tacikistan	145.2

Tablo 3.18'de Özbekistan'ın 2012 ve 2013 yıllarında ithalat yaptığı 10 ülke sunulmuştur. Tabloya göre Rusya ithalatta da 3,173.3 milyon \$ ile ilk sıradaki yerini korumaktadır. Ardından 2012'ye kıyasla bir sıra yükselen Çin 2,454.9 milyon \$ ile ikinci sırada yer almaktadır. 3. sırada ise 2,034.6 milyon \$ ile 2012'ye kıyasla bir sıra gerileyen Güney Kore bulunmaktadır. Türkiye listede 7. sırada yer almaktadır. 2012'ye kıyasla yaklaşık 140 milyon \$ artış göstererek ithalat rakamını 450.1 milyon dolara yükseltmiştir. Özbekistan ülkelere göre genel itibariyle dış ticaret fazlası vermektedir. Türkiye açısından da değerlendirilecek olursa, 896.8 milyon dolar ihracat, 450.1 ithalat söz konusudur. Bu durum dış ticaretin Özbekistan lehine gerçekleştiğini göstermektedir.

Tablo 3.18. Özbekistan'ın İthalatında İlk 10 Ülke (Milyon Dolar) (Taşkent Ticaret Müşavirliği, 2014:48).

	2012		2013	
	Ülke	İthalat	Ülke	İthalat
1	Rusya	2,451.9	Rusya	3,173.3
2	Güney Kore	2,025.7	Çin	2,454.9
3	Çin	1,767.0	Güney Kore	2,034.6
4	Kazakistan	1,074.6	Kazakistan	1,060.4
5	Ukrayna	658.0	Almanya	545.4
6	Almanya	451.7	Ukrayna	490.2
7	Türkiye	361.4	Türkiye	450.1
8	Brezilya	268.8	ABD	330.2
9	Türkmenistan	260.1	Brezilya	261.7
10	ABD	213.7	Hindistan	217.4

Tablo 3.19. Özbekistan İhracatının Sektörel Dağılımı (2011-2013) (Milyon \$) (Taşkent Ticaret Müşavirliği, 2014:57).

	2011	2012	2013
Toplam İhracat	15,027.2	14,258.8	15,087.2
Pamuk Lifi	1,352.4	1,254.7	1,161.7
Makina ve aletler	1,006.8	912.5	829.8
Kimya ürünleri, plastik ve plastik ürünler	841.5	769.9	603.5
Demir ve demirdışı madenler	1,112.0	1,055.1	950.5
Gıda ürünleri	1,983.5	884.0	1,478.5
Hizmetler	1,773.2	2,309.9	2,444.1
Enerji ürünleri	2,780.0	5,033.3	4,692.1
Diğerleri	4,177.5	2,039.0	2,926.9

Tablo 3.19’da Özbekistan’ın ihracatının sektörel dağılımı gösterilmiştir. Genel olarak 2013 yılında ihracatın, sektörel dağılımına bakıldığında hizmetler, enerji ürünleri ve gıda ürünleri ihracatında artış yaşandığı görülmektedir. Makine ve aletler ihracatının düştüğü gözlenmektedir. Pamuk lifi, makine ve aletler, kimya ürünleri ve demir dışı ürünleri ihracatının genel ihracat içerisindeki payı ve değeri giderek düşmektedir. Listede Özbekistan’ın ihracatında enerji ürünleri 4,692.1 milyon dolar ile ilk sırada yer alırken kimya ürünleri ve plastikler 603.5 milyon dolar ile son sırada yer almaktadır.

Özbekistan Türkiye’ye ise, arıtılmış bakır, pamuk, kabuklu meyveler ve bakır teller gibi mallar ihraç etmektedir (Öksüz, 2010:3).

Tablo 3.20’de Özbekistan’ın ithalatının sektörel olarak dağılımı gösterilmiştir. Bu verilere göre toplam ithalat içerisinde en önemli payın makine ve aletlere ait olduğu görülebilir. Makine ve alet ithalatı 2011-2013 yılları arasında artış göstermiş 2013 yılında 6,099.1 milyon dolara yükselmiştir. Kimya ürünleri ve plastikler 1,973.2 milyon dolar ile ikinci sırada yer almaktadır. Bu sırayı demir ve demir dışı madenler, gıda ürünleri, hizmetler ve enerji ürünleri takip etmektedir.

Tablo 3.20. Özbekistan İthalatının Sektörel Dağılımı (2011-2013) (Milyon \$) (Taşkent Ticaret Müşavirliği, 2014:57)

	2011	2012	2013
Toplam İthalat	10,509.9	12,027.7	13,798.8
Makina ve aletler	4,340.5	5,460.6	6,099.1
Kimya ürünleri, plastik ve plastik ürünler	1,397.8	1,731.9	1,973.2
Demir ve demirdışı madenler	851.3	938.2	1,090.1
Gıda ürünleri	1,303.2	1,190.7	1,338.5
Hizmetler	557.0	733.7	800.3
Enerji ürünleri	851.3	878.0	993.5
Diğerleri	1,208.6	1,094.5	1,504.1

3.6.4.3.Özbekistan’daki Türk yatırımları

Türkiye, Özbek halkını kardeş olarak görmüş ve bu ülkeyle arasındaki ilişkilerin her alanda gelişmesine her zaman büyük önem vermiştir. Özbekistan,

tarihi ve kültürel birikimi, stratejik konumu, doğal kaynakları ve Orta Asya nüfusunun yarısını oluşturan yaklaşık 30 milyonluk nüfusu ile bölgesel barışı sağlama ve istikrarı sürdürme açısından önemli bir konumda bulunmaktadır. T.C. Ekonomi Bakanlığı (2013) verilerine göre, Türkiye Özbekistan'da 100'ü temsilcilik olmak üzere 700 firmayla, bulundurduğu firma sayısı açısından Rusya'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Bu Türk firmaları Özbek halkına yaklaşık 50.000 kişilik istihdam olanağı sağlamaktadır. Türk şirketlerinin Özbekistan'daki yatırım tutarı ise 1 milyar dolar civarındadır. Türkiye'de Özbek sermayeli 114 firma mevcuttur. Ayrıca Türk müteahhitlik firmaları Özbekistan'da şimdiye kadar 2 milyar doları aşan toplam değere sahip 91 proje üstlenmişlerdir. Türkiye, Özbek turistlerin en fazla tercih ettiği ülkelerden biridir. 2013 yılında Özbekistan'dan Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısı 130 bindir. TİKA tarafından da Özbekistan'a bugüne kadar ekonomik, ticari, teknik, eğitim, sosyal ve kültürel işbirliği alanlarında 17 milyon dolar tutarında çok sayıda program ve proje gerçekleştirilmiştir (www.mfa.gov.tr)

3.6.5. Tacikistan Cumhuriyeti Ülke Profili

Tacikistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 9 Eylül 1991 tarihi itibarıyla bağımsızlığına kavuşmuştur (Yıldırım ve Derezinci, 2008:561). Yönetim Biçimi Cumhuriyet olan Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'dir. Başlıca Kentleri Duşanbe, Murgob, Khorugh, Tursunzade, Khojand' tır. Nüfusu 7,5 milyon ve yüzölçümü 143,100 km²'dir. Resmi Dili Tacikçe ve etnik yapısını Tacik (% 64,9), Özbek (% 25,0), Rus (% 3,5) oluşturmaktadır. Komşuları Çin, Afganistan, Özbekistan ve Kırgızistan'dır. Para Birimi Somoni'dir (1 USD= 4,92 Somoni-Haziran 2014) (DEİK, Tacikistan Ülke Raporu,2011:1). Bağımsızlığı kazanmasının hemen ardından ülkedeki çeşitli gruplar arasında meydana gelen çatışmalar neticesinde bir iç savaş kendini göstermeye başlamıştır. 1992-1993 yılları arasında iç savaş, en şiddetli seviyesine ulaşmıştır. 1997 yılında taraflar arasında varılan uzlaşma sonucunda sona ermiştir. Anlaşmanın sağlanmasıyla birlikte başta etnik Rus kökenli gruplar olmak üzere on binlerce insan yurtdışına göç etmiştir (Yıldırım ve Derezinci, 2008:561).

3.6.5.1. Tacikistan ekonomisi

Tacikistan, Kırgızistan'ın birçok dezavantajını taşımakla beraber sonraki dönemlerde yaşanan olumsuz şartlarla da daha kötü bir hal almıştır. Başlangıç şartları bağımsızlığın hemen ertesi yılında milyonlarca insanın yerinden olmasına ve on binlerce insanın ölmesine yol açan iç savaş ile sarsılmıştır. 1997 yılındaki barış

antlaşmasıyla muhalefet partisinin hükümete gelmesine kadar geçen beş yıl içinde savaş zaman zaman alevlenerek zaman zaman yatışarak devam etmiştir. Savaş döneminde yollar, köprüler ve diğer altyapılar tahrip edilmiş ve birçoğu halen daha onarılmamış ve eski haline kavuşamamıştır. Birçok erkek ekonomik sebeplerle ve askerlikten kaçma amacıyla ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. 1997 yılından itibaren ise kendini toparlamaya çalışmış, hükümet politikaları ile liberal bir görüntü çizmiştir. Hükümet uluslararası finansal kuruluşları davet etmiş ve büyük oranda onların önerdiği politikaları takip etmiştir. Fakat uygulamalar zayıf olmuş ve merkezi hükümet, ulusal sınırları içinde tam kontrolü eline geçirememiştir. Yıllar süren savaş ve uyuşturucu ticareti sivil toplumun oluşmasını engellemiş, ekonomik bir performanstan söz edilemeyecek dereceye gelinmiştir.

Bu olumsuz koşulların üretime yansımaları da olumsuz olmuştur. Üretim 90'ların başında ve ortalarında üçte iki düşüş kaydetmiştir. Ekonomik kaygılar sebebiyle birçok erkek Rusya'ya iş aramak amacıyla göç etmiş ancak yapılan havaleler büyük oranda nakit olduğundan ve kayıt altına alınmadığından bunların gelirlere katkısını tespit etmek ise oldukça güç olmuştur. Büyük oranda Rusya tarafından gerçekleştirilen dış yardımların önemli bir kısmını askeri yardımlar oluşturmuştur (Mahmat, 2008:56).

Tablo 3.21'de Tacikistan'ın makroekonomik verileri sunulmuştur. Buna göre Tacikistan'ın 2000 yılında GSYİH'sı yaklaşık 1 milyar dolarken, 2011 yılında 6.5 milyar dolara yükselmiştir. Aynı dönemde kişi başına gelir 159 dolardan, 803 dolara yükselmiştir. Reel büyüme oranı 2009 yılında diğer yıllara göre düşük olmakla birlikte genel itibariyle yüzde 7'nin üzerinde gerçekleşmiştir. Tacikistan için enflasyon önemli bir sorun olarak durmaktadır. 2004-2005 yıllarında yüzde 7'lerde gerçekleşse de yüzde 10'un üzerinde bir enflasyon bulunmaktadır. Dış ticaret açısından ithalat her dönemde ihracattan daha fazla olmuştur. Hatta son yıllarda ihracatın ithalatı karşılama oranı giderek azalmaktadır.

Tablo3.21. Tacikistan'ın Yıllar İtibariyle Makroekonomik Göstergeleri (DEİK, 2012e:2 ve WDI, 2014)

Yıl	GDP (Cari Milyar\$)	Kişi başına Gelir (\$)	Reel Büyüme Oranı (%)	Enflasyon Oranı (%)	İhracat(Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)
2000	0.99	159	8,3	32,9	788	834
2001	1.04	163	10,2	38,6	651	687
2002	1.20	185	9,1	12,2	736	720
2003	1.60	239	10,2	16,3	797	880
2004	2.07	329	10	7,1	915	1.375
2005	2.31	338	7	7,8	1.005	1.285
2006	2.83	405	7	11,9	1.399	1.723
2007	3.71	493	8	13,1	1.556	3.115
2008	5.16	616	8	20,9	1.495	3.226
2009	4.97	677	4	10,6	1.000	2.400
2010	5.64	720	6	10	1.306	3.375
2011	6.52	803	7	9,8	1.256	3.186

Sovyet Cumhuriyetleri arasında kişi başına düşen GSYİH'si en düşük olan ülke Tacikistan'dır. Ülke topraklarının tarıma elverişli olması nedeniyle tarıma dayalı bir ekonomiye sahiptir. Ayrıca su kaynakları diğer cumhuriyetlere kıyasla bol olan Tacikistan, bu durumu lehine kullanamamakta ve bunu halkın refah seviyesine yansıtamamaktadır. Ülkenin pamuk ihracatına bağlı bir ekonomiye bağlı olması, SSCB döneminde Moskova için pamuk üretimi için kullanılmasından kaynaklanmaktadır. SSCB'nin dağılmasından çok fazla zarar gören Tacikistan iç savaş ve doğal afetlerle boğuşmak zorunda kalmış bu durum pazar ekonomisine geçişi yavaşlatmış ve neredeyse durma noktasına getirmiştir. Kaynak akışının azalması ve sübvansiyonların azalmasıyla birlikte siyasi istikrarsızlıklar belirlemiştir. Bunun sonucunda ise uluslararası yardımlar ve krediler Tacikistan'a ulaşmakta geç kalmıştır (Yıldırım ve Derezinci, 2008:562).

Tacikistan bağımsızlığı kazanan cumhuriyetler arasındaki en şanssız cumhuriyet olmuştur. Kapalı ekonomiden piyasa ekonomisine henüz adapte

olamadan iç karışıklık ve savaş, belini bükmüştür. Bağımsızlığın ne anlama geldiğini kavrayamamış, gerek göç gerek savaş sebebiyle nüfusunda azalma yaşanmış, ekonomik performansta iyileşme göstermesi zaman almış ve bu noktada gerekli hamleleri yapmak için geç kalmıştır.

3.6.5.2. Tacikistan dış ticareti

Tacikistan'ın dönüşüm sonrası ihracat değerleri ile ithalat değerleri göz önüne alındığında düzenli bir eğilim görülmemekte fakat 1990'lı yıllarda geçiş süreci başlarındaki değerlerden oldukça fazla artış göstermiştir (Yıldırım ve Direzinci, 2008:573). Başlıca ihracat ürünleri, pamuk, elektrik enerjisi, tekstil ürünleri ve bitkisel yağdır. İthal ürünleri arasında ise petrol, makine, ekipman ve gıda ürünleridir. Tacikistan Hollanda, Türkiye, Letonya, İsviçre ve Özbekistan'dan ihracat yapmaktadır. Rusya Federasyonu, Özbekistan, Kazakistan, Azerbaycan ve Ukrayna'dan ise ithalat yapmaktadır (Yıldırım ve Direzinci, 2008:572).

Tablo 3.22. Türkiye-Tacikistan Dış Ticareti (TUIK,2013)

YILLAR	TOPLAM İHRACAT(Milyon \$)	TOPLAM İTHALAT(Milyon \$)
2000	4.5	16.5
2001	15.6	13.7
2002	10.9	40.7
2003	29.5	57.0
2004	41.6	62.8
2005	46.7	47.3
2006	71.8	118.4
2007	118.1	143.4
2008	176.5	147.7
2009	126.4	107.3
2010	143.9	283.7
2011	172.6	324.3
2012	234.9	345.2
2013	283.6	371.3

Tablo 3.22'de Türkiye'nin Tacikistan'la gerçekleştirdiği dış ticaret rakamları verilmiştir. 2000 yılında 4.5 milyon dolar olan ihracat yıllar itibariyle artış göstermiş ve 2012 yılında 234.9 milyon dolara yükselmiştir. 2000 yılında dış ticaret hacmi 21 milyon dolar iken bu rakam 2013 yılı itibariyle 58.1 milyon dolara yükselmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise 2000 yılında %27 iken, 2012 yılında bu oran %59,6'ya yükselmiştir. Dış ticaret Türkiye aleyhine gerçekleşmektedir.

Tablo 3.23'te Türkiye'den Tacikistan'a yapılan ihracattaki başlıca ürünler gösterilmiştir. Türkiye'den Tacikistan'a halı ve yer kaplamaları, çelik, plastikten borular ve parçaları, temizlik ürünleri, çikolata ve kakao içeren diğer gıda mamulleri ihraç edilmektedir (DEİK, 2012e:13). 2012 yılında 234.9 milyon dolarlık ihracatta en önemli kalem 34.1 milyon dolarla tekstil ürünleri iken, en az paya sahip olan ise 8.8 milyon dolarla etler ve hazırlanmış et mamulleridir. 2012 yılında 2011 yılına kıyasla en fazla artışı %75,57'lik bir oranla 19.4 milyon dolarla giyim ve aksesuarlar kalemi elde etmiştir.

Tablo 3.23. Türkiye'nin Tacikistan'a İhraç Ettiği Başlıca Ürünler (T.C. Ekonomi Bakanlığı, Tacikistan Ülke Raporu, 2013:4)

MADDE İSMİ	2011 (Milyon \$)	2012 (Milyon\$)	Değişim
Tekstil elyafı ve mamulleri	25.4	34.1	33,91%
Çeşitli mamul eşya	15.7	21.3	35,6%
Giyim eşyası ve aksesuarları	11.1	19.4	75,57%
Kağıt-karton ve kağıt,karton esaslı mamuller	11.8	19.2	63,95%
Plastikten mamuller	12.3	15.6	26,17%
Kahve, çay, baharat, kakao ve hülusalari	12.6	12.5	-1,23%
Elektrikli makina ve cihazlar	7	11	44,65%
Uçucu yağlar, temizlik patları, boyaları	9	10.5	16,26%
Metallerden nihai ürünler	7.1	8.9	24,83%
Etler ve hazırlanmış et mamulleri	6.9	8.8	27,23%
İlk 10 toplam	119.6	161.3	34,85%
Ülke toplam	172.6	234.9	36,14%

Tablo 3.24'te Türkiye'nin Tacikistan'dan ithal ettiği kalemler gösterilmiştir. İlk sırada demir dışı metaller yer alırken, tekstil lifleri, deri ve köseleler, kakao ve baharat içeren gıda mamulleri, hayvansal ve bitkisel maddeler de ithal kalemlerini oluşturmaktadır. Tacikistan'dan 2012 yılında yapılan 345.2 milyon dolarlık ithalatın 286.7 milyon dolarlık kısmını demir ve demir dışı metaller oluşturmaktadır. İkinci sırada 37.4 milyon dolarla tekstil lifleri, üçüncü sırada ise 12.9 milyon dolar ile tekstil elyaf ve mamulleri yer almaktadır. En fazla artış %735,85 oranında 2.8 milyon dolarlık altın kaplama ve gümüş ürünlerinde; en fazla düşüş deri, ham post ve kösele kaleminde %87 oranında gerçekleşmiştir.

Tablo 3.24. Türkiye'nin Tacikistan'dan İthal Ettiği Başlıca Ürünler (T.C. Ekonomi Bakanlığı, Tacikistan Ülke Raporu, 2013:4)

MADDE İSMİ	2011 (Milyon \$)	2012 (Milyon \$)	Değişim
Demir dışı metaller,mamulleri	275.6	286.7	4,04%
Tekstil lifleri	37.2	37.4	0,6%
Tekstil elyafı ve mamulleri	3.1	12.9	318,97%
Hazır deriler,postlar ve mamulleri	7.1	4.5	-36%
Altın, altın kaplama, gümüş	0.3	2.8	735,85%
Metal cevheri, kırıntı, döküntü, hurdalar	-	0.5	-
Deri, kösele, ham post	0.9	0.1	-87,63%
Metallerden nihai ürünler	0.02	0.02	3,43%
Hayvansal ve bitkisel ham maddeler	-	0.02	124,33%
Belirli sanayi kollarında kullanılan makina ve cihazlar	-	0.02	-
İlk 10 toplam	324.2	345.2	6,45%
Ülke toplam	324.2	345.2	6,44%

Tablo 3.25'te Tacikistan'ın 2009 yılı dış ticaret partnerleri sunulmuştur. Bu verilere göre Tacikistan'ın 2.400 milyon dolarlık ithalatında Rusya %32'lik bir paya sahip iken, Çin %11 ile ikinci, Kazakistan %9'la üçüncü sırada yer almaktadır. Özbekistan, Türkiye ve İran'ın ithalattan aldıkları pay ise %4'tür. Bu bilgiler ışığında dış ticarete Tacikistan ekonomisinin Rusya'ya bağımlı olduğu anlaşılmaktadır. 2009 yılı itibariyle 1.000 milyon dolarlık İhracatın da ise Hollanda %38'lik bir pay ile ilk sırada yer alırken, bu sırayı %28 ile Türkiye takip etmektedir. Rusya ithalatta ilk sırada yer alırken ihracatta %9'luk bir pay ile üçüncü sırada yer almaktadır. Rusya'yı %7 ile İran takip etmektedir. Çin ise ihracattan %5 gibi bir pay almaktadır.

Tablo 3.25. Tacikistan'ın İthalat ve İhracat Yaptığı Ülkeler (DEİK, 2012e:11)

İthalat Yapılan Ülkeler (2009)	Oran (%)	İhracat Yapılan Ülkeler (2009)	Oran (%)
Rusya	%32	Hollanda	%38
Çin	%11	Türkiye	%28
Kazakistan	%9	Rusya	%9
Özbekistan	%4	İran	%7
Türkiye	%4	Çin	%5
İran	%4	Diğer	%13
Diğer	%36		

3.6.5.3.Tacikistan'daki Türk yatırımları

Tacikistan'da yaşanan iç savaş dolayısıyla 1992 ve 1997 yılları arasında Türkiye'nin bu ülkeyle ticari ve ekonomik ilişkileri diğer Orta Asya ülkelerine nazaran daha yavaş gerçekleşmiştir. Ülkenin tekrar istikrarı sağlamasının ardından Türkiye ile ilişkiler hızlanmış ve kayda değer gelişmeler yaşanmıştır. Tacikistan'da 50 milyon dolar civarına ulaşan Türk yatırımları bulunmakta olup 35 adet Türk Türk sermayeli firma faaliyet göstermektedir. Türkiye'de ise 1,1 milyon dolar tutarında kayıtlı 9 Tacik sermayeli firma bulunmaktadır. Ayrıca Türk müteahhitlik firmaları Tacikistan'da bugüne kadar 532,6 milyon dolar değerinde 35 proje üstlenmişlerdir. Türkiye, Tacikistan' 1992'den beri kalkınma yardımlarında bulunmakta olup bu yardımlar ilişkilerdeki gelişmeye paralel olarak artış göstermektedir. Türkiye tarafından sağlanan bu yardımlar 60 milyon dolara ulaşmıştır. Sadece TİKA aracılığıyla Tacikistan'a sağlanan kalkınma yardımlarının tutarı 15 milyon dolar civarındadır. TİKA'nın çalışmaları, eğitim, sağlık, istihdam oluşturma, kurumsal kapasite geliştirme gibi konularda ağırlık kazanmıştır. Türkiye ile Tacikistan arasında BM ve EİT gibi uluslararası kuruluşlar bünyesinde yakın işbirliği ve uluslararası kuruluşlara adaylıklar çerçevesinde dayanışma bulunmaktadır (www.mfa.gov.tr).

Ülkenin coğrafi konumu nedeniyle ulaşımın güç ve masraflı olması, bürokratik engeller ve bankacılık sisteminin yetersizliği ticari ve ekonomik ilişkilerin önündeki engellerden bazılarıdır. ABD'nin son zamanlarda "küresel terörle mücadele" kapsamında Orta Asya bölgesine verdiği önem ve bu bağlamda Tacikistan'a verdiği ekonomik destekler sayesinde Tacikistan, yatırım ve ticaret için daha elverişli koşullar sunmaya başlamıştır. Bununla birlikte Rusya'nın da ekonomik açıdan Tacikistan'a verdiği önem gün geçtikçe artmaktadır. Türkiye-Tacikistan ilişkilerinde bugün gelinen nokta değerlendirilecek olursa, ilerleme olduğu, fakat bu ilerlemenin henüz istenilen seviyede gerçekleşmediği sonucuna varılmaktadır (DEİK, 2012e:12).

3.6.6.Türkmenistan Cumhuriyeti Ülke Profili

Türkmenistan SSCB'ye 27 Ekim 1924 tarihinde katılmıştır. Bu tarihte devlet yapılanması gerçekleşmiş ve 1991 yılına kadar Sovyetler Birliği'nde varlığını devam ettirmiştir. 22 Ağustos 1990 tarihinde SSCB'nin dağılma süreci başlayıncaya kadar SSCB çatısı altında varlığını sürdürmüştür (Ersungur vd., 2007:14). Türkmenistan

Cumhuriyeti 22 Ağustos 1990 tarihinde egemenliğini kazanmış bundan bir yıl sonra 27 Ekim 1991 tarihinde ise bağımsızlığını ilan etmiştir. Türkiye, Türkmenistan'ı tanıyan ilk ülke olmuştur (Yıldırım ve Şahbaz,2008:521). Türkmenistan eski Sovyetler Birliği'nin en fakir ekonomilerinden birisi olmasına rağmen, Sovyet döneminde hızlı bir büyüme gerçekleştirmiş bunun nedeni olarak da Karakum Barajı'nın yapımı ile artan pamuk üretimi ve 1980'lerde doğal gaz üretiminin artışı olduğu söylenebilmektedir. Ancak, ülke bağımsızlığını kazandıktan sonra geçiş ekonomilerine kıyasla reformcu olmayan bir ülke imajı çizmiştir. Bunun gerekçesi ise doğal kaynakların üzerinde yoğun olarak devlet baskısının bulunmasıdır. Ayrıca koruyucu ve piyasaya müdahaleci politikalar, özel girişimi olumsuz yönde etkilemiştir (Ersungur vd., 2007:14). Sınırlı reformcu bir ülke olan Türkmenistan, diktatörlükle yönetildiği için serbest piyasa ekonomisine geçişte çok zorlanmıştır. Geçiş döneminin başlangıcında, ülkenin sosyal ve ekonomik göstergeleri bölgedeki diğer ülkelerin oldukça gerisinde olduğu görülmüştür. Türkmenistan'ın diğer Türk Cumhuriyetleri ile birlikte çok dezavantajlı başlangıç şartlarına sahip olduğu görülmektedir. Türkmenistan, geçiş ekonomileri arasında en uzun süre (75 yıl) Sovyet kontrolünde kalan ülkelerden biridir. Ayrıca Sovyet kontrolüne girmeden önce de 1881 yılından bu yana Rus İmparatorluğu'nun bir sömürgesi konumunda ve ekonomik olarak son derece geri şartlarda bulunmuştur (Yıldırım ve Şahbaz, 2008:525).

Bağımsızlığını elde etmesinin ardından Türkmenistan, aktif bir iç ve dış politika izlemiştir. Dünya siyaset sahnesinde yer alabilme, uluslararası camiaya katılma yolunda önemli adımlar attığı gözlenen Türkmenistan, bağımsızlıktan sonra BM, İMF, IBRD, WTO, ECO ve BDT gibi uluslararası örgütlere de üye olmuştur (Jelilov, 2007:55).

3.6.6.1. Türkmenistan ekonomisi

SSCB'nin dağılmasıyla Türkmenistan da diğer cumhuriyetler gibi merkezi planlama ekonomisinden serbest piyasa ekonomisine, gerek ekonomik gerekse siyasal liberalizme doğru bir yönelişe geçmiştir (Jelilov, 2007:55). 1991 yılında bağımsızlık ilanının ardından ülkede ekonomik durum çok düşük, idari sistemin ise zayıf olduğu görülmüş ve gelişme için itici güç olarak serbest piyasa ekonomisinin ayarlanması amaçlanmıştır (Yıldırım ve Şahbaz, 2008:525).

Tablo 3.26’da Türkmenistan’ın makroekonomik göstergeleri sunulmuştur. Türkmenistan GSYİH’si 2000 yılında 2.9 milyar dolarken, 2012 yılında 35 miyar dolara yükselmiştir. Ekonominin büyüme oranı oldukça yüksek seviyelerdedir. 2009 küresel krizde yüzde 6 büyümüştür. Kişi başına gelir 2000 yılında 645 dolarken, 2012 yılında 6797 dolara yükselmiştir. Dış ticaret açısından da benzer olumlu gelişmeleri yaşayan Türkmenistan’da 2000 yılında ihracat 2.7 ve ithalat 2.3 milyar dolarken, 2012 yılında sırasıyla 25.7 ve 15.6 milyar dolara yükselmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı 2012 yılı itibari ile yüzde 165 civarındadır.

Tablo 3.26. Yıllar itibariyle Türkmenistan’ın Makroekonomik Göstergeleri (WDI, 2014)

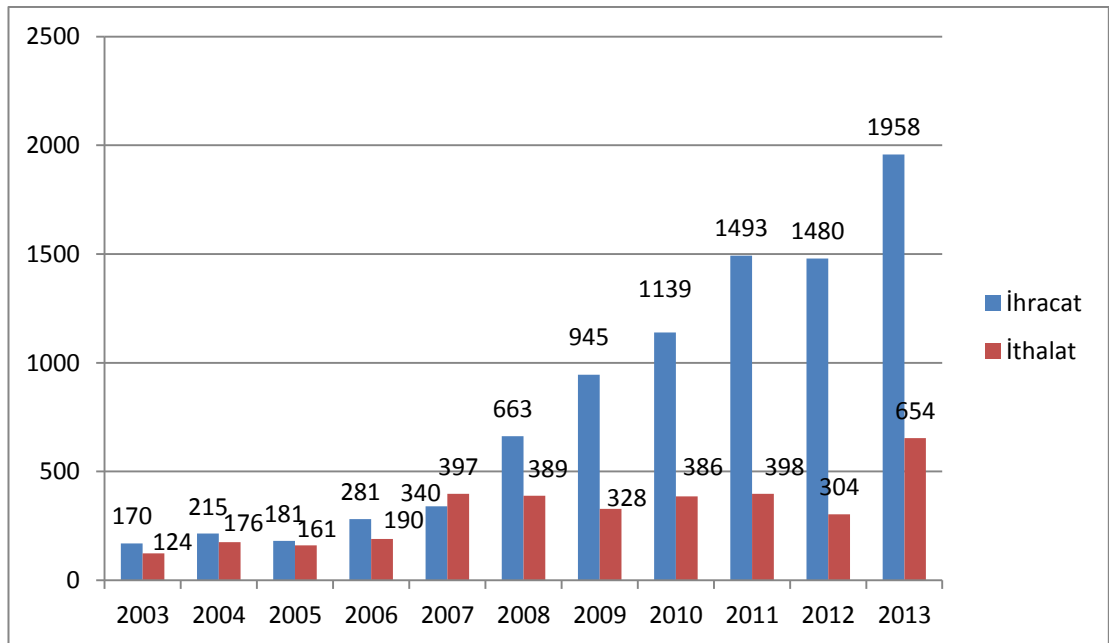
Yıl	GSYİH (cari milyar \$)	Büyüme %	KB gelir	ihracat (cari milyar \$)	ithalat (cari milyar \$)
2000	2.90	5.47	645.28	2.77	2.35
2001	3.53	4.34	776.57	2.88	2.72
2002	4.46	0.26	969.97	3.08	2.38
2003	5.98	3.27	1286.01	3.72	3.38
2004	6.84	5.00	1455.94	4.22	4.07
2005	8.10	13.04	1706.96	5.27	3.87
2006	10.28	10.97	2140.46	7.51	3.59
2007	12.66	11.06	2606.74	9.55	4.90
2008	19.27	14.70	3918.92	12.35	7.78
2009	20.21	6.10	4059.97	15.08	9.15
2010	22.15	9.20	4392.72	17.23	10.04
2011	29.23	14.70	5724.54	21.84	12.73

Türkmenistan’daki ekonomik reformlar, birçok BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) ülkesine kıyasla çok yavaş gerçekleşmiştir. Devlet, ekonomideki hâkim oyuncu olmaya devam etmiş ve bu noktada özel girişim pasif kalmıştır. Küçük işletmelerin özelleştirilmesi büyük ölçüde tamamlanmış olmakla beraber, orta ve büyük ölçekli işletmelerin satış yoluyla elden çıkarılması henüz tamamlanmamıştır. Kısa vadede Türkmenistan’ın yatırım ortamındaki temel zayıflıklardan biri döviz kısıtlamalarıdır. Artan gaz ihracatı gelirleri, döviz sisteminin birleştirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu kısıtlamalar bu sayede zamanla azalacaktır. Uzun vadede büyük bir kalkınma potansiyeline sahip olan Türkmenistan kaynakları yabancı yatırımların artmasıyla da gelişme gösterecektir. 2000 yılında ‘10 Yıllık Ulusal Kalkınma planı’ hazırlayan Türkmenistan Cumhuriyeti ülkede modern bir ekonomi inşa etme çabası içerisine girmiştir. Bu sürecin de enerji üretimi ve pamuk işleme faaliyetleri ile desteklenmesi beklenmektedir (Jelilov, 2007:55-56).

3.6.6.2. Türkmenistan dış ticareti

Türkmenistan dış ticaretini yoğun olarak birliğin diğer cumhuriyetleriyle yapmaktadır. Ülke birlik içinde uygulanan işbölümü sebebiyle belli sanayisini geliştirmiş, ihtiyaçlarının çoğunu ithalat ile karşılamıştır. Türkmenistan'ın dış ticaretinde, BDT ülkelerinin payı yıllar itibariyle önemli ölçüde gerilemiştir. Türkmenistan'ın başlıca ihracat pazarları Ukrayna, İran, İtalya, Türkiye ve İsviçre'dir. Ülkenin başlıca tedarikçileri ise, Ukrayna, Rusya, Türkiye, BAE ve Fransa'dır (Yıldırım ve Şahbaz, 2008:533).

Şekil 3.3'te Türkiye ve Türkmenistan arasında gerçekleşen dış ticaret gösterilmiştir. 2003 yılında 170 milyon dolar olan ihracat 2012 yılına gelindiğinde 1480 milyon dolara ulaşmıştır. Türkmenistan'la gerçekleştirilen dış ticarete Türkiye ihracatı her zaman ithalatından fazla olmuştur. 2005 sonrasında ihracat yıllar itibariyle artarak devam etmiştir.

Şekil 3.3. Türkiye-Türkmenistan Dış Ticaret Verileri (Milyon USD) (TUİK, 2013)

Tablo 3.27'de Türkmenistan'ın Türkiye'ye ihraç ettiği ve Türkiye'den ithal ettiği ürünler gösterilmiştir. Türkiye'den ithal edilen ürünlere bakıldığında 398 milyon dolarlık ithalatın demir ve çelik %15'lik bir payla ilk sırada, ikinci sırada ise demir veya çelikten eşya da %12,4 ile ikinci sırada yer almaktadır. Türkiye'den ithal edilen ürünler daha çeşitli olup ihraç edilen ürünler mineral yakıtlar ve yağlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Mineral yağ ve yakıtlar %58,7 ile önemli bir rakamla ilk sırada yer almaktadır. Türkiye'nin Türkmenistan'dan yaptığı ithalatta mineral yağ ve

yakıtların çok önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Diğer önemli bir ihraç kalemi ise pamuktur. Pamuk %32,8 ile ikinci sırada yer almaktadır. Türkmenistan ekonomisinin büyümesinde pamuk ve doğalgaz üretiminin etkili olduğu bilindiğine göre Türkiye'nin de bu üretimden yararlandığı görülmektedir.

Tablo 3.27. Türkmenistan ve Türkiye Dış Ticaretindeki Ürünler ve Payları (TUIK, 2011)

Türkiye'den İthal Edilen Ürünler (2011)	%	Türkiye'ye İhraç Edilen Ürünler (2011)	%
Demir ve çelik	15	Mineral yakıtlar, mineral yağlar	58,7
Demir veya çelikten eşya	12,4	Pamuk	32,8
Elektrikli makine ve cihazlar	12,1	Plastik ve plastikten mamul eşya	7,8
Nükleer reaktörler ve cihazlar	10,1	Ham postlar, deriler	0,7
Mobilyalar ve aydınlatma	6,6	Örme eşya	0,4
Plastik ve plastikten mamul eşya	6,6	Örülmemiş giyim eşyaları ve aksesuarları	0,2
Taş, alçı, çimento vb maddelerden eşya	3,7	Dokunmuş duvar halıları, işlemler	0,1
Alüminyum ve alüminyum eşya	3,6	Nükleer reaktörler ve cihazlar	0,1
İnciler, kıymetli taş ve metal mamulleri	3,3	Hayvansal müstahsallar	0,1
Ağaç ve ağaçtan mamul eşya, odun kömürü	2,6	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri	0,1
Diğer	24,1	Diğer	0,0

3.6.6.3. Türkmenistan'daki Türk yatırımlar

Orta Asya ülkelerinde enerji kaynakları en önemli gelir kaynağını oluşturduğu için Türkmenistan'da da aynı durum geçerlidir. Türkmenistan toprakları büyük çöllerle kaplı olmasına rağmen, ülkede tarıma elverişli alanlar da mevcuttur. Ülke, tarıma elverişli olan alanlarda pamuk yetiştirmekte ve bu sayede dünyanın onuncu pamuk üreticisi konumuna gelmektedir. Ayrıca Türkmenistan'da enerji, inşaat, tekstil, içecek, boya ve perakende gibi birçok alan yatırıma açık alanlardır. Türk işadamları bu alanlarda yatırım yapmayı iyi bir şekilde değerlendirmiştir. Türkmenistan'da kayıtlı 400'ün üzerinde Türk sermayeli firma bulunmaktadır. Fakat

resmi rakamlara bakıldığında bunun sadece 30'a yakın bir kısmı faal durumdadır. Türklerin aktif olarak yer aldıkları sektörün başında müteahhitlik gelmektedir. Müteahhitlik projelerinin üstlenilmesi 1992 yılında başlamış olup bunun yanı sıra birçok sektörde aktif bir şekilde rol almıştır. Bu sektörler bankacılık, sağlık sektörü, kağıt sanayi, gıda, turizm, taşımacılık, petrol, petrol ürünleri, oto tamir servisi ve lokantacılıktır. Türk firmaları tekstil alanında kurmuş oldukları modern tekstil tesisleri ile ün yapmışlardır. Ayrıca Türkmenistan'da tekstil sanayinin temelini oluşturarak ihracat potansiyelinin artmasında katkıda bulunmuştur. Türkmenistan, Orta Asya'nın tekstil ve hazır giyim merkezi haline dönüşmüştür. Bu ise tekstil yatırımlarının artmasıyla pamuğun tamamının ihraç edilmesiyle sağlanmıştır. Bu sektörün gelişmesiyle birlikte üretilen ürünler Rusya, ABD ve Japonya gibi gelişmiş ülke pazarlarına da ihraç edilmeye başlanmış ve bu alanda söz sahibi olunmuştur.

Ayrıca Türkmenistan'da bazı üretim tesisleri, alışveriş merkezleri ve hastaneler de Türk sermayesi ile kurulmuştur. Türk vatandaşların yapmış olduğu yatırımlar Ticaret Müşavirliği (2012) verilerine göre yaklaşık 260 milyon USD'dir. Gayri resmi kaynaklara bakıldığında ise Türk yatırımları 1 milyar doları geçmektedir. Türk firmalar yatırımlarının bir bölümünü de müteahhitlik hizmetleri için gerçekleştirmiş ve büyük başarılarla imza atmıştır. Ayrıca Türkmenistan hükümeti altyapı yatırımlarına verdiği ilgiyi artırması Türk müteahhitlerin önünü açmıştır (BMD Türkmenistan Ülke Raporu, 2012:50). Türkmenistan'da Türkiye açısından birçok işbirliği alanı bulunmaktadır. Bunlar hizmetler ve sanayi olarak sınıflandırıldığında şu tabloyu ortaya çıkarmaktadır:

- **Hizmet Sektöründeki İşbirliği Olanakları:** Enerji /petrol ve gaz, kimya, inşaat – gayrimenkul, turizm, telekom, lojistik- transport, sağlık hizmetleri, eğitim- danışmanlık ve perakende,
- **Sanayi Alanındaki İşbirliği Olanakları:** Beyaz eşya, elektrik/elektronik, tekstil, kimya sanayi-ilaç ve tıbbi malzeme üretimi, organik tarım ve tohumculuk, yapı malzemeleri çimento- ev malzemeleri, ambalaj malzemeleri ve gıda alanında işbirliği imkanları ortaya çıkmaktadır (Er, 2010:63).

3.6.6.4. Karşılaşılan zorluklar

Türkmenistan yatırım alanları oluşturmak bu alanları genişletmek ve yatırım ortamını iyileştirmek için sürekli çalışmalarda bulunmuştur. Çalışmalar devam etse de yetersiz kalmakta bu nedenle piyasa ekonomisine geçiş süreci ilerleme

kaydedememektedir. Halen ülkedeki ekonomik faaliyetlerin %50'si devlet tarafından yönetilmektedir. Bu durum Türk yatırımcıları da etkilemektedir. Bölgedeki istikrarsızlık sürdüğü için yatırımcılar tedirgin davranmakta bu ortamda yatırımlarını Azerbaycan ve Kazakistan'a kaydırmaktadırlar. Devletin reformlardaki yetersizliği sıkıntıyı daha da artırmakta bu durum yabancı ve Türk yatırımcıları olumsuz etkilemektedir. Türk yatırımcıları etkileyen bir diğer olumsuzluk ise finansman yetersizliğidir. Bu yetersizliğe rağmen Türk işadamları finansman yaratabilmekte ve gerektiğinde temin edebilmektedir. Türkmenistan'ın finans sistemindeki aksaklıktan dolayı finans sıkıntısı çeken Türk yatırımcılar bu durumdan daha çok etkilenmektedir. Gelişmiş bankacılık sektörünün olmaması, borç, ipotek, iflas, teminat ve kefil gibi hususlarda düzenlemelerin olmaması da bu olumsuzlukları katlamaktadır. Ticaret Kanunu ve mahkemesinin olmayışı, mevzuatta eksiklikler olması Türk yatırımcıları sıkıntıya sokan diğer nedenlerdir. Yerli ve yabancı yatırımların artması için, Türkmenistan'ın bu alanlarda yeni düzenlemelere gitmesi ve bu eksiklikleri tamamlaması gerekmektedir (BMD, Türkmenistan Ülke Raporu, 2012:50).

3.7.Türk Cumhuriyetleri'nin Enerji Potansiyelleri

Sovyetlerin dağılmasından ardından oluşan yeni düzende stratejik açıdan önemli bölgelerin başında Hazar çevresi yer almıştır. Bölge hem sahip olduğu enerji kaynakları hem de coğrafi konumuyla hassas bir alan olarak dikkatleri üzerinde toplamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya'da kurulan yeni düzenin getirmiş olduğu birçok çatışma yerini ekonomik ve bölgesel çatışmalara bırakmıştır. Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan enerji kaynakları açısından hidrokarbon rezervleri (ham petrol, petrol ürünleri, doğal gaz ve kömür), Kırgızistan ise hidroelektrik potansiyeli açısından enerji kaynakları bakımından önemli ülkeler konumundadırlar. Orta Asya ülkelerinin enerji kaynakları, SSCB dağılmasının ardından daha öncelerinde üretimlerini çeşitli stratejiler ve baskılar çerçevesinde sadece Rusya odaklı olarak ihraç etmişlerdir. Fakat daha sonra bu durum değişmiş, enerji kaynaklarının dağıtımı farklı ülkelere kaydırılmıştır. Türkiye ve Çin arasında yer alıp yapımı sürmekte olan petrol ve doğal gaz taşıyan boru hatları projelerin olması, Orta Asya ülkelerinin dünya enerji piyasasında konumunu daha da önemli ve belirgin hale getirmektedir. Türkiye'nin stratejik konumu gereği boru hatlarının iletilmesi hususunda önemli bir yere sahip olması, Türkiye-Rusya ilişkilerini de farklı boyutlara taşımaktadır. Türkiye, Hazar Denizi petrollerinin ve

doğal gaz rezervlerinin uluslararası pazarlara açılması sonucunda, üretimden ve özellikle dağıtımından pay alma fırsatı elde etmiştir (Kuzu, 2012:242)

Türkiye enerji sektörü 2001 yılından bu yana daha rekabetçi, liberal ve şeffaf bir enerji sektörü için reform niteliğinde düzenlemelerle yeniden yapılanma sürecinden geçmektedir. Bu süreçte piyasalara ilişkin yasalar çıkartılmış ve ilgili ikincil mevzuat düzenlemeleri önemli ölçüde tamamlanmıştır. Böylece, hedeflenen rekabetçi ve şeffaf bir enerji piyasası için atılabilecek adımların çok büyük bir bölümü atılmış, hedeflenen piyasa önemli ölçüde gerçekleşmiştir. Enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımlarının artırılmasında olduğu kadar rekabetçi liberal ve şeffaf bir enerji piyasasının oluşturulması da oldukça önemlidir.

Türkiye, bölgeyle ilgili geliştirilen tüm uluslararası projelerde aktif katılımcı olarak yer almaktadır. Ayrıca geliştirilebilecek olan yeni projelerde yer almak ve bu projelerin geliştirilebilmesine katkıda bulunabilmek için yapıcı bir tutum sergilemektedir. Türkmen gazının Türkiye'ye ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşımayı hedefleyen projeler önündeki engellerin kalkması önemli bir gelişme olacaktır. Türk diplomasisinin bu konuda üzerine düşen rolü oynamaktan kaçınmadığına kuşku yoktur. Türkiye, Azerbaycan ve Orta Asya ülkeleri arasında geliştirilecek projeler, gerçekleştirilen işbirlikleri bu ülkeler arasındaki yakınlaşmayı ve bağımlılığı artıracak ve birlikte başka adımlar atmaya da kolaylaştıracaktır. Bu nedenle özellikle Türkiye ve bu ülkelerin ortaklığında geliştirilen bir enerji projesi, çok büyük bir anlam ifade edecektir (Yazar, 2011:32).

Tablo 3.28'de Orta Asya ülkeleri ve Azerbaycan'ın petrol rezervleri ve dünya toplam rezervlerine oranı sunulmuştur. BP (2013) enerji raporuna göre, 2012 yılında Orta Asya ülkeleri arasında en fazla petrol rezervine sahip olan Kazakistan'dır. Kazakistan 3.9 milyar ton rezervi ile dünya petrol rezervinin %1,8'ini oluşturmaktadır. Azerbaycan petrol rezervi açısından 1 milyar ton ile listede ikinci sırada yer almakta ve dünya petrol rezervinin 0,4'ünü oluşturmaktadır. Türkmenistan ve Özbekistan 0.1 milyar ton petrol rezervine sahip fakat dünya toplam rezervindeki payı çok küçük seviyelerde kalmaktadır. Türkiye Kazakistan'dan önemli ölçüde enerji satın almaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, 2012'de Kazakistan'dan ithal edilen mineral yağ ve yakıtlar, 1,760 milyon dolar ithalatın %29'unu içermekte bu da yaklaşık 528 milyon dolara tekabül etmektedir. Ayrıca Azerbaycan'dan da TPAO aracılığı ile Azerbaycan enerji sektöründe varlığını sürdürmektedir. Bakü-Tiflis-

Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı ile de Haziran 2005'ten bu yana petrol Ceyhan üzerinden ülkemize gelmektedir.

Azerbaycan'ın doğalgaz ve petrol kaynaklarının fazla olması ihracatının bu alanlarda yoğunlaşmasını sağlamıştır. Fakat bu durum diğer sektörleri de olumsuz etkilemektedir. Ayrıca Türkmenistan'dan yaptığımız ithalatın da yaklaşık %60'ını mineral yağ ve yakıtlar oluşturmaktadır.

Tablo 3.28. Petrol Rezervleri Açısından Orta Asya Ülkeleri ve Azerbaycan (2012) (BP Statistical Review of World Energy, 2013)

Ülkeler	Rezerv (2012) (Milyar ton)	Dünya toplam rezervine oranı (%)
Kazakistan	3.9	1,8
Azerbaycan	1.0	0,4
Türkmenistan	0.1	-
Özbekistan	0.1	-
* Kırgızistan	(5 Milyon Ton)	-
*Tacikistan	(2 Milyon Ton)	-
Ülkeler Toplamı	5.8	2,2

*Yazar,2011:22

Tablo 3.29'da petrol üretimi açısından Bazı Orta Asya ülkeleri ve Azerbaycan gösterilmiştir. BP (2013) Enerji Raporuna göre, 2011 yılında Kazakistan'ın 82.4 milyon ton petrol üretimi 2012 yılında 81.3 milyon tona gerilemiştir. Petrol rezervlerinde en yüksek paya sahip olan Kazakistan, üretimde de en fazla paya sahip bulunmaktadır. İkinci sırayı 45.6 milyon ile Azerbaycan takip etmektedir. Türkmenistan 2011 yılına kıyasla üretimini %2.5 arttırarak 11 milyon tona yükseltmiştir. 2011 yılında toplam 152.3 milyon ton olan petrol üretimi 2012 yılında 138.9 milyon tona gerileyerek %-16.3 düşüş göstermiştir.

Tablo 3.29. Petrol Üretimi Açısından Orta Asya Ülkeleri ve Azerbaycan (2012) (BP Statistical Review of World Energy, 2013)

Ülkeler	2011 (Milyon ton)	2012 (Milyon Ton)	Değişim (%)
Kazakistan	82.4	81.3	-1,6
Azerbaycan	45.6	43.4	-5,2
Türkmenistan	10.7	11.0	2,5
Özbekistan	3.6	3.2	-12
Ülkeler Toplamı	152.3	138.9	-16,3

Tablo 3.30'da kanıtlanmış doğalgaz rezervleri Orta Asya ülkeleri ve Azerbaycan açısından sunulmuştur. BP (2013) dünya enerji istatistiklerine göre, Türkmenistan 17.5 trilyon metreküp doğalgaz rezerviyle Orta Asya ülkeleri arasında

ilk sırada yer almaktadır. Kazakistan'ın dünya toplam doğalgaz rezervi içerisindeki payı 9,4'tür. Kazakistan 1.5 trilyon metreküp rezerviyle ikinci sırada yer almaktadır. Doğalgaz ithalatımızda önemli bir yere sahip olan Azerbaycan ise 0.9 trilyon metreküp rezerv miktarıyla üçüncü sırada yer almaktadır. Türkmenistan'da 17.5 trilyon metreküp doğalgaz rezervinin bulunması ve bunların üretimi ekonomisinin büyümesindeki önemli etkenlerden biridir.

Tablo 3.30. Doğal Gaz Rezervleri Açısından Orta Asya Ülkeleri ve Azerbaycan (2013) (BP Statistical Review of World Energy, 2013)

Kanıtlanmış Doğalgaz Rezervi	2013 (Trilyon metreküp)	Dünya Toplam Payı
Türkmenistan	17.5	9,4
Kazakistan	1.5	0,8
Özbekistan	1.1	0,6
Azerbaycan	0.9	0,5
*Kırgızistan	6 Milyar m ³	-
*Tacikistan	6 Milyar m ³	-
Ülkeler Toplamı	21.1	11,3

*Yazar,2011:22

Tablo 3.31'deki verilere göz atıldığında Azerbaycan toplam doğalgaz rezervinin yaklaşık %70'ini Türkiye'ye ihraç etmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan enerji transferi açısından Türkiye için çok önemli bir dış ticaret partneridir.

Son dönemlerde Azerbaycan'da doğalgaz üretiminde önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Bu gelişmelerin başında, 'Şahdeniz' doğalgaz yatağının keşfi yer almakta ve bu yataktan önemli ölçüde doğalgaz üretimi gerçekleşmektedir. Azerbaycan'ın doğalgazda ithalata bağımlılığı Şahdeniz doğalgaz yatağıyla kırılmıştır. 2007 yılından itibaren doğalgaz üretimi gerçekleşen bu yataktan, Türkiye'ye ve Gürcistan'a da doğalgaz ihraç edilmektedir. Bu yatakların keşfine rağmen, Azerbaycan ihracatında doğalgaz, %1 gibi düşük bir seviyede seyretmektedir. 2007'den 2009'a kadar doğalgaz üretiminde artışlar gözlenmiş 2009 yılında 23.7 milyar metreküplük bir seviyeye gelinmiştir.

2011 yılında ise Azerbaycan'da toplam 16,4 milyar metreküp doğalgaz üretilerek doğalgaz üretiminde önemli bir aşama kaydetmiştir. Cumhurbaşkanı Aliyev'in yapmış olduğu bir açıklamada Azerbaycan'ın 2010 yılında 52 milyon ton petrol ve 30 milyar metreküp doğalgaz üreteceklerini ifade etmiştir. Hem bu açıklama hem de SOCAR'ın ülkede halen 61 petrol ve doğalgaz yatağının aktif durumda olduğunu ve bunlara ilave olarak 40 yatak da keşfedilmeyi ve işlenmeyi

beklediğini ifade etmesi dikkatleri Azerbaycan üzerine yoğunlaştırmıştır (DEİK, 2012c:21).

Tablo 3.31. Orta Asya Ülkeleri ve Azerbaycan'ın Doğal Gaz İhracatı (2009'da milyar metreküp olarak) (Yazar, 2011:32)

	Azerbaycan	Kazakistan	Türkmenistan	Özbekistan
Türkiye	4.96	-	-	-
Gürcistan	1.33	-	-	-
Yunanistan	0.5	-	-	-
Rusya	-	9.82	10.66	11.86
İran	0.4	-	5.77	-
Moldova	-	0.44	-	-
Kazakistan	-	-	0.3	1.9
Polonya	-	-	-	1.5
Kırgızistan	-	0.04	-	0.24
Tacikistan	-	-	-	0.2
Toplam İhracat	7.19	10.3	16.73	15.7

Türkiye'nin doğalgaz ithalatının ciddi bir oranının Azerbaycan'dan yapıldığı düşünülürse bu yatakların keşfinde ve bulunan yatakların Türkiye'nin işleminde işbirliğine gitmesi enerjinin daha ucuza mal edilmesini sağlayacaktır. Siyasi ve ekonomik alanda atılacak adımlarla bu süreç hızlanacak ve ortak kültüre sahip olmamız ve siyasi ilişkilerimizin sağlamlığı sayesinde de her iki ülke avantaj sağlayacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM **TARTIŞMA VE BULGULAR**

4.1. Türk Cumhuriyetleri'nin Barındırdığı Sorunlar ve Türkiye ile Ticari İşbirliği

Türk Cumhuriyetlerinin ve Tacikistan'ın bağımsızlıklarını kazanmaları ile beraber Türkiye Cumhuriyeti devleti, bağımsızlığını kazanan bütün ülkeleri hiç tereddüt etmeden tanımıştır. Türkiye, kısa sürede resmi görüşmelerin başlatılması için girişimlerde bulunmuş ve bunları uygulamaya geçmiştir. Bu görüşmeler soy ve kültür birliğinin olumlu işbirlikleri kurmak için yeterli olduğu ve bütün kesimlerin onlarca yıldır birbirine karşı aynı özlemi duyup hep bu günleri bekledikleri ve herhangi bir kapsamlı plana gerek olmadan bir şeyler yapmanın mümkün olduğu düşüncesinden hareketle gerçekleştirilmiştir (Şavk, 2010:41). Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Orta Asya'da yer alan Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Kafkas Cumhuriyeti olan Azerbaycan bağımsız birer devlet olarak dünya piyasasına girmeye başlamışlardır. Bu devletlerin Türk uyruklu halklardan olması nedeniyle ortak tarihî ve kültürel bağlarının yanı sıra bölgesel ekonomik, sosyal ve ticari ilişkilerin de geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Söz konusu ortak ilişkileri olmasına rağmen, Türk Cumhuriyetleri, coğrafyası, halkların ve doğal kaynakların dağılımına göre farklılıklar göstermektedir. Zengin bir coğrafik yapıya sahip Türk Cumhuriyetleri Kazakistan, Özbekistan geniş bozkırları ve büyük enerji kaynakları bakımından zenginken, Kırgızistan yüksek dağlar ve çok miktarda su kaynakları bakımından zengin bulunmaktadır (Sayrakunova, 2010:199-200).

Ortak tarihi, kültürel ve komşuluk bağları olan ülkelerin kalıcı ekonomik ve ticari birlikler oluşturmak ve sahip oldukları geleneksel dış piyasalarda faaliyetlerini daha da genişletmek yönündeki çalışmalarından doğal bir şey yoktur. Bu açıdan bakıldığında Türk Cumhuriyetleri arasında yapılan ticari işbirliğinin, sağlam ve kalıcı dış piyasalara sahip olması açısından çok önemlidir. Bağımsızlığın ilk dönemlerinde duygusal ağırlığın hakim olması, ikili ve bölgesel ilişkilerin

sürdürülebilir bir strateji çerçevesinde koordine edilememiş olması, sonraki dönemde başlangıçtaki beklentilerin gerisinde bir ilerleme sağlanması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Yine bu dönemde Rusya'nın bölgedeki etkinliğinin hesaplanandan fazla olması ya da değerlendirmelerin Rusya'nın 1991 yılındaki ekonomik durumuna göre yapılması bu yönde yapılan çalışmaların sekteye uğramasına neden olmuştur. Buna karşılık, özellikle hızla artan petrol ve doğal gaz fiyatlarına bağlı olarak Rusya'nın ekonomik gücü ve bölgedeki etkinliği artış göstermiş, petrol ve doğalgaz rezervlerinin bölüşümünde ise batılı ülkelerin daha büyük pay alarak bölgede etkili hale gelmeleri, Türkiye'nin yürüttüğü çabaların beklenilenden daha düşük sonuçları doğurmasına neden olmuştur.

Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlığının ilk yıllarında en önemli sorunlarından biri temel ihtiyaçların karşılanması sorunu olmuştur. Bu ihtiyaçlar ilk başta dışarıdan karşılanmış fakat bu durum ciddi döviz sıkıntısı çeken Türk Cumhuriyetleri'ni zor duruma itmiştir. Bu bakımdan Türkiye'den yapılan ithalatın gerçekleştirilmesinde Türk Eximbank'ın açtığı krediler büyük rol oynamıştır. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında ticari alışverişe bakıldığında bu ülkelerin bağımsızlığını izleyen yıllardan bu yana yüksek seviyelere çıktığı gözlenmektedir. Türkiye bu ülkelerden hammadde alıp mamul mal ihraç etmektedir. Türk Cumhuriyetleri kapalı ekonomik sistemi bir tarafa bırakıp, serbest pazar ekonomisine geçerek yabancı yatırım kabul etmeye başlamışlardır. Türk firmaları ortaklıklar kurarak önemli yatırımlara imza atmışlardır. Azerbaycan'da sınai faaliyetler çok fazla olup, ulaştırmadan telekomünikasyona, gıdadan konfeksiyona, mutfak eşyalarından mobilyaya kadar birçok sektörde faaliyet gösteren Türk firmaları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Kırgızistan'da da benzer iş sahalarında hizmet veren Türk firmaları bulunmaktadır. Türk yatırımcıların telekomünikasyon, otoyol, hava alanı, otel ve fabrika yapımı gibi daha ziyade müteahhitlik hizmetlerinde faaliyet gösterdiği ülke ise Özbekistan'dır. Kazakistan'da ise Türk firmaları, otel, iş merkezi, konut, hastane gibi tesislerin inşaatı, telekomünikasyon, gıda, tuğla, demir çelik, bakır, tekstil ve petrol sanayi alanlarında istihdam sağlarken, Türkiye bu cumhuriyetlere önemli ölçüde müteahhitlik hizmetleri de vermektedir. Bugüne kadar bu hizmetlerin hacmi yaklaşık 24 milyar dolara ulaşmıştır. Bu Türkiye'nin toplam dış müteahhitlik hizmetlerinin yaklaşık yüzde 22'sini oluşturmaktadır. Şimdiye kadar bu geniş coğrafyanın dört bir yanında inşa edilmiş otel, hastane, iş merkezi, yol, köprü gibi birçok proje Türk müteahhitleri tarafından gerçekleştirilmiş olup Türkiye

artık bu bölgede müteahhitlik alanında bir marka haline gelmeyi başarmıştır. Türkiye'nin bu ülkelere yönelik yatırım faaliyetlerinin en önemli getirisi, genellikle petrol dışı alanlara sermaye yatırmasıdır ki, bu da genç Türk Cumhuriyetlerinin dengeli bir şekilde gelişmesine önemli katkıda bulunmaktadır (Bağırzade, 2010).

Ticaret kalemlerine bakıldığında ise Türk Cumhuriyetleri'nde eski Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi mukayeseli olarak üstün mallar değişmemiş olmakla beraber Kazakistan'ın ihracatının %57'sini petrol, Kırgızistan ihracatının % 40'ını altın, Tacikistan'ın toplam ihracatının %83'ünü alüminyum ve pamuk, Özbekistan ihracatının %49'unu pamuk ve altın oluşturmaktadır (Sayrakunova, 2010:200).

Türk Cumhuriyetleri'ne yapılan ihracat makina aksamaları, elektrikli cihazlar gibi kalkınma sürecinde ihtiyaç duyacakları malzemelerden meydana gelmektedir. Türk Cumhuriyetleri arasında Türkiye'nin en yüksek hacimde ihracat yaptığı ülke ise Azerbaycan'dır; onu Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan izlemektedir (Eren, 2012:67).

4.2. Bölgesel İşbirliği Girişimleri

Bu geçişte karşılaşılan sorunlar belirtilenlerden çok daha fazla boyutlara ulaşmıştır. Bu sorunlar az gelişmiş ülkelerde var olan fakirlik, ekonomik zorluklar, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve etnik uyuşmazlıklar gibi sorunlardır. Bunun yanı sıra geçiş sürecinde, az gelişmiş siyasi kurumların, sivil toplum örgütlerinin milli kimliklerinin yol açtığı sorunlar da derinleşmiştir. Nüfus artışı, şehre göç, toprak, su, enerji ve doğal kaynaklar üzerindeki sorunların varlığı, etnik ayrımcılık ve her kademedede kendini gösteren rüşvet, bu cumhuriyetlerin bölgesel ya da uluslararası bir işbirliğine yönelmesini engellemiştir. Fakat bu sorunları çözmek için de ülkeler gereken gayreti göstermişlerdir. Avrupa Birliği'nde genişlemeler olması NATO'nun Doğu Avrupa'ya doğru yayılması, Karadeniz İşbirliği Örgütü'nün kurulması, Rusya'nın BDT'ye ülkelerle ilişkilerini arttırma girişimleri Rusya ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ortaklıkları ve GUAM Birliği'nin oluşturulması nedeniyle bu şekildeki oluşumlara sıcak bakmaya başlanılmıştır. İlk önce Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın katılımıyla Shanghai Beşlisi adını alan bu örgüt daha sonra 2001 zirve toplantısında Özbekistan'ın katılımıyla adını Shanghai İşbirliği Örgütü'ne dönüştürmüştür. Siyasi ve ekonomik açıdan yapılan toplantılar yukarıda bahsedilen sorunlara cevap arayan ülkelerin çabalarını göstermektedir (Yardımcıoğlu ve Koçarlan, 2012:164).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen ardından Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Azerbaycan, Kırgızistan BDT'ye üye olmuşlardır. Bunun ardından ise birçok bölgesel işbirliği hareketine dahil olmuşlardır. Bölgesel bütünleşme çabalarını etkin hale getiren önemli unsurların başında ortak güvenlik çıkarları ve bazı politikalar gelmektedir. Bu tür ortak çıkarlar, bölgeselleşmenin içinde yer alan devletleri, olası farklılıklara rağmen, siyasi anlamda uyumlu hale dönüştürebilir. Bu anlamda bölgesel bütünleşmeler sadece ekonomik uyum kriterlerine göre değerlendirilmemelidir. Ülkeler askeri ve ekonomik anlamda ortak güvenlikleri, tehdit eden unsurları ve riskleri farklı bir şekilde algılayabilmektedir. Ancak siyasi uyum düzeyi ne kadar benzerlik gösterirse ve gelişme sağlarsa bölgesel bütünleşme çabaları da daha büyük oranda etkinlik kazanacaktır (Yardımcıoğlu ve Koçarlan, 2012:165). Orta Asya ülkelerinin içerisinde bulunduğu önemli oluşumlardan bazıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4.1'de Orta Asya ülkeleri ve Azerbaycan'ın içerisinde bulunduğu bölgesel işbirlikleri gösterilmiştir. Çalışma kapsamında incelenen ülkelerin hepsinin bir arada bulunduğu örgüt, Ekonomik İşbirliği Örgütü'dür. Bunun dışında Orta Asya İşbirliği Teşkilatı'nda Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan yer almaktadır. Sanghay İşbirliği Örgütü'nde de aynı şekilde Türkmenistan yer almamaktadır. Bu tablodan hareketle Türkmenistan'ın bölgesel işbirliği girişimlerine temkinli yaklaştığı söylenebilir. Bu oluşumlardan başlıcaları aşağıda açıklanmıştır. Ayrıca Kazakistan, Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan, Azerbaycan, Kırgızistan'ın bir arada bulunduğu diğer kuruluşlar ise, Birleşmiş Milletler (BM), Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (IBRD) ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) 'dur.

Tablo 4.1. Orta Asya Ülkeleri ve Azerbaycan'ın Dahil Olduğu Örgütler (www.unescap.org.tr)

ÖRGÜTLER	KURULUŞ TARİHİ	KATILAN BDT DEVLETLERİ
Demokrasi ve Ekonomi Kalkınma Örgütü(GUUAM)	1996	Gürcistan, Ukrayna, Moldova (1997), Özbekistan (1992)
Ekonomik İşbirliği Örgütü(EİT-ECO)	1985	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan (1992)

Tablo 4.1. devam

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ-BSCE)	1992	Ermenistan, Azerbaycan , Gürcistan, Moldova, Rusya, Ukrayna
Orta Asya İşbirliği Teşkilatı (CACO)	1994 (Orta Asya Ekonomik Birliği), Orta Asya Ekonomik İşbirliği (1998), Orta Asya Ekonomik Forumu (2001), Orta Asya İşbirliği Teşkilatı (2002)	Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan , Rusya
Avrasya Ekonomi Topluluğu (EURASEC)	1995 (Gümrük Birliği) 2000 (Avrasya Ekonomik Topluluğu / Birliği)	Rusya, Kazakistan , Belarus, Kırgızistan (1996), Tacikistan (1999)
BDT Ekonomi Birliği	1994	Ermenistan, Azerbaycan , Belarus, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan , Moldova, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan , Ukrayna, Özbekistan
Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)	1996	Rusya, Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan
Ortak Tarım Piyasası Anlaşması	1998	Ermenistan, Belarus, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan , Moldova, Rusya, Tacikistan , Ukrayna, Özbekistan

Entegrasyonist projelerin aktif katılımcıları Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'dır. Türkmenistan'ın bu oluşumlara dahil olmamasının nedeni rejimlerinin şekliinden kaynaklanmaktadır (Qoraboyev, 2010:221). Zira Türkmenistan kumanda ekonomisiyle en uzun süre yönetilen ülke ünvanına sahiptir. Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan reformcu ülkeler olarak öne çıkmaktadır. Türkmenistan ve Özbekistan ekonomilerinde ise devletin ağırlığı görülmektedir (Aslund, 2003:84).

4.2.1. Kolektif Güvenlik Örgütü

Bölgedeki "istikrarsızlığı" gidermeye yönelik olarak, BDT kapsamında 1992 Mayıs'ında imzalanan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın dahil olduğu Kolektif Güvenlik Anlaşması Nisan 1994'te yürürlüğe girmiştir. Bu antlaşma üyelerin, birbirine karşı güç kullanmayacaklarını ve herhangi bir askeri ittifaka girmeyeceklerini taahhüt altına alan bir anlaşmadır. Öncelikle beş yıl yapılması planlanan bu Antlaşma, 1999'da Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından uzatılmıştır. Özbekistan ise Azerbaycan ve Gürcistan'la beraber bu Antlaşmadan

ayrılma kararı almıştır. Bu arada, 2002’de Kolektif Güvenlik Antlaşması üyeleri, aralarındaki askeri işbirliği artırmak için Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü’nü kurmuşlardır (Arı, 2008:453).

4.2.2. Orta Asya Topluluğu (CACO)

Orta Asya Bölgesi’ndeki ekonomik işbirlikleri içerisinde yer alan bir diğer topluluk da Orta Asya Topluluğu’dur. Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan tarafından birleşik bir ekonomik alan oluşturmak amacıyla Nisan 1994’te imzalanmıştır. Topluluğa gözlemci statüde olan Tacikistan ise Mart 1998’de tam üye olmuştur. Bu anlaşma daha kalıcı ve derin entegrasyonu ifade etmekte olup mal, hizmet, emek ve sermaye akımlarının serbestçe dolaşımını amaçlamış fakat çok fazla aşama kaydedilmemiştir. Örnek verilecek olursa ortak tarımsal piyasa oluşturulamamıştır (Dikkaya, 2013).

4.2.3. Şangay İşbirliği Örgütü

Sovyetler Birliği’nin dağıldığı 1991’den Şanghay İşbirliği Örgütü’nün (ŞİÖ) temellerinin atıldığı 1996’ya kadar olan dönem tüm taraflar açısından yeni dengelere uyum sağlama sürecini oluşturmaktadır. Çin ve Rusya’nın ortak çıkarları için 1996 yılında ŞİÖ’yü kurmuşlardır. Buradaki temel amaç: dünya politikasında ABD’yi dengelemenin yanı sıra Merkezi Avrasya’daki gelişmelerin üçüncü tarafların müdahalesine izin vermemek Pekin ve Moskova tarafından yönlendirilebilmesidir. Tarihsel ve jeostratejik açıdan Çin ve Rusya arasında sıkışmış olan Orta Asya devletleri ŞİÖ’ye dahil olmuşlardır (Çolakoğlu, 2004:174).

Örgüt, Türkiye açısından da oldukça önem taşımaktadır. Türkiye’nin jeopolitik konumu birçok ülke açısından önemli kabul edilmektedir. Bu önemli gerekçe sebebiyle bu durumun korunması ve ülke lehine kullanılması isteniyorsa, tutarlı, vizyona dayalı, siyasi, tarihi ve kültürel yapıya uygun çok yönlü politikaların geliştirilmesi bir zorunluluk halini almaktadır. Batılı ülkelere, Orta Asya’dan sorunsuz ve en kolay yoldan enerji kaynaklarının aktarılması Türkiye sayesinde olmakta ve Türkiye bu enerji koridorluğunu her zaman devam ettirecektir. Türkiye’nin bir başka gerekçesi ise bölge ülkeleri ile tarihi, kültürel ve diğer bağlarının bulunmasıdır. Ayrıca NATO’ya üye ve AB’ye tam üyelik müzakere sürecindeki Türkiye’nin, AB’nin alternatifi olan Avrasya’yı çok iyi değerlendirmesi gerekmektedir. Bu bölgede akraba toplulukları, dost ve kardeş olarak anılan Türk cumhuriyetleri ve İslam ülkeleri bulunduğu için AB’ye kıyasla daha başarılı bir

oluşum gerçekleştirilecektir. 1992 yılından bu yana ticaret hacminin hızla genişlediği ve doğal kaynaklar bakımından zenginliği dikkate alınca hem ekonomik hem de siyasi açıdan işbirliği potansiyelinin çok yüksek olduğu daha net bir şekilde görülmektedir. Ayrıca Orta Asya ve Türkiye arasındaki ortak bağlar dolayısıyla , Rusya ve Çin ile gelişen ticari ilişkiler sayesinde ve NATO üyeliği de düşünülürse, Türkiye ŞİÖ açısından ‘gözlemci üye’ statüsünde görülmek istenen bir üye olmaktadır. Türkiye hem NATO, hem de ŞİÖ üyesi olarak uzun süredir istediği jeopolitik köprü görevini yerine getirebilecektir (Yardımcıoğlu ve Koçarlan, 2012:171).

Türkiye’nin olası ŞİÖ üyeliği Türki cumhuriyetlerle ekonomik, sosyal ve kültürel yakınlaşmaya ivme kazandıracaktır. Örgütün şimdiki üç üyesi ile de Türkiye’nin derin tarihi ve kültürel bağları mevcuttur. Bu bağların pekişmesinde petrol ve doğalgaz aktarımının Türkiye sayesinde olmasının da etkisi olmuştur. Ayrıca Türkiye doğalgazı çok fazla tükettiği için doğalgaza çok daha rahat erişmiş olacaktır. Ayrıca Çin ile ŞİÖ aracılığı ile temas kuracak ve gelişmiş pazarlarıyla yakın ilişki içerisine girmiş olacaktır. Türkiye’nin ŞİÖ’ ye tahmin edilen katkıları şu şekilde olacaktır: Öncelikle, kendi içinde hassas dengelere sahip olan ve bu şekilde gelişimini sürdüren örgütün, Batı ile ilişkilerinde de benzer bir dengeleme unsuru olarak Türkiye’den yararlanabileceği düşünülmektedir. Bir diğer unsur ŞİÖ içindeki Türk Cumhuriyetleri için, Türkiye hem ekonomik hem de sosyal anlamda daha fazla katkı sağlama imkanı bulacak ve çeşitli alanlarda rol model olabilecektir. Son olarak, Türkiye ŞİÖ’nün başta Rusya ve Çin olmak üzere tüm üyeleriyle sorunsuz bir şekilde ilişkilerini yürütmekte ve Örgütün finansal ve stratejik açıdan önemli bir partneri olma potansiyeline sahip bulunmaktadır (Kartal ve Sofyalıoğlu, 2011:25).

4.2.4. Avrasya Ekonomi Topluluğu (EURASEC)

Avrasya Ekonomik Topluluğu Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ülkelerinin katılımıyla 2001 yılında kurulmuştur. Bu anlaşma, söz konusu ülkeler tarafından 10 Ekim 2000 tarihinde imzalanmıştır. Özbekistan, bu örgüte 2006’da katılmış, fakat 2008’de daha çok siyasi nedenlerden dolayı söz konusu örgütten ayrılmıştır. 2002’de Moldova ve Ukrayna, 2003’te de Ermenistan gözlemci olarak örgüte dahil olmuşlardır. Örgütün temel görevleri ise, serbest ticaret ve gümrük birliği doğrultusunda adımlar atarak sermayenin serbest dolaşımını sağlamaktır. Ortak mali piyasa oluşturarak söz konusu örgüt çerçevesinde ortak

paraya geçme konusunda ilke ve koşullarda anlaşmaya varılmasını sağlamak, mal ve hizmet ticaretinde ortak kuralların belirlenmesi de diğer amaçlar arasındadır. Ayrıca ülkeler arası proje programların oluşturularak gerçekleştirilmesi ve üretim ve girişimcilik faaliyetleri için eşit şartların sağlanması da üstlenilen görevler arasındadır. Ulaşım hizmetleri ortak piyasası ve ortak ulaşım sisteminin oluşturulması, ortak enerji piyasasının oluşturulması, ülkelere girecek yabancı yatırımlara eşit şartların sağlanması da topluluk görevleri arasında yer almaktadır. Örgüt üyesi ülkelerin vatandaşlarına tüm üye ülkelerde eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanmada eşit hakların sağlanması, ulusal kanun ve düzenlemelerin yakınlaştırılması ve uyumlaştırılması örgütün temel görevleri ülkeler arası iktisadi işbirliğinin artırılması ve etkinleştirilmesi amacı doğrultusundadır. Bu örgüt dışa açık bir örgüttür ve katılma talebi olan her ülkenin talebi değerlendirilir. (Primbayev ve Ganiyev, 2010: 82,83).

4.2.5. Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO)

Türkiye, İran ve Pakistan arasında bölgesel ekonomik işbirliğini geliştirmek amacıyla 1964 yılında kurulmuş olan Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı'nın devamı olarak 1985 yılında kurulmuştur. Sekreteryası Tahran'dadır. Üyeleri, İran, Pakistan, Türkiye, Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan olup Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, BM Genel Sekreteri'nin Planı'nda kayıtlı olan "Kıbrıs Türk Devleti" sıfatıyla faaliyetlere katılmaktadır. EİT'in amaçları arasında, ekonomik serbestleşme yoluyla üye ülkelerin sürdürülebilir kalkınmalarını sağlamak, ticaretteki engellerin aşamalı olarak kaldırılması, bölge içi ticaretin ve bölgenin dünya ticaretinden aldığı payın artırılması bulunmaktadır. Ayrıca üye ülkelerin dünya ekonomisiyle bütünleşmesinin sağlanması için bölgesel ve uluslararası organizasyonlarla işbirliğini yaygınlaşmasını sağlamaktır. Üye ülkeleri birbirine ve dünyaya bağlayan ulaşım ve telekomünikasyon altyapılarını güçlendirmek, doğal kaynaklar ile tarım ve sanayi potansiyelini etkin bir şekilde değerlendirmek ve çevrenin korunmasına yönelik tedbirler almaktır. Bunun yanı sıra üye ülkeler arasındaki tarihsel ve kültürel bağları geliştirmek yer almaktadır (www.ekonomi.gov.tr).

4.2.6. Putin'in Birlik Önerisi Avrasya Ekonomik Birliği

Soğuk savaşın bitmesi ve ardından 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasıyla şekillenmeye başlayan ve ABD'nin hakim

olduğu yeni dünya düzeninde en çok dikkatleri üzerine çeken bölge Avrasya bölgesi olmuştur. Sahip olduğu zengin doğal kaynaklar ve jeopolitik konumu sebebiyle Avrupa ve ABD'nin odak noktası haline gelmiştir. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte açık pazar haline dönüşen bu cumhuriyetlerin olası entegrasyon hareketlerine bakıldığında BDT'nin bulunduğu bölgede gerçekleşme olasılığı yüksek seviyelerde olduğu görülmüştür. Bununla beraber BDT'yi oluşturan ülkeler - Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan, Rusya Federasyonu, Moldova ve Ukrayna- arasında henüz zayıf bölgesel anlaşmaların ilerisinde ekonomik anlamda bir entegrasyonun gerçekleşmemesi, bölgenin ekonomik açıdan gelişmesini de olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Bağımsızlıklarını yeni kazanan Orta Asya ve Kafkasya cumhuriyetlerinin özellikle petrol ve doğal gaz rezervleri açısından önemli bir potansiyele sahip olması, enerji kaynaklarının elde edilmesi, ulaştırılması ve kullanımı ile ilgili konular bakımından küresel rekabette dikkatler, bu ülkeler üzerinde toplanmıştır. Bir diğer unsur da bölgedeki Hazar Havzasının zengin enerji kaynaklarına sahip olması ve bu kaynakların Batı pazarlarına ulaştırılmasında kullanılan karayolu taşımacılığı, boru hatları ve Doğu-Batı enerji koridorlarının varlığı, bölgeyi uluslararası diplomaside önemli hale getirmektedir. Bu bakımdan Avrasya bölgesindeki ülkelerin aralarında enerji birliği gibi çeşitli entegrasyonlara yönelmeleri, sahip oldukları kaynakları daha etkin bir şekilde kullanmalarına, bölge içi ticaretin gelişmesine ve daha geniş pazarlar için üretimlerini artırma gibi avantajları beraberinde getirecektir. Ayrıca ülkelerin ekonomik açıdan kalkınmalarına zemin hazırlarken, Avrasya Birliği'nin de temellerini atmaya yardımcı olacaktır (Şanlı, t.y:5-6). Başarılı bir entegrasyon süreci olarak kabul edilen Avrupa Birliği'nin, ekonomik kriz sebebiyle zorlu bir dönemden geçtiği esnada Avrasya coğrafyası üzerinde yeni bir entegrasyon süreci başlatılmıştır. Rusya Başbakanı Vilademir Putin'in 3 Ekim 2011 tarihinde İzvestia Gazetesine 'Avrasya için Yeni Bir Entegrasyon Projesi' adlı makalesinde açıkladığı Avrasya Birliği Projesi 18 Kasım 2011 tarihinde Kazakistan, Belarus ve Rusya'nın imzalarıyla hayata geçirilmiştir. 2012'den itibaren 'Ortak Ekonomik Alan' olarak başlayan birlikteliğin 2015' e kadar Avrasya Birliği adıyla çok boyutlu bir entegrasyona dönüşmesi beklenilmektedir (Düğen, 2011).

Türkiye'nin Avrasya Birliği'ne dahil olmasıyla birlikte, bu birliğin yeni bir Sovyetler olmayacağı netlik kazanacaktır. Çünkü Türkiye SSCB'nin içerisinde yer

almamıştır. Böylece Avrasya Birliği'nin sadece eski SSCB ülkelerinde değil tüm ülkelere açık bir oluşum olduğu söylenebilir. Türkiye'nin olası Avrasya Birliği üyeliği sayesinde Rusya'ya karşı mesafeli duran Özbekistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'ın Avrasya Birliği'ne üye olmaları sağlanacaktır. Bu üç ülkenin doğalgaz ve petrol üretimi de Avrasya Birliği'nin hem ekonomik anlamda hem de siyasi anlamda güçlenmesini sağlayacaktır. Aynı zamanda Türkiye ile birlikte birliğin alternatif ticari hatlarında artış olacaktır. Türkiye'nin katılımı ile Avrasya Birliği hem ekonomik hem jeopolitik anlamda güç kazanacaktır. Eğer Türkiye jeopolitik ekseninde Rusya ve Atlantik arasında sıkışmazsa ve Avrasya Birliği'ne dahil olursa başarılı bir bütünleşme süreci başlatılabilir aksi halde bu bütünleşme süreci kendi içinde iki farklı çekim merkezinin mücadelesi içinde Çin'e karşı bir Avrasya bloğu olmaktan öteye geçemeyecektir (Düğen, 2013). Avrasya Birliği oluşumu, AB modelini örnek almakla birlikte AB'nin bugün karşılaştığı sorunları da yakından izleyerek, birliğe dair sağlam bir zemin oluşturmak yolundadır. Bu durumda da AB içerisinde Almanya'nın üstlenmiş olduğu rolü Avrasya Birliği içerisinde Rusya'nın üstleneceği ve bu durumda ekonomisi bozuk olan ülkelere yardım etmek zorunda kalacağı düşünülmektedir. Avrasya Komisyonu gümrük birliğinin yanı sıra, enerji politikaları, uluslararası ticari anlaşmalar, düzenlemeler, finansal politikalar üzerinde de etki gösterecektir. Bu bağlamda Avrasya Birliği'nin ilk adımını atmış olan Belarus, Kazakistan ve Rusya ile birlikte, birliğe katılımı muhtemel olan diğer bölge ülkelerinin enerji kaynağı bağlamındaki gücüdür. İlerde Avrasya Birliği'nin enerji politikalarına yön verecek oluşu Rusya'nın bu alanda sahip olduğu gücü kuvvetle muhtemel daha da artacaktır. Bugün Almanya da dahil olmak üzere pek çok Avrupa ülkesi enerji ihtiyacını Avrasya ülkelerinden karşıladığı için bu açıdan tamamlanmış Avrasya Birliği dünya doğalgaz rezervinin %33'ünü kontrol gücüne sahip olacaktır.

Bu bağlamda Rusya ekonomik yardımlar ve enerjiyi sadece bölge ülkelerine yönlendirmeyi değil aynı zamanda bölgedeki ekonomik istikrarı da sağlamak düşüncesindedir. AB'yi gerek yapısı gerek yaşadığı krizlerle örnek alan Avrasya Birliği'nin önümüzdeki süreçte gerekli koşulları sağladığı takdirde Avrasya coğrafyasında güçlü bir ulus üstü birlik ortaya çıkabilecektir (Özel, 2011).

Vilademir Putin, Rusya'yı dış politikada daha güçlü ve etkin hale getirmek ve Rus nüfuz alanını daha da genişletmeyi amaç olarak belirlemiş ve bu noktada Avrasya Birliği de bu düşüncesinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Putin'e göre Avrasya Birliği'ni; Asya-Pasifik ve Avrupa Birliği bölgesinde güçlü bağlar

kurulacak uluslar üstü bir model olarak nitelendirmiş ve Avrasya Birliği'nin oluşumunda, Avrupa'nın özgürlük, demokrasi ve piyasa yasalarını örnek alacaklarını ifade etmiştir. Ayrıca Putin, Avrasya Birliği'ne eski Sovyet Cumhuriyetlerinin yanı sıra diğer ülke ve bölgelere de açık bir birlik olduğunu belirtmiştir. AB içerisinde Orta Asya enerji yollarının Avrupa'ya ulaşmasındaki alternatif yol olan Türkiye'nin yer alması gerektiği vurgulanmıştır. İzvestia gazetesindeki makalesinde Avrasya Birliği'nin ekonomik yönünden ve üye devletlere ekonomik kazanımlarını hakkında açıklama yaparak bölge devletlerini Avrasya Birliği'ne davet etmiştir. Avrasya Birliği'nin kurulmasındaki hedef, öncelikli olarak bölge ekonomik bağlarının güçlenmesi ve bölgeye dış güçlerin girişinin engellenmesi ve Avrasya Coğrafyasında Avrasya Birliği sayesinde istikrar ve işbirliği sağlamak istenmektedir (Özel ve Aytekin, 2011). Ayrıca Batı ile uzlaşma içerisinde olan Rusya, dış politikada nükleer güç olmak, uluslararası alanda büyük güç olmak ve kendi coğrafyasında siyasi, askeri ve ekonomik lider olma yönündeki jeostratejik amaçları da bu oluşum fikrinin temelini oluşturmaktadır (Askeroğlu, 2014).

4.3. Türk Cumhuriyetleri Arasında Ticari İlişkilerin Önündeki Temel Engeller

Türk cumhuriyetleri arasında dış ticaret her geçen yıl daha da artış göstermiş fakat istenilen dış ticaret potansiyeli istenilen düzeyin çok altındadır. Bu ise ilişkilerin önündeki temel engellerin varlığıyla alakalıdır. Şöyle ki, ticari ilişkiler uygun ve ortak bir platforma oturtulmadıkça birçok engel de beraberinde gelecektir. Dış ticaret politikası açısından tarife oranlarındaki farklılıklar, DTÖ'ye üyelik sürecindeki farklı aşamalar, uyumsuz ve tutarsız bölgesel tercihli ticaret sistemlerinin yanı sıra tarife dışı ticaret engellerini beraberinde getirmektedir. Dış ticaret engellerinin yanı sıra, gümrükler açısından da bazı engeller vardır. Bunlar arasında gümrük prosedürlerinin yetersizliği, farklı belgelendirme uygulamaları, uzun gümrükleme işlemleri, vize sorunları, kamyon giriş ücretleri ve kartelleşme gibi engeller yer almaktadır (Bağırzade, 2010). Bu sorunların yanı sıra Türk Cumhuriyetlerinin barındırdığı birçok problem bulunmaktadır. Türk Cumhuriyetlerinin birer birer ilan edilmesinin ardından hepsi birtakım problemlerle doğmuşlardır. Bunlara şöyle bir göz atılacak olursa; Türk dünyasının birinci problemi lider sorundur, bu da siyasi boşluk yaratmaktadır. Türk cumhuriyetlerinde ve topluluklarında yoğun kitlelere hitap edecek liderlerin yokluğu dikkat çekmektedir. Bu yüzden Türk dünyasında bir başı-bozukluk söz konusudur. Halâ

Türk Cumhuriyetlerinin yöneticileri arasında siyasi uyumsuzluk ve güvensizlik söz konusudur. Güven ortamının olmaması ciddi hamleler için adım atılmamasına neden olmaktadır (Gömeç, 2007:117-122).

Tablo 4.2. Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ticaretin Önündeki Temel Engeller (Bağırzade, 2010:26)

TİCARET POLİTİKASI	<ul style="list-style-type: none"> • Tarife oranlarındaki farklılıklar • DTÖ'ye üyelik sürecinde farklı aşamalar • Uyumsuz ve kimi zaman çelişen bölgesel tercihli ticaret sistemleri • Tarife dışı ticaret engelleri (ithalat lisansları, standartlar vs.)
GÜMRÜKLER	<ul style="list-style-type: none"> • Harmonize gümrük prosedürlerinin eksikliği • Farklı belgelendirme uygulamaları • TIR sisteminin yaygın olmaması • Uzun gümrükleme işlemleri • Lojistik destek eksiklikleri (Ticaret terminaleri bulunmaması)
ULAŞIM	<ul style="list-style-type: none"> • Vize sorunları • Kamyon giriş ücretleri • Kartelleşme • Modern kamyon filolarının eksikliği • Demiryolu taşımacılığının yavaşlığı

Dünyadaki devletlerin ve ülkelerin yaşaması için gerekli her şeyi Türk Cumhuriyetleri topraklarında barınmaktadır. Bir cumhuriyet veya bölge diğerindeki eksiklikleri çeşitli şekillerde tamamlayabilir ve ihtiyacını giderebilir. Ancak bunun için bir Türk ortak pazarının kurulması esastır. Böylece kaynakların etkin bir şekilde transferi gerçekleşecektir. İstenildiği takdirde bunun gerçekleşmemesi için elle tutulur bir neden bulunmamaktadır. Fakat bu noktada Türkler bu avantajlarını kullanamamakta ve yıllardır bu konu sürekli bir şekilde defalarca dile getirilmesine rağmen kimse bu meseleyi ciddi anlamda çözüme kavuşturamamaktadır. 1993'te Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan bu tarz bir girişimde bulunmalarına rağmen bu girişimin devamını getirmemişlerdir. Bugün Avrupa, ekonomik ve siyasi arenada tek bir çatı altında bir araya gelebilip, ortak bir para birimi kullanabiliyorsa Türk

cumhuriyetlerinin bunu daha da ileri götürememeleri için hiçbir neden gözükmemektedir. (Gömeç, 2007:117-122). Fakat bunların gerçekleşmesi sanıldığı kadar kolay gözükmemektedir. Türk Cumhuriyetleri arasında entegrasyonun gerçekleşebilmesi için, birçok imkan ve potansiyelin var olmasına karşın, birtakım engellerin aşılması da gerekmektedir. Böyle bir entegrasyonu zorlayıcı nedenlerin bir kısmı yabancı devletlerden, bir kısmı yeni Türk Cumhuriyetlerinden, bir kısmı ise Türkiye'den kaynaklanmaktadır. Sorunlardan biri bölgeye sınır olan Rusya, Çin ve İran bölge entegrasyonu için engel oluşturmaktadır. Siyasi ve ekonomik açıdan bu cumhuriyetleri yaşam alanları olarak görmektedirler. Ayrıca dünya politikaları izleyen ABD ve AB'nin, büyük bölgesel güçler olan Rusya'nın ve Çin'in bölgeye dair farklı çıkarları bulunmakta dolayısıyla bunları dışlayan bir entegrasyon hareketi öncelikle bu devletlerin çıkarlarıyla çatışmaktadır. Bunun yanı sıra Türk Cumhuriyetlerinin uluslararası ilişkilerde deneyimsiz olmaları göz önünde bulundurulursa gerekli diplomasiyi uygulayabilmeleri de zor gözükmemektedir (Geybullayev ve Kurubaş, 2002:32-33). Orta Asya ülkelerinde var olan başka sorunlar ise:

- **Sınır Sorunları:** Orta Asya Cumhuriyetleri'nin birbirlerine bağımlı olması amaçlandığı için, bu nedenle yapılan demiryolları ve diğer yollar cumhuriyetlerin sınırları göz ardı edilerek doğrudan ulaşımı sağlayacak şekilde tasarlanmıştır. Bu tasarı ise daha sonra bağımsızlığını kazanan cumhuriyetler açısından büyük sorun teşkil etmiştir. Özbekistan kendisine yapılan terörist saldırılardan sonra sınır güvenliğini gerekçe göstermiş ve bunun akabinde sınırlarına mayın döşemesi ve serbest dolaşımı kısıtlaması, sınırların düzenlenmesi hususunda ilk hamleyi gerçekleştiren cumhuriyet olmuştur (Arı, 2008). Özbekistan Türkistan'ın tam ortasında yer alması sebebiyle bütün Türkistan Cumhuriyetleri ile komşudur. SSCB'nin bilinçli ve yapay olarak çizdiği sınırlardan dolayı, Özbekistan ile komşuları arasında meydana gelen gerilimlerin, silahlı çatışmaya dönüşmesi riski her zaman mevcut olmuştur (Kodaman ve Birsnel, 2006:423). Özbekistan'ın tek taraflı bir uygulamayla sınırlarında aldığı önlemler, diğer devletleri sınır belirleme politikasına itmiştir. Bir başka sınır sorunu Kazakistan ile Kırgızistan arasında yaşanmış, ancak bu sorun ise 23-24 Temmuz 2001'de Bişkek'te yapılan bir anlaşmayla çözüme kavuşmuştur. Ayrıca Kırgızistan ve Tacikistan arasındaki var olan sınır sorunları ilişkilerin gelişip ilerlemesini

olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Tacikistan ile sınır sorunu yaşayan bir diğer ülke ise Özbekistan'dır. İki ülke arasında sınırların belirlenmesi ve mayınlı alanların temizlenmesi hususunda müzakereler devam etmektedir. Sınırların bu denli iç içe olması, cumhuriyetlerin kendi ticaretlerini gerçekleştirmede karmaşaya yol açmış ve sınır sorunlarının çözümünün bu kadar uzun sürmesi devletlerin ticaretlerinin gelişmesini olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Ayrıca sınırların güvenliği sorunları her zaman gündemde olan bir sorun olarak varlığını sürdürmüştür (Arı, 2008).

- **Kimlik Sorunu ve Etnik Sorunlar:** Orta Asya ve Kafkas ülkelerinin sorunlarından biri de kimlik sorunu ve etnik unsurlardır. Kimlik konusu doğrudan etnik yapılarla ilgili olduğu için, karışık etnik yapılara sahip olan bu devletlerin istikrarsızlıklarının büyük ölçüde sebebi olarak görülebilir. Her etnik grup çoğunlukta olduğu ülkede diğerleri üzerinde baskı kurarak kendi ulusal bütünlüğünü sağlamaya çalışabilir bu da ülkeleri istikrarsızlığa götürebilir (Arı, 2008).
- **Su Sorunu:** Orta Asya ülkeleri arasındaki sorunlardan bir diğeri su sorunudur ve bu sorun Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasında gittikçe büyümektedir. Özellikle de Özbekistan ile Kırgızistan arasında daha önemli boyutlara ulaşmış bulunmaktadır. Özbekistan doğal gaz naklini durdurunca Kırgızistan buna karşılık olarak Özbekistan'a su naklini durdurmaktadır. Orta Asya'da uygulanabilecek uluslararası bir su politikasının bulunmamasından dolayı su sorunu bulunmaktadır. Bu sorunun devletler farklı şekillerde düzenlenmiş olması ve her duruma uygulanabilecek bir standardın bulunmaması, tarafların kendi çıkarlarına göre hareket ederek farklı politikalar izlemesine yol açmakta ve ortak bir noktada buluşmalarını zorlaştırarak kısır bir döngüye yol açmaktadır. Suyun paylaşımı Sovyetler Birliği döneminde herhangi bir sorun oluşturmadığı için bu konu üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır, amaç zaten birliğin ihtiyaçlarını karşılamaktır. Fakat ülkeler bağımsızlıklarını aldıkları zaman işler değişmiş ve bu sorun, büyük bir problem teşkil etmiştir (Arı, 2008).

4.4. Türkiye'nin Dış Ticaretinde Türk Cumhuriyetlerinin Yeri

Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye arasındaki siyasi ilişkiler esas itibariyle 1991 yılından itibaren gelişme göstermiş ve Türkiye'nin bu cumhuriyetlerin bağımsızlığını

tanıyan ilk ülke olduğunu daha önce belirtmiştik. Daha sonra 1992'den itibaren karşılıklı olarak büyükelçilikler faaliyete geçirilerek üst düzey resmi ziyaretlerde bulunulmuş ve bu ziyaretlerde bir dizi işbirliği anlaşmalarının imzalanması kararı alınmıştır. Türkiye, Türk Cumhuriyetlerinin tanınması ve diğer ülkelere tanıtılması gibi konularda ve uluslararası kuruluşlardan yardım alması hususunda birçok girişimde bulunmuştur (Solak, 2003:91). Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasında ekonomik ve ticari ilişkiler de 1992 sonrası başlamış ve bugüne kadar artan bir hızla gelişme kaydetmiştir. Bu çerçevede bölgede faaliyet gösteren Türk firmalarının sayısı, yüklendikleri projeler ve yaptıkları yatırımların tutarı milyar dolarla ifade edilir hale gelmiştir (Solak, 2003:92). Türkiye yapılan anlaşmalarla bölge ülkelerine önemli sayılabilecek tutarlarda kredi açmış ve finansman desteği sağlamıştır. Yine ülkeler bazında iş konseyleri kurulmuştur, Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) ofisleri bu ülkelerde faaliyete başlamıştır (Solak, 2003: 92). Türkiye, bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte Türk Cumhuriyetleri ile kurulan ikili ticari anlaşmalar, gümrük muafiyetleri, kayırılan ülke uygulamaları gibi özel ekonomik ilişkileri geliştirmiştir. Bu ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için öncelikle haberleşme ve ulaşım alanında yeni düzenlemelere gidilmiştir. İki ülke arasında kara ve hava ulaşım anlaşmaları imzalanmış, telefon santralleri kurularak yer ve uydu istasyonları sayesinde de bu ülkelerin dünyayla haberleşmesi sağlanmış ve bunun için Türkiye köprü görevi görmüştür. Bunun yanı sıra petrol, doğalgaz ve maden cevherlerinin çıkarılması ve işletilmesi için de Türkiye teknik destek sağlayarak ortak yatırım anlaşmaları imzalamıştır. Sadece enerji sektöründe değil, hizmet ve tarım sektörlerinde de anlaşmalar yapılmıştır. Ayrıca dış ticareti müteahhitlik, finans, ulaştırma, iletişim gibi alanlara ağırlık verilmeli bu alanlarda da ortak projeler oluşturulmalıdır (Alagöz vd., 2004:61).

Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan birbirlerine derin kültürel bağlarla bağlı ve ortak bir kültürün uzantılarını meydana getiren ülkelerdir. Son yirmi yıldır bu ülkelerde kültürün ticaret yaratma üzerinde etkisi olumlu yönde seyretmiştir. Bu nedenle ticarete ivme kandıracak politikalara ağırlık vererek devam edilmesi gerekmektedir. Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri ekonomileri arasında geleceğe yönelik olarak optimum düzeyde ekonomik ve ticari işbirliği süreci geliştirilmelidir sorusuna en rasyonel cevabı bulabilmek için birtakım hususlara öncelikle dikkat edilmesi gerekmektedir (Gömeç,

2007:122). İlişkilerin sadece ticari bazda kalmaması kültürel ve bilimsel temellere oturtulmasını sağlamak için birçok adım atılmıştır.

Tablo 4.3. Türk Cumhuriyetleri ile Yapılan Anlaşmalar (Eren, 2012: 66; www.musavirlikler.gov)

<p>AZERBAYCAN <i>Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (1992), Kara Ulaştırması Anlaşması (1992), Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (1994), Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması (1994), Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Programı ve İcra Planı (2007), Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması (2007), KEK V. Dönem Protokolü (2008) KEK VI. Dönem Protokolü (2011)</i></p>	<p>KAZAKİSTAN <i>Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (1993), Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması (1995), Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (1997), Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına Dair Protokol (2003), Gümrük Alanında İşbirliği ve Karşılıklı İdari Yardım Anlaşması (2003), Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (2003), DTÖ İkili Katılım Protokolü (2005), Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Programı ve İcra Planı (2007), KEK V. Dönem Toplantısı Protokolü (2008) KEK VI.,VII. Dönem Toplantısı Protokolü (2009-2011), Yeni Sinerji Ortak Ekonomi Programı Eylem Planı (2012-2015),</i></p>
<p>KIRGIZİSTAN <i>Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (1992), Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına Dair Anlaşma (1995), Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (1997), Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması (1999), Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Programı (2002), Karma Ekonomik Komisyon V. Dönem Protokolü (2008), Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Programı İcra Planı (2008) Karma Ekonomik Komisyon VI. Dönem Protokolü (2012)</i></p>	<p>ÖZBEKİSTAN <i>Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (1992), Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına Dair Anlaşma (1995), Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması (1996), Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (1998), Karma Ekonomik Komisyon III. Dönem Toplantısı Protokolü (2008) Özbekistan-Türkiye Kara Ulaştırma Karma Komisyonu (KUKK) Toplantısı Protokolü (2012) Türkiye-Özbekistan Kara Ulaştırma Karma Komisyonu (KUKK) Toplantısı Protokolü (2013)</i></p>
<p>TÜRKMENİSTAN <i>Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Anlaşma (1991), Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (1992), Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması (1995), Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına Dair Anlaşma (1995), Ekonomik İşbirliğine Dair Hükümetler arası Türk-Türkmen Komisyonu Hakkında Anlaşma (2007), Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Anlaşma (2008), Türk-Türkmen Hükümetler arası Ekonomik Komisyon Birinci Toplantısı Protokolü (2008),</i></p>	<p><i>Türk-Türkmen Hükümetler arası Ekonomik Komisyon İkinci Toplantısı Protokolü (2009)</i></p>

4.5. Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye Arasında Gerçekleştirilen Bilimsel ve Kültürel Adımlar

Türkiye ile Türki cumhuriyetler arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinin önünü açabilecek en önemli unsur bölge ülkeleri ile sosyo-kültürel ve bilimsel faaliyetlerin desteklenmesi olacaktır. Bu bağlamda Türki cumhuriyetlerle değişik alanlarda işbirlikleri yapılmıştır. Bunların başlıcaları;

Ahmet Yesevi üniversitesi, TİKA, TÜRKSOY ve Kırgızistan Manas Üniversitesidir. Türkiye ile Kazakistan Cumhuriyetlerinin uluslararası ve özerk statüye sahip ortak devlet üniversitesi olan Ahmet Yesevi Üniversitesi ve Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversiteleri'nin temeli Nazerbayev tarafı tarafından 6 Haziran 1991 tarihinde atılmıştır. Türkistan devlet üniversitesi olan bu üniversitenin misyonu ise 'Asya'nın tarihi ilim ve kültür merkezi olam Türkistan şehrini kalkındırmak' olarak hedeflenmiştir. 1 Mayıs 1992'de iki ülke arasında imzalanan "Eğitim, Bilim, Kültür ve Spor Alanlarında İşbirliği Anlaşması" ile, Türkistan Devlet Üniversitesi her ülkenin ortak üniversitesi olarak kabul edilmiştir. Ayrıca konuyla ilgili Mutabakat Zaptı, 28 Eylül 1992'de Ankara'da imzalanmıştır (www.yesevi.edu.tr). Bu tarihten itibaren birçok mezun veren üniversite iki ülke arasındaki ekonomik faaliyetlerinde en büyük öncüsü olmuştur.

Türk devletlerinin uluslararası toplum tarafından kabul edilmesinin ardından, bölgede yapılacak faaliyetleri ve dış politika önceliklerini uygulayacak, koordinasyonu sağlayacak bir kurum arayışı doğmuş ve bu doğrultuda 1992 yılında Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) kurulmuştur. Söz konusu organizasyonun amacı, "Türk Cumhuriyetlerinin kendi sosyal yapısını oluşturması, kendi kimliğini sağlıklı bir şekilde meydana getirebilmesini, kültürel ve siyasi hakların geliştirebilmesini ve teknik alt yapı konusunda eksiklerin giderilmesini sağlamak" olarak özetlenebilir. Eğitim, sağlık, restorasyon, tarımsal kalkınma, maliye, turizm, sanayi alanında bir çok proje ve faaliyet TİKA tarafından gerçekleştirilmektedir (www.tika.gov.tr).

Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSOY), Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan'ın Kültür bakanları, 1992 yılında İstanbul ve Bakü'de bir araya gelmişlerdir. Bu toplantıdan kültürel anlamda işbirliği yapma kararı alınmıştır. 12 Temmuz 1993'te Almatı'da yapılan toplantı sonucunda 'Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi 'TÜRKSOY' kurulmuştur. TÜRKSOY, Türk dili konuşan ülkeler arasında kültür ve sanat alanında işbirliğini sağlayan ve iç

ve dış politikayla alakalı olmayan bir uluslararası kuruluştur. TÜRKSOY kuruluşuna ev sahipliği yapan ülke Türkiye, yönetim merkezi ise Ankara'dır (www.turksoy.gov.tr).

Kırgızistan Manas Üniversitesi, İzmir'de 30 Eylül 1995 tarihinde her iki ülke yetkili makamları arasında anlaşma imzalanmasını takiben 1997-1998 öğretim yılında öğretime başlamıştır. Anlaşmanın içeriğinde *"Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgızistan Cumhuriyeti hükümetleri arasında Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi kurulmasına dair anlaşma"* ifadesi yer almaktadır. Üniversite Kırgızistan uyruklu öğrencileri kendi ulusal sınav merkezi tarafından yapılan sınavla, diğer Türk ve akraba topluluklarına mensup olan öğrencileri ise Türkiye Cumhuriyeti Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi tarafınca yapılan TCS (Türk Cumhuriyetleri Sınavı) ile kabul etmektedir. (Şavk, 2010:46).

4.6. Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye Arasındaki İlişkilerin Gelişmesi İçin Yapılması Gerekenler

Öncelikle ticaret hacminin genişlemesi ve ticari ilişkilerin artması için, ülkelerin kendi para birimleri ile ticaret yapmalarına fırsat tanınmalıdır. Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında Bağımsız Devletler Topluluğu'na benzer nitelikte bir ticaret bölgesi oluşturulması ya da Türkiye Bağımsız Devletler Topluluğu ticaret bölgesine dışarıdan dahil olması gerekmektedir. Böylelikle bu ülkelerle birlikte birçok konuda koordineli hareket edilerek birçok konuda ortak kararlara varılacaktır. Ülkeleri birbirine bağlayan ticaret yolları kısa süre içerisinde inşa edilmeli ve bu yollarda en hızlı şekilde taşımacılık hizmetini sağlayacak bir alt yapı tesisine gidilmelidir. Neticede ticareti engelleyecek çok önemli bir sorun da giderilmiş olacaktır. Öncelikle ülkeler arasındaki mevcut kara ve demiryolu bağlantıları günümüzün ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte olması için uygun hale getirilmelidir. Türk Cumhuriyetleri ile ortak sanayi, ortak tarım, ortak enerji ve ortak turizm politikaları geliştirilmeli ve en kısa sürede içerisinde uygulamaya konulmalıdır. Avrupa Birliği'ndeki gibi sektörel alanda ortak politikalarla hareket edilmelidir. Sermaye ve emek faktörlerinin serbest dolaşımının önü açılmalı bunun sonucunda ülkelerin ticari anlamda sıkı bir ilişki içerisinde girmeleri sağlanmalıdır. Bazı Orta Asya ülkeleri tarafından Türk vatandaşlarına uygulanmakta olan seyahat vizesi ile yerleşme ve serbest ticaret veya yatırım yapabilme önündeki engeller

karşılıklı olarak kaldırılarak ilişkiler geliştirilmelidir. Bu, kültürel bağların gelişip güçlenmesine katkı sağlayacaktır.

Teknoloji alanında yeniliklere gitmek ve teknolojiyi geliştirmeye yönelik yapılan her türlü işbirliği imkânları desteklenmelidir. Türkiye'deki teknoparkların Türk Cumhuriyetleri ile olan işbirliği artırılmalı ve ülkeler arasında ortak bir teknoloji alt yapısı kurulmalıdır. Böylelikle ülkeler teknolojik yeniliklerden anında haberdar olacaktır. Ayrıca Türkiye bu cumhuriyetlere her türlü lojistik desteği vererek bunları yapacakları askeri antlaşmalarla bağlayıcı hale getirmelidir (Gömeç, 2007:122).

Türkiye'nin başta Azerbaycan olmak üzere Kafkasya ve Orta Asya'ya dönük politikasında öncelik vermesi gereken diğer hususlara değinmek gerekirse, bölge ülkelerini kapsayacak ortak kalkınma işbirliği stratejilerinin geliştirilmesine ve her sektörde olduğu sigortacılık sektörünün gelişimi için Sigortacılık Birliğinin kurulmasına özen gösterilmelidir. Ticareti önemli ölçüde güçlendirecek olan Kars-Tiflis demiryolunun kısa sürede tamamlanması sağlanmalı ve hukuk alanında da ülkelerin hukuksal yapıları incelenerek uyumlaştırma çabalarına hız verilmelidir (Süleymanov ve Aras, 2012:15).

Özetlemek gerekirse, Sovyetler Birliği'nin dağılması, Türkiye'ye çok büyük ve önemli avantajlar sunmuştur. Birçoğu ile ortak bir tarihi geçmişe sahip olduğumuz Türk Cumhuriyetleri ile birçok alanda işbirliğine gidilmeli gerek siyasi gerek ekonomik alanda yeni girişimlere imza atılmalıdır. Yapılan yatırımlar artırılmalı ve yatırımcılara rahat bir yatırım alanı oluşturulmalıdır. Türk firmalarının sorunları ele alınmalı ve bu sorunları ortadan kaldıracak yeni düzenlemeler yapılmalıdır. Haberleşme ve internet gibi iletişim alanında da sorunlar yaşandığı için ilk önce ulaşım sorunu çözümlenmeli ve bu sayede iletişim sorunu da giderilmelidir. Bunun yanı sıra ülkelerdeki politik istikrarsızlıktan kaynaklanan sorunlar, politik istikrarsızlığın beraberinde getirdiği kamudaki haksız uygulamalardan ve bürokratik engellemelerden kaynaklanan sorunlar, alt yapı sorunları ile personel temininde ve bunların çalıştırılmasında yaşanan sorunlar gelmektedir. Bu sorunların çözümü için hem ülkelerin siyasi otoritelerinin hem de yatırım yapan firmaların büyük görevler üstlenmesi gerekmektedir. Yapılacak hukuki düzenlemeler ve karşılıklı uğraşlar sonucunda var olan sorunların büyük bir kısmı köklü çözüme kavuşacaktır. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ticari ve ekonomik işbirliği her alana yayılmalı ve geliştirilmeli, öncelikle ülkemiz imkanları daha iyi ve gerçekçi değerlendirilmelidir.

Ülkemiz açısından büyük önem taşıyan Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerimiz daha gerçekçi ve somut temeller üzerine kurulmalı ve kalıcı ve tutarlı bir ekonomi politikasının uygulanması zorunlu hale getirilmelidir (Parlakkaya vd., 2009:697-698).

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ticaret hacmi her iki taraftan da kıyaslandığında oldukça düşük seviyede bulunmaktadır. Enerji arzının güvenceye bağlanması ve kaynakların çeşitlendirilmesi açısından, petrol ve doğal gaz ithalatının ilerleyen yıllarda Türk Cumhuriyetleri ile önemli bir ticaret konusu olmaya devam edeceği düşünülmektedir. Ayrıca Türkiye’den geçen enerji nakil hatlarının geliştirilmesi ve yenilerinin inşa edilmesi, taraflar arasındaki ilişkilerin gelişmesi için faydalı olacaktır. Enerji konusu; hem ticaret hem de nakil hatlarının inşa edilmesi açısından politik ve stratejik önem sahiptir. Bu gerekçeyle, gelecekteki ilişkilerin seyrini hem ekonomik faktörler hem de Türkiye’nin ve “*bağımsız devletlerin*” politik tutumları belirleyecektir (Eren, 2012:70). Bu sorunlar tespit edildikten sonra bu sorunlara yönelik çözümler üretilerek, önlemler alınmalı ve sorunların giderilmesi mümkün hale getirilmelidir.

- **Politik (Siyasi) Alanda Alınacak Önlemler:** Türk Cumhuriyetleri’ndeki siyasi yapıya göz atılacak olursa bu ülkeler Sovyetler Birliği’nin izleri hala üzerinde taşımaktadır. Demokratik sistemin gelişebilmesi ve kurumlar arasındaki bağların oturtulması sosyal ve ekonomik alanda düzenlemeler yapılabilmesi zaman gerektiren uğraşlardır. Siyasi otoritenin alacağı etkin kararlar sorunların çözümünde en önemli merkezdir. Bu kararlar sonucunda yabancı yatırımcılara sağlanan güven ortamı sayesinde diğer yabancı yatırımcılar için de Türk Cumhuriyetleri cazibe merkezi haline gelecektir. Bu süreç içerisinde her türlü hukuki düzenleme ve gümrük işlemlerinden kaynaklanan sorunların da çözüme kavuşması gerekmektedir.
- **Ekonomik Alanda Alınacak Önlemler:** Ülke ekonomisinde bankacılık sektörü önemli roller üstlenmektedir. Bu nedenle ekonomik alanda kalkınma düzeyini arttıracak olan bankacılık sektöründen kaynaklanan sorunlar ortadan kaldırılmalıdır. İlişkilerimizin güçlendirilmesi ancak bu alandaki açılacak yeni bankalarla ve mevcut bankaların yapılarında yapılacak değişikliklerle mümkün olacaktır. Modern bankacılık hizmetleriyle, eğitilmiş personele yetiştirmekle ve şube sayısının artırılmasıyla bu sorunlar çözüme kavuşacaktır. Böyle bir bankacılık sektörü var olunca yatırımcılar; para

transferi, kredi işlemleri, ithalat ve ihracata yönelik işlemler gibi bankacılık işlemlerini rahat bir şekilde yapabileceklerdir. Sermaye piyasalarının da gelişmesi önemli olduğu için bankacılık alanında yapılacak her türlü düzenleme de sermaye piyasalarının gelişmesine katkı sağlayacaktır.

- **Sosyal Alanda Alınacak Önlemler:** Sosyal alandaki sorunlara değinilecek olursa kamudaki haksız uygulamalar hukuki düzenlemelerdeki eksikliklerden kaynaklanmakta ve en önemli sorunu oluşturmaktadır. Bu tutum siyasi otoritenin yapacağı yasal düzenlemelerle ortadan kaldırılabilir. Hukuki düzenlemelerdeki eksikliklerin giderilmesi, güven ortamı sağlayıcı tüm tedbirlerin alınması, yasal değişikliklerin yapılmasıyla bu sorunların üstesinden gelinebilir. Ayrıca güvenlik sorunu da birtakım düzenleme yapıldıktan sonra ortadan kaldırılabilir. Türk yatırımcıların ailelerinin bir diğer sorunu da eğitim ve sağlık sistemindeki aksaklıklardır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından ve Türkiye'deki gönüllü kişi ve organizasyonlar tarafından açılan eğitim kurumları bu sorunları çözmeye yetersiz kalmaktadır. Bu kuruluşların sayısının artırılmasıyla birlikte bu sorun da çözüme kavuşacaktır. Ayrıca açılacak eğitim ve sağlık ile ilgili kuruluşları sadece Türk yatırımcılar açısından değil, aynı zamanda ülke vatandaşları açısından da çok faydalı olacağı için önemlidir (Parlakkaya vd., 2009:696-697)

SONUÇ

Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye arasındaki ortak kültür, soy, din ve dil bağı bu cumhuriyetlerle ilişkileri sağlam kılmaktadır. Bu bağların gerektirdiği şekilde ilişkiler kurulup geliştirmek kaçınılmazdır. Türk Cumhuriyetlerinin sahip olduğu enerji kaynakları, yer altı ve yer üstü zenginlikleri göz önüne alındığında, Türkiye ile işbirliğine gidilmesi her taraf için karlı olacaktır. Azerbaycan'ın barındırmış olduğu petrol rezervleri dikkate alındığında dünyanın stratejik öneme sahip bir ülkesi olduğu görülmektedir. Kazakistan ve Azerbaycan'ın dünya petrol rezervinin önemli bir oranını topraklarında barındırması Türkiye'nin bu ülkelerle ekonomik ilişkilerinin her geçen yıl gelişmesini sağlamaktadır. Türkiye'nin doğalgaz ithalatının %70 ini Azerbaycan'dan gerçekleştirdiği dikkate alındığında bu ülkelerle enerji bağlamında işbirliğine gidilerek bu çerçevede enerji maliyetlerini düşürücü birtakım önlemler alınarak yeni projelere imza atılabilir. Bu anlaşmalar gerçekleşmeden önce herhangi bir alanda iki taraf arasında var olan sorunlar çözülmeli ve ortak politikalar oluşturulmalıdır. Çalışma çerçevesinde Türkiye'nin Kazakistan ve Azerbaycan'dan önemli ölçüde enerji ithal ettiği görülmüştür. Kazakistan'dan mineral yağ ve yakıtlar olarak petrol ve petrol ürünleri ithali yapılmaktadır. Azerbaycan'dan ise doğalgaz ve petrol ithalatı yapılmaktadır. Ayrıca Türkiye TPAO aracılığı ile Azerbaycan enerji sektöründe yatırımlarını her geçen gün artırmaktadır. Türkiye'nin bilgi birikimi ve tecrübesi ve Orta Asya ülkelerinin ve Azerbaycan'ın kaynakları bir araya getirildiğinde muazzam bir enerji projesi ortaya çıkabilecektir. Türkiye'nin enerji bağlamında bir koridor olduğu düşünülürse anlaşmalar sonucunda Türkiye bu enerji paylaşımındaki payını artırabilecektir. Türkmen gazının Avrupa'ya taşınması hususunda da Türkiye'nin atacağı adımlar önem teşkil etmekte olup engellerin kaldırılmasıyla bu durum enerji tüketimi fazla olan Türkiye'yi rahatlatacaktır. Bu anlaşmaların yapılması ülkeler arasındaki yakınlaşmayı artırarak başka alanlardaki işbirliklerine de zemin hazırlayacaktır.

Türk Cumhuriyetlerinin dahil olduğu işbirlikleri ve teşkilatların birçoğunda Türkiye'nin de olduğu görülmektedir. Türkiye'nin ŞİÖ' ye üyeliği bu

cumhuriyetlerle ekonomik, sosyal ve kültürel yakınlaşmayı hızlandıracaktır. Bu yakınlaşmalar da doğalgaza erişimi rahat kılacaktır. Ayrıca Türkiye'nin bir Avrasya ülkesi ve Türk Devletleri'nin tecrübeli ve daha gelişmiş, büyük ülkesi olarak Avrasya Ekonomik Topluluğu'na üye olma düşüncesinin her tarafı değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Türkiye'nin bu ülkelerin içinde bulunduğu oluşumlara dahil olması ve aktif katılımcı bulunması ülkelerle sürekli irtibat halinde olmasını ve ilişkilerin sıcak tutularak pekişmesini sağlayacaktır. Ayrıca Türkiye'nin bu ülkelerle bazı oluşumlarda bir arada bulunması yeni kurulacak işbirlikleri için fikir verecektir.

Türk Cumhuriyetlerinin sahip olduğu tarımsal ürünler ve sanayiye konu olan hammaddelerin zenginliği düşünülürse ortak politikalar her tarafın yararına olacaktır. Türkiye Kırgızistan ve Özbekistan'dan pamuk ve gıda ürünleri ithal etmektedir. Bu ülkelerin sahip oldukları tarımsal ve hayvansal ürünler Türkiye ile dış ticaretinin şekillenmesini sağlamıştır.

Ayrıca hizmet sektöründe Türk Cumhuriyetlerinde çok sayıda Türk işadamımız bulunmakta ve bunların daha rahat çalışması için kolaylıklar sağlanması noktasında ortak kararlar alınmalıdır. Türk firmalarının enerji, inşaat, tekstil ve müteahhitlik projeleri için birçok yatırımda bulunduğu dikkate alınırsa bu firmaların daha sağlıklı faaliyetlerini yürütebilmesi için bürokratik engeller kaldırılmalı ve çalışma koşullarını düzenleyici birtakım önlemler alınmalıdır. Bu önlemlerin alınmasıyla birlikte Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerinde yapmış olduğu yatırımlar artacak bu ülke vatandaşlarına istihdam olanağı sağlanacaktır. Ülkelerin dünya ihracat ve ithalat partnerlerine bakıldığında Türkiye söz konusu ülkelerin önemli dış ticaret partneri olarak öne çıkmaktadır. Yıllar itibarıyla de gerçekleşen dış ticaret genellikle artış göstermiştir.

Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye arasında gerçekleştirilen kültürel adımlar sayesinde de ilişkiler sıcak tutulmuştur. Bu adımlar arasında yer alan Kırgızistan Manas Üniversitesi, Ahmet Yesevi Üniversitesi, TİKA ve TÜRKSOY gibi bilimsel ve kültürel adımlar bu ülkeleri birbirine yakınlaştırarak ortak değerlerin pekişmesine yardımcı olmaktadır. Bu kuruluşların sayesinde dış ticarete koordinasyon sağlanmış, kültür, sanat, bilim, alanında birçok projeler gerçekleştirilmiştir. Bu kurum ve kuruluşların da ülke ekonomilerine önemli katkıları bulunmaktadır.

Dünya, Avrupa'dan Asya'ya doğru kayma göstermekte ve Ortadoğu petrolünün cazibesi kaybolmaktadır. Bunun yerine Hazar petrol ve doğalgaz eksenli

yeni enerji piyasası oluşmakta, Rusya, Çin ekonomik ortaklık hamlelerine girişmektedir. ABD askeri stratejilerinin ana merkezi Asya'ya kaymıştır. Bütün bu gelişmeler ekseninde Şanghay İşbirliği ve daha sağlam zeminli olan yeni oluşum Avrasya Birliği farklı bir cazibeyi içinde barındırmaktadır.

Türkiye'nin Avrasya Birliği'ne dahil olmasıyla birlikte, birliğin alternatif ticari hatları da artacaktır. Türkiye'nin katılımı ile Avrasya Birliği hem ekonomik olarak hem de jeopolitik olarak büyük bir güç kazanacaktır. AB içerisinde Orta Asya enerji yollarının Avrupa'ya ulaşmasındaki alternatif yol olan Türkiye'nin yer alması gerektiği vurgulandığı için Türkiye'nin Avrasya Birliği'ne sıcak bakarak yeni oluşumda kendine yer edinmesi ülke lehine olacaktır.

Türkiye AB kapısında yıllarını vermiş bir ülke olarak, kendisine yakın ve işbirliği konusunda güvenen bu cumhuriyetleri görememiş ve gereken değeri gösterememiştir. AB'ye alternatif olarak bir birlik geliştirilerek ortak politikalar, insanların ve malların dolaşım serbestisine sahip olması, kotaların ve engellerin kalkması ve kaynakların etkin kullanılması söz konusu olduğunda bu ülkelerle Türkiye güçlerini birleştirdiğinde dünyada söz sahibi ve dünya ekonomisine yön verebilecek nitelikte bir birlik kurulabilecektir.

KAYNAKLAR

- Ağdaş, O. (2006). *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlık Sonrası Temel Makro Ekonomik Göstergeler Açısından Değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırgızistan- Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bişkek.
- Aslund, A. (2003). Sizing up the Central Asians Economies. *Journal of the Internationals Affairs*:56,2;page 75.
- Akdoğan, S. (2007). *Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti İlişkileri (1991– 2000)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Alagöz, M., (2008). Kazakistan. *Geçiş Ekonomileri, Örnek, İ. Yıldırım, M. Ve Taş, S. (Ed.). Ekin Yayınevi, Bursa, ss. 591-616.*
- Alagöz, M., Yapar, S., Uçtu, R. (2004). Türk Cumhuriyetleri İle İlişkilerimize Ekonomik Açından Bir Yaklaşım. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 12, ss.59-74.
- Arı, T. (2008). *Orta Asya'da Güvenlik Sorunu ve İşbirliği Girişimler*. Türk Tarih Kurumu Yayını, ss. 435-458. Ankara.
- Aras, O. N. (2003). Azerbaycan Ekonomisi ve Dönüşüm Süreci, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, sayı:19, ss. 13-32, 2003.
- Askeroğlu, S. (2014). *SSCB Yeniden Mi Doğuyor?*.
- Atamer, D. (2004). *Ekonomik Entegrasyon Politikalarının Dinamik Etkileri Türkiye'nin Entegrasyon Perspektifi*. Düzeltilmiş Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Bağırzade, E. (2010). Türk Cumhuriyetleri Arasında Ticari İşbirliği Mevcut Durum ve Perspektifler. *9.Türk Dünyası Ekonomi, Bilişim ve Kültür Forumu, Küresel Krizde Türk Dünyası Ekonomileri ve Kültürel Destekler bildiriler kitabı*, Ankara.
- Bahçekapılı, K. (2006). *Gümrük Birliği Teorisi ve Türkiye Ekonomisine Etkileri*. Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Bakü Ticaret Müşavirliği. (2013). *Yıllık Rapor*.
- Bal, H. (2004). Uluslararası Ticaret ve Geçiş Ekonomileri: Kırgızistan Örneği. *Manas Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:5, sayı:10, ss.137-162,
- Birleşmiş Markalar Derneği, (2012). *Kazakistan Ülke Raporu*,
- Birleşmiş Markalar Derneği. (2012). *Türkmenistan Ülke Raporu*,
- Bişkek Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. (2008). *Kırgızistan'ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye İle Ekonomik-Ticari İlişkileri*, Bişkek Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. (2013). *Yıllık Rapor*.
- BP Statistical Review of World Energy June 2013.
- Bursa Sanayi ve Ticaret Odası, (2012). *Kazakistan Ülke Raporu*.

- Çetin, R. (2010). Türk-Özbek İş Konseyi, *9.Türk Dünyası Ekonomi, Bilişim ve Kültür Forumu, Küresel Krizde Türk Dünyası Ekonomileri ve Kültürel Destekler bildiriler kitabı*, Ankara.
- Çetin, S., Sertkaya, B. (2011). Kırgızistan ile Türkiye Arasındaki İlişkilerin Ekonomik ve Ticari Açından İncelenmesi. *International Conference on Eurasian Economies*, Bishkek, Kırgızistan, s.s 61-67.
- Çiftçi, A. (2004). *Geçiş Ekonomilerini Yaşamakta Olan Ülkelerde Yabancı Yatırımcılara Sağlanan İmkânlar, Karşılaşılan Problemler ve Çözüm Yolları: (Kırgızistan Modeli)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bişkek.
- Çolakoğlu, S. (2004). Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin. *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 1, s.s. 173-197.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (2012c). *Azerbaycan Ülke Bülteni*, İstanbul.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (2012a). *Kazakistan Ülke Bülteni*. İstanbul.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (2012b). *Kırgızistan Ülke Bülteni*. İstanbul.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (2012d). *Özbekistan Ülke Bülteni*. İstanbul.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (2012e). *Tacikistan Ülke Bülteni*. İstanbul.
- Dikkaya, M. *Orta Asya'da Ekonomik Entegrasyon Düşüncesinin Temelleri*.
- Dikkaya, M. (1999). Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler. *Bilig*, No: 9, ss. 1-19
- Dura, C., ve Atik, H. (2007). *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye*. Nobel Basımevi, Ankara.
- Düğen, T. (2013). *Avrasya Birliği'nde Türkiye Olsun Mu Olmasın mı?*. Düğen, T. (2011). *Türkiye'nin Avrasya Birliği'ne Yaklaşımı Ne Olur?*.
- Er, M. (2010). Türk Türkmen İş Konseyi Türkiye-Türkmenistan Ekonomik İlişkileri. *9.Türk Dünyası Ekonomi, Bilişim ve Kültür Forumu. Küresel Krizde Türk Dünyası Ekonomileri ve Kültürel Destekler bildiriler kitabı*. Ankara.
- Eren, K. (2012). Bağımsız Devletler Topluluğu İçindeki Türk Cumhuriyetleri. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, c.1, s.1, ss.43-73.
- Ersungur, Ş. M., Kızıltan, A., Kararbulut, K. (2007). Türkiye ile Diğer Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik İlişkilerinin Analizi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 35, Erzurum.
- Ertürk, E.(2002). *Uluslararası İktisadi Birleşmeler*. Vipaş Yayınları, Bursa.
- Gaytancıoğlu, S. (2009). *Kutuplaşma Teorisinin Entegrasyonlar Üzerinde İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gel F. A. (2006). *Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyoekonomik Yapısı ve Türkiye ile İlişkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Geybullayev, G., Kurubaş, E. (2002). Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyonu: Fırsatlar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, cilt:7, sayı:1, ss.19-45, Isparta.
- Gömeç, S. (2007). Türkiye-Türk Cumhuriyeti İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1), s.s. 114-131. Gurbanov, S. (2005). *Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan'ın Yaşadığı İktisadi Dönüşüm Süreci ve Bugün Varılan Nokta*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Gül, C. (2010). Türkiye - Azerbaycan Ticari ve Ekonomik İlişkileri ve Türk-Azerbaycan İş Konseyi. *9.Türk Dünyası Ekonomi, Bilişim ve Kültür Forumu*,

- Küresel Krizde Türk Dünyası Ekonomileri ve Kültürel Destekler bildiriler kitabı.* Ankara.
- Jelilov, K. (2007). *Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Türkmenistan Ekonomisi: Sosyo-Ekonomik Bir Analiz.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kadıoğlu, Ö. (2005). *İktisadi Entegrasyonun Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınmasına Etkileri.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karibayeva, D. (2006). *Kazakistan'ın Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Dış Ticaretinde Meydana Gelen Gelişmeler.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Karluk, S. R. (2009). *Uluslararası Ekonomi.* Beta Yayınları, İstanbul
- Kartal, B., Sofyalıoğlu, Ç. (2011). Türkiye'deki Şangay İşbirliği Örgütüne Yönelik Tutumuna Pazarlama Perspektifiyle Bakış, *International Conference on Eurasian Economies*,. Bishkek, Kyrgyzstan. *Kazakistan Ekonomisi*, Kılıç, R. (2002). *Türkiye-AB İlişkileri ve Gümrük Birliği.* Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Kırdar, D. (2005). *Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Konya Ticaret Odası. (2008). *Özbekistan Cumhuriyeti Ülke Raporu.*
- Kodaman, T., Birsal, H. (2006). Bağımsızlık Sonrası Özbekistan ve Dış Ticaret Politikası. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.* Cilt: 16, Sayı: 2, ss. 413-442, ELAZIĞ.
- Kuzu, S. *Dünya Enerji Piyasasında Orta Asya Ülkeleri'nin Konumu.*
- Mahmat, K. (2008). *Küreselleşme Sürecinde Kalkınma Yardımları: Orta Asya Cumhuriyetleri Örneği,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Musayev, V. (2008). *Azerbaycan Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Açılması.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öksüz, P. (2010). *Özbekistan Ülke Raporu,* Dış Ekonomik İlişkiler Müdürlüğü.
- Özel, M. S. ve Aytakin, M. (2011). *Avrasya'da Yeni Bir Güç Mü?.*
- Özel, M. S. (2011). *Avrasya Birliği Geleceğe Yön Mü Verecek?.*
- Özçelik, İ. (2006). *Bölgesel Entegrasyonlar Teorisi, Uygulamadaki Önemli Entegrasyonlar ve Türkiye'nin Entegrasyon Hareketindeki Yeri.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Parlakkaya, R., Çetin, H., Akmeşe, H. (2009). Türk Cumhuriyetlerine Yatırım Yapan Türk Firmalarının Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Journal of Azerbaijan Studies*, vol.1, s.s.681-699. 2009.
- Primbayev, Ganiyev, (2010). *International Conference on Eurasian Economies 2010,* Manas Üniversitesi, Kırgızistan
- Sarı, A. (2005). Bölgearası Ekonomik Entegrasyonlar ve Türkiye'nin Ödemeler Bilançosuna Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF*, cilt 10, sayı 1, ss.117,130.
- Sarygulova, C. (2011). *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde İstihdam Politikası: Kırgızistan Örneği.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sayrakunova, A. (2010). Orta Asya Ülkelerinde Uluslararası Ticaretin Gelişimi, Sorunları ve Öncelikleri (Kırgızistan Örneği). *9.Türk Dünyası Ekonomi,*

- Bilişim ve Kültür Forumu, Küresel Krizde Türk Dünyası Ekonomileri ve Kültürel Destekler bildiriler kitabı*, Ankara.
- Seyidoğlu, H (2007). *Uluslararası İktisat*. Güzem Can Yayınları, İstanbul. Sınav, O. (2006). *Kazakistan'ın Sosyo-Kültürel ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Solak, F. (2003). Türkiye-Orta Asya Cumhuriyetleri Dış Ticaret İlişkilerinin Gelişimi. *T.C Marmara Üniversitesi, I.I.B.F. Dergisi*, 18(1):69-96.
- Somuncuoğlu, T. (2012). *Azerbaycan Ülke Raporu*.
- Suleymanov, E. Aras, O. N. (2012). *International Symposium Regional Cooperation and Development October 17-20, 2012 Erzurum, Turkey, s.s. 79-9.*
- Şaldarbekova, A. (2010). Kazakistan ve Türkiye Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomi, Siyasi ve Kültürel İşbirliği. *9.Türk Dünyası Ekonomi, Bilişim ve Kültür Forumu, Küresel Krizde Türk Dünyası Ekonomileri ve Kültürel Destekler bildiriler kitabı*, Ankara.
- Şanlı, F.B. 'Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği'nin Olabilirliği'
- Şanlı, F.B. (2004). Küreselleşme ve Ekonomik Entegrasyonlar. *Doğu Anadolu Araştırmaları. S.s. 160-166.*
- Şavk, Ü. Ç. (2010). Bağımsızlık Sonrası Dönemde Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Kültürel İlişkileri, *9.Türk Dünyası Ekonomi, Bilişim ve Kültür Forumu, Küresel Krizde Türk Dünyası Ekonomileri ve Kültürel Destekler bildiriler kitabı*, Ankara.
- T.C. Astana Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği (2011) *Kazakistan'ın Dış Ticareti İle İlgili Bilgi Notu*.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı. (2013). *Tacikistan Ülke Raporu*.
- Taş, S. (2008). Özbekistan. *Geçiş Ekonomileri*, Örnek, İ. Yıldırım, M. Ve Taş, S. (Ed.). Ekin Yayınevi, Bursa, ss. 477-517..
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2011). *Türkmenistan'ın Dış Ticareti*. Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2012). *Yıllara Göre İthalat-İhracat*. Ankara.
- Uyar, S. *Ekonomik Bütünleşmeler ve Gümrük Birliği Teorisi*. Uysal, D., Alptekin, V. (2008). Azerbaycan. *Geçiş Ekonomileri*, Örnek, İ. Yıldırım, M. Ve Taş, S. (Ed.). Ekin Yayınevi, Bursa, ss. 381-427.
- Yapıcı, İ. M. (2007). Uluslararası İlişkiler Disiplininde Entegrasyon Teorilerinin Yeri ve Etkinliği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı: 3. İzmir.
- Yardımcıoğlu, M., Koçarslan, H. (2012). Çok Kutuplu Dünyaya Doğru. *Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı:2, ss.163-174, Kahramanmaraş.
- Yayar, R., Demir, Y., Birol, Y.E. (2012). Geçiş Ekonomileri Bağlamında Türkiye-Kazakistan Dış Ticaretine Uygulamalı Bir Uygulamalı Bir Bakış. *Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı*,
- Yazar, Y. (2011). *Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri*. Ahmet Yesevi Üniversitesi, Rapor, Ankara.
- Yıldırım, E., Dura, C. (2007). Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusundaki Literatüre Bir Bakış. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 28, ss. 141-177. Eskişehir.
- Yıldırım, M., Direzinci, A. (2008). Tacikistan. *Geçiş Ekonomileri*, Örnek, İ. Yıldırım, M. Ve Taş, S. (Ed.). Ekin Yayınevi, Bursa, ss. 561-588.

- Yıldırım, M., Şahbaz, A. (2008). Türkmenistan. *Geçiş Ekonomileri*, Örnek, İ. Yıldırım, M. Ve Taş, S. (Ed.). Ekin Yayınevi, Bursa, ss. 421-559.
- Yüce, M. (2008). Kırgızistan. *Geçiş Ekonomileri*, Örnek, İ. Yıldırım, M. Ve Taş, S. (Ed.). Ekin Yayınevi, Bursa, ss. 431-474.
- Yücel, F. (2006). *Türkiye ve Seçilmiş AB Üyesi Ülkeler Arasındaki Dış Ticaret Akımları Üzerine Analitik Bir Yaklaşım: Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana.
- Qoraboyev, I. (2010). From Central Asian regional integration to Eurasian integration space? The changing dynamics of post-Soviet regionalism. *EDB Eurasian Integration Yearbook 2010*.

Elektronik Kaynaklar

- <http://www.unescap.org.tr>
- <http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-cumhuriyeti-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Kerosen>
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Kolhoz>
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Sovhoz>
- http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/Mehmet%20ALAG%20C3%96Z%20-%20Sinem%20YAPAR%20-%20Ramazan%20U%C3%87TU/5974+.pdf. (10.01.2013).
- <http://www.tayyarari.com/eser.html>. 21.04.2013
- <http://www.osmannuriaras.com/akademik-1.doc> (10.03.2013).
- <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/rusya/2014/02/24/7450/sscb-yeniden-mi-doguyor>
- <http://www.musavirlikler.gov.tr/altdetay.cfm?AltAlanID=368&dil=TR&ulk=AZER>
- <http://edergi.manas.edu.kg/index.php/sbd/issue/view/24>. (01.05.2013)
- <http://birlesmismarkalar.org.tr/images/UF/file/hedef-ulke-raporlari/Kazakistan.pdf>. (12.10.2013).
- <http://birlesmismarkalar.org.tr/images/UF/file/hedef-ulke-raporlari/Turkmenistan.pdf>. (12.10.2013).
- <http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/KIR/KIRGIZISTAN%20RAPORU202013.pdf>
- http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/statistical_review/statistical_review_of_world_energy_2013.pdf
- <http://www.eecon.info/?p=11paperdetail&aid=325>. (15.03.2013)
- <http://www.uidergisi.com/wp-content/uploads/2010/09/Sanghay-IsbirligiOrgutunun-Gelecegi-ve-Cin.pdf>
- <http://www.deik.org.tr/Contents/FileAction/2716>. (10.11.2013).
- <http://www.deik.org.tr/Contents/FileAction/2597>. (20.10.2013)
- <http://www.deik.org.tr/Contents/FileAction/2627>. (12.02.2014).
- <http://www.deik.org.tr/Contents/FileAction/2717>. (10.10.2013).
- <http://www.deik.org.tr/Contents/FileAction/2913>. (22.11.2013).
- <http://www.usakgudem.com/yorum/180/ortaasyadaekonomikentegrasyond%C3%BCs%C3%BCncenin-temelleri.html>. (12.03.2014).
- <http://bilig.yesevi.net/PDFS/9.sayi.pdf>. (02.02.2013).
- <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/orta-asya-arastirmalari-merkezi/2013/11/12/7293/avrasya-birliginde-turkiye-olsun-mu-olmasin-mi>
- <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/orta-asya-arastirmalari>

merkezi/2011/11/28/6389/turkiyenin-avrasya-birligine-yaklasimi-ne-olur
<http://www.ekonomi.gov.tr/upload/789DD3C5-19DB-2C7D3D708B76E39BD37F/Turkiye-EIT.pdf?CFID=16350016&CFTOKEN=61397148>
 (10.05.2014)
<http://eyad.mu.edu.tr/index.php/eyad/article/view/12>
<http://sablon.sdu.edu.tr/fakulteler/iibf/dergi/files/2002-1-2.pdf>. (15.03.2013).
http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/sayi1/sayi1pdf/gomec_sadettin.pdf.
 (14.03.2013).
http://www.yesevi.edu.tr/index.php?option=com_content&view=article&id1&Itemid=118
<http://www.eecon.info/papers/340.pdf>. (29.04.2013).
<http://www.ekonomi.gov.tr/upload/D0CE5712-D8D3-8566-4520B3CACB45F8F5/kazakistan-son.pdf> (13.06.2014).
<http://www.mfa.gov.tr/kazakistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa>
 (13.06.2014).
<http://www.kyrgyzembassy.org.tr/html/iliskiler.htm>. (05.02.2014).
www.eecon.info/papers/480.pdf (Erişim 20.06.2014).
<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/rusya-slav-arastirmalari-merkezi/2011/11/01/6355/avrasyada-yeni-bir-guc-mu> (Erişim: 12.10.2013).
<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/rusya-slav-arastirmalari-merkezi/2011/12/01/6393/avrasya-birligi-gelecege-yon-mu-verecek>.
<http://www.eecon.info/papers/157.pdf> (10.04.2014)
http://iibf.marmara.edu.tr/iysdosya/fakulte/iibfdergi_2003/2003_5.pdf .
 (10.06.2013).
<http://www.serka.org.tr/downloads/azerbaycan.pdf> (10.09.2013).
http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2172943. (14.03.2013).
<http://edergi.atauni.edu.tr/index.php/IIBD/article/viewFile/3756/3585>
<http://www.ekonomi.gov.tr/upload/D59C8427-D8D3-8566-452098CEB82A5808/Tacikistan-son.pdf>
<http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/UZ/2013%20ÖZBEKİSTAN%20ÜKE%20RAPORU.docx>
<http://www.tika.gov.tr/tika-hakkinda/1>
<http://www.turksoy.org.tr/TR/belge/173743/tarihce.html>
<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-tacikistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>
<http://www.econturk.org/dtp13.htm>. (05.09.2012).
http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/Imagesimages/files/2012-2-13_0.pdf
<http://www.eecon.info/papers/490.pdf>. (20.12.2013).
 WDI (2014), World Development Indicator, Erişim: <http://datbank.worldbank.org>
www.btso.org
http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/tkhh_ozbekistan_files/tkhh_ozbekistan.htm.

ÖZGEÇMİŞ

Kübra KARAYILAN Gaziantep'in Nizip ilçesinde doğdu. İlköğretim ve lise eğitimini burada tamamladı. Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümünden 2010 yılında mezun oldu. 2010'dan bu yana Gaziantep Üniversitesi Nizip Meslek Yüksekokulu'nda Kısmi Zamanlı Öğretim Görevlisi olarak çalışmaktadır.

VITAE

Kübra Karayılan was born in Gaziantep/Nizip. Elementary and high school education was completed here. She graduated from the Department of Economics, Faculty of Economics and Administrative Sciences at Gaziantep University in 2010. Since 2010, she has been working as a part-time lecturer at Gaziantep University Nizip Vocational School.